

316.637

HUNGAROLÓGIAI
KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

2.
2006

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA
2006. XXXVII. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XII. évf. 2. sz.

2006.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

Kiadja a Magyar Tanszék
a Szerb Köztársaság Tudományügyi
és Technológiai Minisztériuma, valamint
az Illyés Közalapítvány támogatásával.

Felelős szerkesztő: Bányai János
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Deréky Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä), Lánicz
Iren, Papp György, Gerold László és Utasi Csilla.

Szerkesztőségi titkár: Kovács Rácz Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu
Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103
Készült 2007-ben 200 példányban

TARTALOM

NYELVTUDOMÁNY

LÁNCZ Irén: Vajdasági beszélt nyelvi vizsgálatok: a csantavéri diákok kérésstratégiái	7
MOLNÁR CSIKÓS László: A szleng és a köznyelv	20
RAJSLI Ilona: A nyelvi önazonosság tükröződése a vajdasági magyarok névadásában	36

IRODALOMTUDOMÁNY, FOLKLORISZTIKA

GEROLD László: Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról – két átírásban	47
FARAGÓ Kornélia: A geokulturális narráció kérdéstávlatai. <i>A muzealizálás poétikája és a név-effektus</i>	68
JUNG Károly: Füzfaalma: pró és kontra. <i>Egy pomológiai legenda első magyar említésének 600. évfordulóján</i>	74

SZEMLÉ

Pejin Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875–1962) (ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna)	90
--	----

SADRŽAJ

LINGVISTIKA

- Iren LANC: Govorno-jezička istraživanja u Vojvodini: jezičke strategije molbi učenika u Čantaviru 7
- Laslo MOLNAR ČIKOŠ: Sleng i govorni jezik 20
- Ilona RAJSLI: Odras jezičkog identiteta u davanju imena kod vojvođanskih Mađara 36

NAUKA KNJIŽEVNOSTI, FOLKLORISTIKA

- Laslo GEROLD: Komedija o prevrtljivosti Menjharta Balašija – u dva prepisa 47
- Kornelija FARAGO: Perspektive pitanja geokulturalne naracije. *Poetika muzealizacije i efekat imena* 68
- Karolj JUNG: Jabuka vrbovača: pro i kontra. *Povodom šeststogodišnjice prvog podatka jedne pomološke legende u mađarskim izvorima* 74

PRIKAZ

- Atila Pejcin: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875–1962) (Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO) 90

CONTENTS

LINGUISTICS

- LÁNCZ, Irén: Spoken Language Research in Vojvodina: Request strategies of pupils from Csantavér 7
- MOLNÁR CSIKÓS, László: Slang and standard language 20
- RAJSLI, Ilona: Linguistic self-identity and the practice of name giving among Hungarians in Vojvodina 36

SCIENCE OF LITERATURE AND FOLKLORISTICS

- GEROLD, László: Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról (A Commoedia on the Treachery of Menyhárt Balassi – a dramatized political satire) – in two transcriptions 47
- FARAGÓ, Kornélia: Aspects of geocultural narration. *Poetics of muzealization and the name effect* 68
- JUNG, Károly: Willow-apples: pro and contra. *On the event of the 600th anniversary of the first mention of a pomological legend* 74

REVIEWS

- Pejin, Attila: Historical Bibliography of Newspapers Published in Senta 1875–1962 (ISPÁNOVICS CSAPÓ, Julianna) 90

...

...

...

...

...

...

LÁNCZ IRÉN

VAJDASÁGI BESZÉLT NYELVI VIZSGÁLATOK: A CSANTAVÉRI DIÁKOK KÉRÉSSTRATÉGIÁI

Spoken Language Research in Vojvodina: Request strategies of pupils from Csantavér

A dolgozat bemutatja, hogy milyen stratégiákat választanak a csantavéri nyolcadikosok különböző szituációkban: ha barátjuktól, ismeretlen vagy alig ismert fiattól, felnőttől és tanárunktól kérnének kisebb vagy nagyobb szívességet. A diákok kérési szokásainak vizsgálata azt mutatja, hogy a szakirodalomban körvonalazott kilenc stratégia közül kettőt részesítenek előnyben, a származtatott módot és az előkészítő stratégiát. A stratégiaválasztást többek között a kérés súlya és a beszédpartnerek közötti társadalmi távolság, valamint az idegenség határozza meg. Am nemek szerint különbözik az egyes szituációkban választott stratégiák aránya.

Kulcsszavak: kérés, stratégia, stratégiaválasztás, szituáció, belső kontextus, külső kontextus, származtatott mód, előkészítő stratégia, alkategória, direktség, udvariasság, arcvédelem

1. A kérést mint a beszédaktusfajták egyikét a pragmatika kutatja, de a téma nem áll távol a szociolingvisztikától sem, hiszen sokféleképpen kérhetünk valamit, s ezt tehetjük udvariasan, nem egészen udvariasan vagy éppen udvariatlanul. És ha az udvariasság szóba kerül, akkor már a szociolingvisztikánál vagyunk, ugyanis mint Cseresnyési László is megemlíti nemrég megjelent könyvében, „[a]z interperszonális (és interaktív) kompetencia szociolingvisztikai leírásának alapfogalmai: az udvariasság, a formalitás és a tiszteletiség” (Cseresnyési, 2004: 35).

Hogy leírhasam, miként fordul egy közösség kéréssel valakihez, diskurzus-kiegészítő feladatlappal gyűjtöttem az anyagot. Adatközlőim nyolcadikosok voltak, két osztály harminc tanulója töltötte ki a feladatlapot (13 lány és 17 fiú), azaz a csantavéri magyar nyolcadikosok egyharmada reprezentálna egy korosztályt. (A tervezett kutatás természetesen több adatközlő adatain alapul majd.)

A feladatlapon a kérésre hat kérdés vonatkozik (a többi a visszautasításra és a bocsánatkérésre). A kérdésekben jelzem a szituációt, és a hat kérésrel kapcsolatos kérdés közül ötnnek három része van, éspedig az, hogy az adatközlő kihez miként fordulna a) a barátjához, b) alig ismert iskolatárshoz vagy számára alig ismert felnőttöz, ismeretlen felnőttöz (ez kérdésenként változik) és c) tanárához, egy kérdés pedig négy feltételezett partner-kategóriával folytatott beszédcselekvésre kérdez rá (barát, ismeretlen fiatal, ismeretlen felnőtt, tanár).

A feladatlapot a diákok órán töltötték ki, tehát nem állt fenn az a lehetőség, hogy teszem azt, a szülők javasoltak választ.

Arra keresem a választ, hogy

- mely stratégiák játszanak meghatározó szerepet a kérés során, azaz melyek a tipikus stratégiák és melyek a tipikus kollokációk,
- mely stratégiák használata elenyésző és melyik hiányzik,
- hogyan alakítja a stratégiát és egyúttal a kérés szerkezetét a távolságtartás mint külső kontextuális tényező és
- miként befolyásolja az egyik belső kontextuális tényező (a kérés súlya) a stratégiát és a szerkezeti formát.

A nyelvi szerkezeteket egy-egy stratégián belül vizsgáltam. Figyelembe vettem azt is, hogy van-e a szerkezetben megszólítás és/vagy köszönés.

1. A feladatlapon szereplő kérés szívességkérés (mindennapi tárgy kérése, pénz felváltása, információkérés, könyv visszakérése) és nagy szívesség (mobiltelefon elkérése és az, hogy vigye el az adatközlőt egy autós az iskolába).

Az adatok értékelésekor nem minden esetben mutatok be számokat, mert a feladatlapok adatainak feldolgozását csak részben végeztem el, a táblázatokból azonban sok minden kiolvasható. A számszerű és százalékbán történő kimutatás akkor lesz majd igazán érdekes, ha a falusi gyerekek mellett városiak adataival is rendelkezem, és más korosztály adatait is feldolgozom, azon kívül, ha felnőtt adatközlőim is lesznek – falusiak és városiak egyaránt.

Az adatok feldolgozása során tekintettel voltam arra, hogy hogyan alakulnak nemek szerint a stratégiák meg a nyelvi szerkezetek, és vannak-e különbségek a nyelvi megformálásban a lányok és a fiúk megnyilatkozásaiban. A következő lépésem az lehetne, hogy megnézem a családi háttérrel, egészen pontosan azt, hogy a szülők iskolai végzettsége és a gyerekek kérési szokásai között vannak-e összefüggések.

1. A stratégiákról. A beszélő verbális cselekvésével célt akar elérni, és célja eléréséhez választja ki a számára legmegfelelőbbnek látszó stratégiát és a célokat megvalósító eszközöket. Tehát ha tenni szándékozunk valamit, beszédaktust rendelünk a megnyilatkozáshoz.

Hogy milyen lesz a stratégia, több minden befolyásolja: a megszólaló, a megszólított, a kérés tárgya, helye, ideje, azaz az egész szituáció. A kérési szándéknak több megjelenítési módja van. A szakirodalom (Blum-Kulka, Housa és Kasper) kilenc stratégiát különít el. Ezeket a típusokat vette figyelembe Szili Katalin is a kérés tanulmányozásakor (Szili, 2004). Ezek a stratégiák a következők:

1. A **származtatott mód** a legközvetlenebb stratégia, illokúciós erejét a felszólító mód határozza meg (*add/adja ide, légy szíves, add ide, legyen szíves, adja ide*).
2. Az **explicit performatívum** performatív igéje a *kér* megfelelő alakja (*kérlek, kérem*).
3. A **beágyazott performatívum**, melyben a kérés szándékát jelölő ige módosult formában jelenik meg, modális igével vagy segédigékkel (*elkérhetem/elkérhetném?, el szeretném kérni*).
4. A **származtatott lokúcióban** „az illokúciós szándék a lokúció jelentéséből bontható ki benne” (Szili, 2004; 108), pl. *Engem is elvisz? vigyen el!*
5. Az **akaratnyilvánítás** a *szeretném, szeretnék* igealakokkal.
6. A **javaslattevő forma** a *mi lenne, ha* szerkezettel.
7. Az **előkészítő stratégia**, melyet konvencionális stratégiának nevez, három konvencionális alakkal készíti elő a hallgatót:
  - a) ellenőrizheti, hogy el tudja-e végezni a kérésben foglaltakat (*el tudna vinni?, el tud vinni?*),
  - b) rákérdezhet hajlandóságára (*adna, elvinne*),
  - c) érdeklődhet a megvalósulás lehetősége iránt (*kaphatnék?, kaphatok?*).
8. Az **erős célzás/utalás**, mely tartalmazza a beszédaktus lényeges elemét. Pl. *Van apród?*
9. A **gyenge célzás/utalás**, melyet nem könnyű értelmezni, ezért ez a legritkább stratégiatípus.

Vizsgálataim eredményeinek bemutatásakor ezeket a stratégiákat és a hozzájuk kapcsolódó szerkezeti formákat veszem figyelembe.

Mielőtt azonban erre térnék, a stratégiának egy másik értelmezéséről is szólnék, ez pedig a Goffman-féle homlokzattal (arccal) van kapcsolatban. Az udvariasságnak vannak konvencionális eljárásai, és ezek kapcsolatban vannak a homlokzattal.

A homlokzatot Brown és Levinson úgy határozza meg mint igények együttesét, „melyről minden tag tudja, hogy minden más tag vágyik rájuk, s melynek részleges kielégítése általában minden tagnak érdekében áll” (Brown és Levinson, 1995; 38). A negatív homlokzat kompetens felnőtt kívánsága, hogy cselekedeteiben ne akadályozzák mások, a pozitív pedig minden embernek a kívánsága, hogy kívánságai legalább néhány más ember számára kívánatosak legyenek (i. m., 39.).

A negatív udvariasság a tolokodás elkerülését szolgálja.

A pozitív homlokzat és a pozitív udvariasság ebből származó formái kevésbé nyilvánvalóak, olyan igényről van szó, hogy az ember jó színben tűnjék fel mások szemében, és vágyról, hogy elfogadják, megértsék, helyeseljék, amit mond, kedveljék, megbecsüljék.

Vannak aktusok, amelyek fenyegetik a homlokzatot.

A címzett negatív homlokzatát fenyegetik azok az aktusok, amelyek nyomást gyakorolnak a hallgatóra, hogy megtegyen valamit. Ilyen a kérés is, mellyel a beszélő jelzi, hogy a hallgató tegyen meg valamit.

A pozitív homlokzat fenyegetése a helytelenítés, kritika, lenézés, panasz, vád, sértés, tiszteletlenség, és az is a homlokzat fenyegetésének számít, ha a beszélő nem törődik a hallgató pozitív homlokzatával, vagy közönyös iránta. Ennek jele a bántó megszólítás.

A beszélő pozitív homlokzatát rongálja például a mentegetőzés.

Mindez szintén figyelembe veendő az adatok értékelésénél.

6. A vizsgálat eredményei

A fent ismertetett kilenc stratégia lehetőségei közül az adatközlők nem élnek mindegyikkel, csak héttel.

1. táblázat: A stratégiák megoszlása (N=31)

Stratégiák	Megoszlás (%)
1. Származtatott mód	25,33
2. Explicit performatívum	2,64
3. Beágyazott performatívum	3,21
4. Származtatott lokúció	5,48
5. Akaratnyilvánítás	0,18
6. Javaslattevő forma	–
7. Konvencionális	49,52
8. Erős célzás/utalás	1,13
9. Gyenge célzás/utalás	–
10. Vegyes	7,37
11. Egyéb	5,10

(A kövérrel szedett számok a fenti táblázatban is és a következőkben is a legmagasabb százalékot elért stratégiákat jelölik.)

Meghatározó szerepet két stratégia játszik, a konvencionális (7.) és a származtatott (1.) Az 1. aránya 25,33%, a 7.-é ennél jóval nagyobb, 49,52%. Az explicit performatívum 2,64%-ban van jelen, a származtatott lokúció aránya 5,48%, erős célzás alig van az anyagban (1,13%). A javaslattevő forma és a

gyenge célzás nyújtotta kéréslehetőséget és az ezekhez kapcsolódó nyelvi szerkezeteket senki sem választotta. Vannak viszont az anyagban vegyes és egyéb megoldások (arányuk 7,37 % és 5,10 %). Az utóbbiakkal érdemes lenne külön foglalkozni.

Nemek szerint különbségek vannak a kérésstratégiák megválasztásában. Ez a következő táblázatból látható:

2. táblázat. A stratégiák megoszlása nemek szerint

Stratégiák	Megoszlás (%)	
	Fiúk	Lányok
1. Származtatott mód	28,76	20,86
2. Explicit performatívum	0,66	5,21
3. Beágyazott performatívum	3,01	3,47
4. Származtatott lokúció	5,35	5,65
5. Akaratnyilvánítás	0,33	–
6. Javaslattevő forma	–	–
7. Előkészítő stratégia – konvencionális	48,82	50,43
8. Erős célzás/utalás	2	–
9. Gyenge célzás/utalás	–	–
10. Vegyes	4,34	11,30
11. Egyéb	6,68	3,04

A fiúknál is meg a lányoknál is az előkészítő stratégia dominál, azzal, hogy a lányoknál valamennyivel gyakoribb ez a kérési mód. A származtatott mód viszont a fiúknál gyakoribb stratégia, mint a lányoknál. Akaratnyilvánítás és erős célzás nincs a lányoknál, igaz, a fiúknál sem gyakori stratégiák. A beágyazott performatívum előfordulása között nincs nagy különbség nemek között.

A konvencionális és a származtatott módú stratégia választását a szituáció határozza meg. Az egyik szituációban a konvencionális, a másikban a származtatott módú stratégia dominál. A nemek között szituációként is különbségek vannak a kérésformákban.

A következő két táblázatban külön találhatók a fiúk és a lányok adatai (százalékban), amelyekből kiderül, hogy egy-egy szituációban hogyan alakulnak a stratégiák. A két táblázat vízszintesen olvasandó, így láthatjuk, hogy egy-egy szituációra melyik stratégia jellemző.

3. táblázat. A fiúk stratégiaválasztása

Szituációk	S t r a t é g i á k									
	1 szár- maz- tatott	2 perfor- matív	3 beágya- zott perform.	4 szárm. lokúció	5 akarat	6 javas- lat	7 konv.	8 erős célzás	9 gyenge célzás	egyéb
1a	70,58	-	5,88	-	-	-	23,52	-	-	-
1b	31	6,25	12,5	-	-	-	37	-	-	12,5
1c	35,29	-	-	-	-	-	41,17	-	-	23,52
2a	41,17	-	-	17,64	-	-	41,17	-	-	-
2b	33,33	-	6,66	6,66	-	-	33,33	13,33	-	6,66
2c	46,66	-	-	6,66	-	-	53,33	-	-	6,66
3a	47,05	-	-	-	-	-	41,17	-	-	11,76
3b	11,76	-	17,64	-	-	-	82,35	-	-	-
3c	-	-	-	-	-	-	93,75	-	-	6,25
3d	6,25	-	-	-	-	-	81,25	-	-	18,75
4a	17,64	5,88	-	-	-	-	29,41	-	-	47,05
4b	12,5	-	-	-	-	-	68,75	-	-	18,75
4c	17,64	-	-	-	-	-	70,58	-	-	11,76
5a	41,17	-	5,88	5,88	-	-	23,52	-	-	17,64
5b	62,5	-	-	12,5	-	-	18,75	-	-	6,25
5c	23,52	-	-	23,52	-	-	59,25	-	-	-
6a	17,64	-	-	11,76	-	-	58,82	11,76	-	-
6b	-	5,88	-	-	5,88	-	88,23	-	-	-
6c	5,88	-	-	5,88	-	-	88,23	-	-	-

4. táblázat. A lányok stratégiaválasztása

Szituációk	Stratégiák										
	1 szár- maz- tatott	2 perfor- matív	3 beágya- zott perform.	4 szárm. lokúció	5 akarat	6 javas- lat	7 konv.	8 erős célzás	9 gyenge célzás	vegyes	egyéb
1a	38,46	7,69	-	7,69	-	-	38,46	-	-	7,69	-
1b	50	-	-	8,33	-	-	41,66	-	-	-	-
1c	38,46	-	30,76	-	-	-	23,07	-	-	7,69	-
2a	23,07	-	-	15,38	-	-	38,46	-	-	23,07	-
2b	-	7,69	-	15,38	-	-	15,38	-	-	61,53	-
2c	38,46	-	-	-	-	-	46,15	-	-	15,38	-
3a	15,38	-	-	7,69	-	-	69,23	-	-	7,69	-
3b	8,33	8,33	-	-	-	-	50	-	-	33,33	-
3c	-	-	8,33	-	-	-	66,66	-	-	8,33	-
3d	15,38	7,69	-	-	-	-	53,86	-	-	7,96	15,38
4a	18,18	-	-	27,27	-	-	45,45	-	-	-	9,09
4b	23,07	-	-	7,69	-	-	61,53	-	-	-	7,69
4c	16,66	8,33	-	8,33	-	-	66,66	-	-	-	-
5a	30,76	15,38	15,38	-	-	-	30,76	-	-	7,69	-
5b	41,66	16,66	8,33	-	-	-	16,66	-	-	8,33	8,33
5c	23,07	15,38	7,69	-	-	-	30,76	-	-	15,38	7,69
6a	23,07	-	-	-	-	-	69,23	-	-	-	7,69
6b	23,07	7,69	-	-	-	-	69,23	-	-	-	-
6c	15,38	-	-	-	-	-	84,61	-	-	-	-

Mindkét előnyben részesített stratégiának vannak alkategóriái.

Az első (származtatott módú) stratégiának alkategóriái situációk és nemek szerint a következőképpen oszlanak meg:

5. táblázat. Az 1. stratégia alkategóriái situációk és nemek szerint

Sztu- ációk	Származtatott mód											
	sima felszólítás		légy/legyen szíves+felsz.		légy/legyen szíves+fm.ign		lenne olyan kedves+felsz.		légy/legyen szíves+egyéb			
	F	L	F	L	F	L	F	L	F	L		
1a	17,87	-	12,5	6,66					5	16		
1b	7,1	8,33	12,5	-				33,33	-	16		
1c	3,57	-	-	13,33				66,66	10	4		
2a	1,25	16,66	-	6,66				-	-	-		
2b	7,1	-	-	-				-	5	-		
2c	1,78	-	-	6,66				-	30	16		
3a	10,71	-	12,5	13,33				-	5	-		
3b	1,78	-	-	-				-	5	4		
3c	-	-	-	6,66				-	-	4		
3d	1,78	-	-	6,66				-	-	4		
4a	5,35	8,33	-	-				-	-	4		
4b	-	8,33	12,5	-				-	5	8		
4c	-	-	-	-	100	33,33		-	10	4		
5a	10,71	16,66	12,5	13,33				-	-	-		
5b	14,28	25	-	13,33				-	5	-		
5c	1,78	-	12,5	6,66				33,33	10	4		
6a	3,57	16,66	-	-				-	5	4		
6b	-	-	-	6,66				33,33	-	4		
6c	-	-	-	-				-	5	8		

F = fiúk   L = lányok

(Ez a táblázat is meg a következő is függőlegesen olvasható, így követ-
hetjük a situációkon belüli megoszlást.)

A direkt (sima) felszólítás nem jellemző a lányok kérésére, csak néhány
szituációban élnek vele. A fiúnál sokkal gyakoribb. A lányok inkább a *légy
szíves/legyen szíves add/adj ide/kölsön* formákat használják. A direkt fel-

szólítások nagy részében a *már* nyomatékosítja, hogy bekövetkezzék az a cselekvés, amelyre a beszélő felszólít (*Adj már egy cerkát!*). A *légy szíves/legyen szíves*-hez kapcsolható főnévi igeneves szerkezetet a fiúk mindössze egy szituációban, a lányok háromban választották.

A *légy szíves*-t tartalmazó szerkezetek között vannak olyan formák a csantavéri diákok nyelvhasználatában, amelyenek hiányoznak Szili Katalinnál. Ezek a következők:

Légy/legyen szíves+

- feltételes mód (*elvinne*)
- *ide birod/birja adni*
- feltételes + inf. (*el tudna vinni*)
- -hatok (*kaphatok*)
- -hetném (*elkérhetném*)
- kijelentő mód (*megmondod*)

6. táblázat. A 7. (konvencionális) stratégia alkategóriái szituációk és nemek szerint

Szituációk	Előkészítő stratégia													
	Képesség						Hajlandóság:				Engedély:			
	tudna + fn.ign		tud/tudsz + fn.ign.		negatív operátorral		adna?		-hatnék?		-hatok?			
	F	L	F	L	F	L	F	L	F	L	F	L		
1a	2,46	6,55	13,33	-	-	-	-	-	2,32	-	-	-	-	
1b	1,23	4,91	6,66	-	-	-	-	6,26	4,65	-	-	-	-	
1c	2,46	3,27	-	-	7,14	-	-	6,26	2,32	50	-	-	-	
2a	6,17	1,63	-	20	-	-	-	6,26	6,97	-	-	-	-	
2b	3,70	3,27	-	-	-	14,28	-	6,26	-	-	-	-	-	
2c	3,70	-	-	40	-	-	-	3,12	9,30	50	-	-	-	
3a	3,70	11,47	26,66	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
3b	11,11	4,91	26,66	-	-	-	-	3,12	-	-	-	-	-	
3c	17,28	8,19	-	-	-	-	-	3,12	-	-	-	-	-	
3d	13,58	8,19	-	-	-	-	-	3,12	-	-	-	-	-	
4a	-	1,63	-	-	35,71	42,85	-	-	-	-	-	-	-	
4b	6,17	9,83	-	-	42,85	14,28	-	-	-	-	-	-	-	
4c	9,87	5,55	-	-	14,28	14,28	6,25	6,97	-	-	-	-	-	
5a	1,23	4,91	13,33	-	-	-	3,12	-	-	-	-	-	-	
5b	3,70	3,27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
5c	11,11	3,27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
6a	8,64	6,55	-	-	-	-	9,37	11,62	-	-	-	-	-	
6b	9,87	8,19	-	20	-	-	21,87	9,30	-	-	-	-	-	
6c	8,64	3,27	13,33	-	-	-	-	-	18,60	-	-	-	-	

A konvencionális stratégia alkategóriái közül a fiúknál a tudnál adni/tudna adni legnagyobb arányban a 3. szituációban és az 5c-ben fordul elő, a lányoknál a 3a-ban és a 4b-ben a leggyakoribb.

Az első alkategóriával kapcsolatban megjegyzem, hogy a *tud* mellett igen gyakori a *bir* (sic!): íme néhány példa: *Ide birná adni? Birnál adni? Birsz kölcsön adni? Légyszi, birsz adni? Fel birná váltani?* Sok ilyen van az adatok között. A két ige ugyanazt jelenti az itteni nyelvhasználatban, bár a diákok érzik közöttük a különbséget, és (ezt most pontos kimutatás nélkül mondom) mintha gyakoribb volna a *bir*, ha baráthoz fordulnak, mint a másik két esetben (de ezt ellenőriznem kell). A *bir* a szerb *može* megfelelője. A szerb ige hatására terjedhetett el (*Možete da mi date? Magyarul még a nekemet is beleszerkesztik a mondatba: Birna nekem adni...?*).

Explicit performatívumot kevesen használnak, mintha nehezükre esne a diákoknak a *kérlek* vagy a *kérem* kimondása. A lányok alkotta szerkezetek 5,21%-ában, a fiúknál viszont mindössze 0,66%-ban fordul elő. A performatív igehez három módon kapcsolódik a másik ige: felszólító módban (*kérlek, add ide*), feltételes módban (*kérem, felváltaná/adna*) és feltételes módhoz kapcsolódó infinitívusban (*kérem, birna adni*).

A származtatott lokúció (*Elvisz[tek] engem is? Adsz egy cerkát?*) kis százalékban fordul elő. A *tetszik*-kel alkotott szerkezet nálunk Vajdaságban nem (igen) használatos (csak ritkán hallható a felnőttek beszédében).

Erős célzás a fiúk adatai között van. Például:

Felhívhatom a szüleimet?

Van telefonod?

Hé, van egy tollad?

Néhány példa a vegyes kategóriából:

1. erős célzás + konvencionális:

Van telefonja? Telefonálhatnék?

Van ceruzád? Ide tudnád adni?

Van egy cerkád? Elkaphatom?

Van apród? Fel tudnád váltani?

Van apród? Felváltaná?

2. Konvencionális + explicit performatívum

Birsz adni egy ceruzát? Ha van, akkor kérlek, siess.

3. Explicit performatívum + konvencionális

Kérem, lenne aprója? Felváltaná?

4. Beágyazott performatívum + származtatott mód:

Kéne a könyv. Add vissza.

Továbbá: kombinálódhat a konvencionális stratégia két alkategóriája:

Tudna segíteni? Felváltaná a pénzem?

A szerkezet része a megszólítás és/vagy köszönés. Bár nem kaptak rá utasítást, a diákok nagy része belekomponálta a szerkezetekbe az egyiket vagy mindkettőt. A felnőtteknek (legyen az tanár vagy ismeretlen) *Jó napot*-tal köszönnek, a barátoknak vagy alig ismert fiataloknak sokféleképpen, például így: *szia, szevasz, helló, hali, csá, csá*.

A megszólítás is változatos, ha baráthoz vagy alig ismert diáktárshoz fordulnak. A barátot leggyakrabban becenevén szólítják meg, de vannak ilyen formák is: *hej dzsi, hé, hé öreg, hé haver, hej faszikám*.

Nem tudom, mennyire megbízhatók azok az adatok (a fiúkéi!), amelyekben az ismeretlen felnőttet is (néhányan) *hé*-vel szólítják meg, de ha tényleg előfordulna, ez azt jelenti, hogy van, aki kerüli a negatív udvariassági stratégiák közül azt, amely így hangzik: Adj tiszteletet! Persze, nem hiányzik a tiszteleti forma sem (két adatközlőnél, az egyiküknél a *hölgyem*, másikuknál az *uram* fordult elő – abban a szituációban, amelyben ismeretlen felnőttöz kell fordulni).

A negatív udvariassági stratégia lényegét egyébként így fogalmazzák meg: Ne kényszerítsd akaratom a hallgatóra! Azaz minimalizálni kell a kényszerítést. A 2. és a 4. szituációban láttak lehetőséget a diákok az ilyen szerkesztésre, vagyis abban a szituációban, melyben ceruzát kérnek kölcsön, és melyben ismeretlen helyen egy utca holléte felől érdeklődnek (pl. *Nem tudná megmondani?*).

A 7. negatív stratégia így hangzik: Mentegetőzz! Ezt több módon tehetjük, az egyik mód: Kérj bocsánatot! Például: *Elnézést kérek, bocsánat, meghocsát, sajnálom, remélem*. Ezek közül az első kettőre vannak adatok az anyagban, azzal, hogy az *elnézést kérek*-ből törlődik a *kérek* (mint fentebb volt róla szó, többen inkább felszólítanak, mint kérnek). Az *elnézést*-hez gyakran kapcsolódik a megszólítás (pl. *Elnézést, tanárnő, ... Elnézést, uram... Elnézést, hölgyem*). A *bocsánat* az alig ismert diáktárshoz fordulás-kor *bocs* alakú. Tehát a távolság hívja elő ez ilyen szerkezeteket. Mindez a tolatkodás elkerülését szolgálja.

A pozitív udvariasság egyik stratégiája, hogy: Adj indoklást! Pontosan nem mutattam ki, de számok nélkül is feltűnő, hogy kérését szinte mindenki megindokolja, tehát élnek ezzel a stratégiával. Az indoklás terjedelme különböző, és vagy megelőzi, vagy követi a kérést. Például:

Elnézést! Kölcsön tudná adni a telefonját, sürgősen fel kell hívnom a szüleimet.

Tanárnő, nem találok a ceruzám. Kölcsön adná?

Szia! Van neked telefonod, mert nem szoltam otthon, hogy később érek haza.

Gergő, ide bírnád adni egy pillanatra a mobilodat? Kérlek! Nagyon sürgős. Nem szoltam otthon, hogy később érek haza.

A beszélő által választott operációs szempontok alapján a kérések egy része (nagy része) hallgatóorientált (*Felváltanád a pénzem? Tudna adni egy*

tollat?), de vannak beszélőorientált kérési módok is a feldolgozott anyagban (*Visszakaphatom a könyvem?*).

Ha külön-külön vizsgáljuk meg az adatközlők kérési szokásait, két dologra figyelhetünk fel. Vannak, akik különböző stratégiákat választanak attól függően, hogy kihez szólnak, és voltak adatközlőim, akik a két domináns stratégiának valamelyik alkategóriáját választották, függetlenül attól, hogy ki volt az elképzelt hallgató.

Befejezésül még egy-két jelenséget megemlítenék. Néhány diák egyes helyzetekben nem tudott kérést megfogalmazni (ők maguk írták le, hogy nem tudják, hogyan kérnének szívességet), azaz van, aki nem tud felnőthöz, többek között tanárhoz kéréssel fordulni. Ez azt is jelentheti, hogy ezeknek a diákoknak az interakciós és interperszonális kompetenciájával baj van. Volt, aki arra a kérdésre, hogy miként kérné vissza kölcsönadott könyvét, azt válaszolta, hogy nem adná kölcsön. Vagy nem kérné meg tanárát, hogy vigye el az iskolába, inkább várná a hidegben az autóbust.

Irodalom

Brown, Penelope és Levinson, Stephen (1995): Univerzálék a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. = Siklaci István (szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 31–115. l.

Cseresy László (2004): Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája. Tinta Könyvkiadó, Budapest

Szili Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Budapest

SPOKEN LANGUAGE RESEARCH IN VOJVODINA: REQUEST STRATEGIES OF PUPILS FROM CSANTAVÉR

The study shows which strategies are chosen by pupils of the eight grades in various situations: asking a favour from their friends, from a young person who they do not or hardly know and from an adult or their teachers. The study into the practice of request strategies shows that of the nine strategies outlined in literature, the pupils give preference to two: mood derivable and query preparation strategy. The choice of strategy, among others, depends on the importance of the request and the social distance and the familiarity between the speakers involved. However, the strategy use rates applied in certain situations differ according to sex.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A SZLENG ÉS A KÖZNYELV

Slang and standard language

A szleng és a köznyelv viszonyának a meghatározása általában és a magyar nyelv esetében is problematikus. Voltaképpen a szleng nem annyira egységes, mint a köznyelv, területi és szakmai változatai is vannak. Mindenesetre elmondható, hogy a szleng előnyben részesíti a hangulatos szavakat, az ötletes megnevezéseket, olykor még köznyelvi szót is felruház sajátos jelentéssel. A szerző több mai szleng lexemát vizsgál használati értéke, létrejöttének módja és a szókészletbe való illeszkedése szempontjából.

Kulcsszavak: szleng, köznyelv, argó, bizalmas stílus, szlengjelenségek, szinonimasorok

A magyar nyelvészetben a szleng és a köznyelv kérdéskörét először Bárczi Géza vizsgálta *A pesti nyelv* című tanulmányában a huszadik század harmincas éveinek kezdetén. Bárczi különféle szójegyzékek és saját gyűjtésének adatai alapján azokat a szókészleti elemeket tekinti át, amelyeket az alvilági csoportnyelv használ. Van köztük zsargonszó, vagánynyelvi, tolvajnyelvi és egyéb elem. Bárczi kiemeli ezeknek szavaknak a művelt köznyelvvél, az iskolázott rétegek igényes nyelvével való kapcsolatát, és rámutat arra, hogy némelyikük idővel bejut a köznyelv szókészletébe. Ilyen például a *lebukik* ige, amely József Attila révén került át az argóból a költői nyelvbe, majd a köznyelvbe. Az egyébként francia szakos Bárczi megállapítja, hogy a magyar és a francia argó eltérő viszonyban van a köznyelvvél. A francia köznyelv jóval nagyobb bőséggel fogadott be argó elemeket, de Bárczi szerint a befogadás mértéke feltehetően a magyarban is erősödni fog majd. Bárczi Géza az argót is beleérti a népnyelv fogalmába, mondván hogy magával a népnyelv szóval általában azokat a nyelvváltozatokat foglaljuk össze, melyeket az irodalmi és a köznyelv hatása viszonylag legkevésbé érintett, akár városban, akár falun beszéljék őket.

A szleng vagy a kevésbé igényes köznyelv megítélésében a magyar nyelvtudományi irodalom a mai napig sem egységes, többnyire elmarasztaló álláspontot képvisel. A szleng szavak minősítése általános szótárainkban eltérő. Az ÉrtSz. és az ÉKsz. alkalmazza az argó, durva, pejoratív, vulgáris minősítést, valamint a bizalmas és a különféle érzelmi töltések megjelölését

kívül. Néha a bizalmas minősítés több mással együtt jelöli a szót vagy valamely jelentést, máskor jelöletlen marad. A szleng mint minősítés csak újabb szótárainkban fordult elő.

A szleng és a köznyelvi szókincs közti választóvonal nemcsak a magyar lexikográfiában, hanem más nyelvekében is jelentős problémát okoz. A *szleng* (angol slang) meghatározása nem egyértelmű. Hagyományosan olyan csoportnyelvnek tekintik, amely az argóval vagy a zsargonnal egyenértékű. Manapság már inkább afelé hajlanak, hogy a szleng tágabb fogalom, nemcsak az említett csoportnyelvek szókészletét öleli fel, hanem a köznyelv kötetlenebb, bizalmasabb szavait is. A németben leginkább az *Umgangssprache* 'köznyelv' megnevezés használatos a szlengre. Ezenkívül az *Alltagsprache* 'mindennapi nyelv' műszó is él. A Deutsches Wörterbuch szerint a *Slang* 'nachlässige Umgangssprache', vagyis 'hanyag köznyelv'. Az *Umgangssprache* 'a mindennapi élet nyelve', inkább beszélt nyelvváltozat, a *Hochsprache* pedig az írott nyelvváltozatot is képviseli. A szleng műszó ugyan későn tűnt fel a magyar nyelvtudományban, de a jelenséggel, amelyet angolul slang-nek, franciául argot-nak neveznek, a magyar nyelvészeti szakirodalomban is bőven találkozhatunk. Az angol slang és a francia argot szó szerint tolvajnyelvet jelent, de jelentésük az idők folyamán annyira elmosódott, hogy például az angolban a tolvajnyelvre külön szó is született, a *cant* – írja Kolozsvári Grandpierre Emil. A szleng mint idegen szó már jó száz éve megtalálható a magyar nyelvben. Ritka idegen szó volt megjelenésekor és még utána is jó ideig, ma viszont a bizalmas köznyelv megnevezésére használjuk.

Balázs Géza szerint a szleng mindazokra a szavakra, kifejezésekre vonatkoztatható, amelyek tagjai a köznyelvnek, mégpedig jobbára fesztelenebb, bizalmasabb, beszélt változatának. Jelentésük többé-kevésbé, főleg passzívan ismert, de aktívan használja a beszélők nagy része, még a műveltek is, bár a durva, trágár elemeket ritkábban, inkább csak bizonyos alkalmakkor és felhevült állapotban, viszont ezek a szavak és kifejezések érzelmi színezettségük folytán írásban ritkábban vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Idetartoznak a korábban is szlengként nyilvántartott argó szavak az alvilág nyelvéből, továbbá az egyes csoportnyelvek nem szakkifejezés jellegű elemei, tehát például a sportnyelvben a **labdarúgás**, a **mezőny** terminus technicus, de a **foci**, a **bundázás** szleng. Az említett érzelmi töltés lehet kedveskedő, gúnyos, tréfás, szépítő, bizalmas, családias, baráti vagy éppen ellenszenvet kiváltó beszédhelyzetben durva, pejoratív, vulgáris stb. Az írói jellemzésben pedig általános lett a mindennapi beszéd, benne a szleng kifejezések szó szerinti idézése. De előfordul szleng szó a magánlevelezésben, főleg a kevésbé igényes írásbeli üzenetekben. Ezenkívül jelen van modern életünk ma már nem teljesen új firkálásaiiban, amelyek nem magánembernek, hanem tömegeknek szólnak, továbbá a reklámok szövegében, amelyek éppen a szleng stílusában kívánnak a tömegekre, főként a fiatal vásárlókra hatni.

A szleng szókincs igen változékony, szinte naponta keletkeznek friss szavak, ezek egy idő múlva kikopnak a használatból, viszont számos szleng elem évtizedeken át vagy még hosszabb ideig tagja marad a szókincsnek. Az ötvenes-hatvanas évek ifjúsága által kedvelt **haláli** 'remek, nagyszerű, fantasztikus' ma már alig hallható, de a **klassz** hasonló jelentésben egy évszázada kitart.

Meglehetősen nehéz megvonni a határt a szleng és a köznyelv, a standard nyelv között, különösen egy-egy adott szó vagy kifejezés esetében. Szleng jellegűek lehetnek a tréfás, gúnyos, kedveskedő, gyermeknyelvi, durva, vulgáris minőségű szavak és kifejezések. Megfelelő szöveggörnyezetben mindegyik felemelkedhet köznyelvi szintre, sőt irodalmi értékű is lehet. A csoportnyelvi szókészlet nagy része műszó, tehát ezek nem szleng jellegűek, de a különféle szakmák művelői rajtuk kívül a szakmai zsargont is használják. A politikai élet és a sajtó nyelve szintén vegyesen tartalmaz műszókat és szleng elemeket, például a jogállam, a kormányváltás, a választójog, a kétharmados többség műszónak minősül, az affér, a szavazógép, a tűzoltómunka 'kapkodás a kormányzásban', a szópárbaj (tévétában) a szlengbe tartozik.

A szleng nem tekinthető egységes szociolektusnak. Kis Tamás a különböző szlengtípusokat három nagyobb csoportba sorolja. Lehetséges közszleng, amely a nyelvet beszélők számára általánosan ismert dolgokat, fogalmakat megnevező, országszerte elterjedt szlengjelenségek összefoglaló neve, területi szleng, melynek érvényessége területileg korlátozott; és szakszleng, amely foglalkozás, hobbi, érdeklődés alapján létrejövő csoportokban alakul ki, és szorosan kapcsolódik az adott szakma szaknyelveihez.

Kis Tamás szerint a szleng nyelvi univerzálénak tekinthető. Létrejöttének egyik alapvető, igen fontos feltétele egy olyan beszélőközösség, amelynek tagjai mindennapos intenzív beszédkapcsolatban állnak egymással. Ha ez a beszédkapcsolat megvan, akkor a nyelvben feltűnnek a szlengjelenségek. Minél intenzívebb a beszélőközösség tagjainak beszédkapcsolata, annál gyakoribbak a szlengjelenségek a beszédben. Ennek megfelelően a szleng minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van.

Fodor István szerint általános szótárainkban a *szleng* szóval megnevezett stílusminősítés alkalmatlan a bizalmas köznyelvi szavak és kifejezések esetében, mert a közelebbi minősítések pontosabbak, mellettük a szleng jelzés fölösleges, ezenkívül szinonimája a „bizalmas köznyelv” elnevezésnek, tehát emiatt nem volna szabatos.

A szleng előszeretettel él hangulatos szavakkal: leperkál, bekattintat, kokszol, megzakkan, ketyere.

„Nem sokat teketóriázott, hanem leperkálta a kért összeget” – mondja egy riportalany a tévében. Aki még nem hallotta volna a **leperkál** igét, az is sejtetheti, hogy mit jelent: 'kifizet'. Ez a viszonylag újabb keletű szó csupán egyike a **fizet** ige szinonimáinak. Hozzá hasonlóan bizalmas stílusminősítésűnek

számít még a **leguberál** (pénzt apránként összeszedve, kelletlenül kifizet), a **leszurkol** (összeget kelletlenül kifizet), a **leszúr** (ímmel-ámmal fizet ki) is.

Az argóban több megfelelő szó használatos: **tejel** (fizet), **blehol** (fizet, lefizet), **bremmol** (fizet), **potováł** (ad, fizet, a **potova** csúszópénzre vonatkozik), **pörköl** (fizet), **gubál** (fizet, tudniillik a **guba** nem más, mint pénz).

A leguberál igétől eltérően a **kiguberál** inkább tréfás szónak minősül, noha a jelentése hasonló, mint az előbbi: 'pénzt előkotorva kelletlenül leszámllál, lefizet'. Ez a szó az argóban más értelmet hordoz: 'valahonnan, különösen szemétből, előkotor, kikeresgél'. Maga a **guberál** ige elsősorban a szemétnben való keresgélésre utal, de azt is jelenti, hogy valaki pénzt, aprópénzt egyenként szed elő (és úgy fizet).

A **fizet** igének egyes szinonimái több hasonló jelentést is kifejeznek. A **kifizet** nemcsak arra vonatkozik, hogy 'valamely összeget, tartozást teljesen megfizet', hanem arra is, hogy 'járandóságot kiad'. A **megfizet** jelentése lehet: 'pénzbeli tartozást megad, kiegyenlít', 'valamiért kellő fizetséget ad', 'megveszteget, lepénzel valakit' stb. A **lefizet** értelme egyrészt 'követelt összeget lefizet', másrészt 'pénzzel megveszteget'. Olykor a szónak csak az alapjelentése áll pénzzel kapcsolatban: **leró** ('tartozást, kötelezettséget kiegyenlít', de 'erkölcsi kötelezettséget tettere vált').

Bizonyos esetekben a 'fizet', 'kifizet', 'megfizet' stb. jelentést csupán egyik mellékjelentéseként hordozza egy-egy szó. A **rendez** értelme lehet 'rendbe rak, csoportosít', 'rendessé tesz', 'megold', 'valaminek a lebonyolítását szervezi', 'feltűnő cselekvést hajt végre', 'a viszonyoknak megfelelően szabályoz árakat, béreket stb.', de az is, hogy 'tartozást kifizet'. Ilyen szó még a **fedez**, a **térít**, a **kiegyenlít**, a **kiad**.

A **bekattintat** igére akkor figyeltem fel, amikor a televízióban riportot mutattak be a karácsony és az újév elmúltával arról, hogy az emberek mennyire fogadták meg a természetvédők tanácsát, és visszaváltható töves fenyőt díszítettek fel az ünnepekre. Ennek a szép kezdeményezésnek volt visszhangja, nemcsak vásárolták (pontosabban bérelték) az ilyen fákat, hanem később sokan (többé-kevésbé életképes állapotban) vissza is juttatták őket. Az egyik vásárló, miután visszavitte a fenyőt, arról is beszámolt a riporternak, hogy a gyerekeit meggyőzte a dolog célszerűségéről, mégpedig a következő megfogalmazásban: „Ezt sikerült a gyerekekkel is bekattintatni.”

A hangulatos **bekattintat** igét az illető nyilván a **megértet**, az **elfogadtat**, a **rábeszél**, a **meggyőz** stb. szinonimájaként használta, bizonyára közvetlenebbnek érezte a **bekattintat valakivel valamit** vonzatot, mint azt, hogy megértet vagy elfogadtat valakivel valamit, illetve rábeszél valakit valamire vagy meggyőz valakit valamiről. A bekattintat szó megjelenése persze nem tekinthető teljesen váratlannak, hiszen a bizalmas szóhasználatban már előbb megjelent a **bekattint** vagy **bekattant** 'megért, elfogad' jelentésben. Egyébként alapszavuk, a **kattint** vagy **kattant** eredetileg nem hordoz ilyen értelmet

('kattanó hangot idéz elő, így bekapcsol, becsuk, illetőleg kikapcsol, irányít valamit'). Maga a **kattan** hangutánzó szó, azt jelenti, hogy valami valamihez csapódva rövid, rendszerint éles hangot ad. Gyakorító vagy folyamatos értelme van a **kattog** igének. Manapság leginkább valamilyen szerkezetnek az elemeire vonatkoztatják ezeket az igéket, régen azonban az ember nyelvével (a *csettint* megfelelőjeként), állatnak a fogaival (a *csattogtat* helyett), papucs-csal stb. hozták összefüggésbe.

Az, hogy a **megért** rokon értelmű szavai közé került a bekattint vagy bekattant, azzal magyarázható, hogy a kötetlenül beszélők a **kapcsol** igéről átvitték a kattint vagy kattant igére az '(összefüggést) felfog, megért' jelentést. A kapcsolat egyébként, azon kívül, hogy 'kapocccsal rögzít, csatol valamihez', 'érzelmileg hozzáköt', 'telefonon vagy rádióon összeköttetést hoz létre valakivel', 'járművet, gépezetet működésbe hoz, megindít' stb. értelmet fejez ki, a bizalmas szóhasználatban 'megért, felfog' jelentést is kapott, mégpedig azon a szemléleti alapon, hogy az embernek az agya is úgy működik, mint valami gépezet, tehát kapcsolhat, sőt katinthat vagy kattanthat is.

A műszaki nyelv a **kokszol** igét a kokszosít szinonimájaként használja abban az értelemben, hogy 'kőszent száraz lepárlással koksszá alakít'. A koksz pedig nagy fűtőértékű tüzelőanyag. A bizalmas szóhasználat újabban más, mégpedig 'doppingol, ajzószer használ' jelentéssel látja el a **kokszol** igét. Ez az ige azonban nem a tüzelőanyagra vezethető vissza, hanem a kokainra. Ezt a kábítószeret nevezik többek között **koksznak** az utcanyelvben. Egyéb megnevezései hó, szén, kokó, illetve fehér szerető. A kokainnak és származékainak a fogyasztása euforikus állapotot idéz elő. Az amfetaminhoz hasonlóan megszünteti a fáradtságérzetet, az éhséget és a többi testi szükségletet. Rövid ideig fokozza a fizikai és szellemi teljesítőképességet, de a hatás elmúltával változó erősségű depressziós állapotok következnek.

Eleinte a kokszol nyilván csak a kokain szedésére utalt, később terjesztették ki a szteroidokra és más ajzószerre. Közöttük és a kábítószerek között megfigyelhető bizonyos hasonlóság. Többek között az, hogy szedésüket nehezen hagyja abba az ember, és hogy károsak a szervezetre. A Dianabol-félek a legolcsóbb doppingszerek, igen látványos fejlődést eredményeznek, de sok káros mellékhatásuk van. Közéjük tartozik a román gyártású Naposim, az orosz Methandrostenolon vagy a magyar Nerobol. A kombinált, többféle gyógyszerből összeállított kúra már jóval többbe kerül, a sportoló nemcsak az erejét és izomtömegét növelheti meg viszonylag gyorsan, hanem a regenerálódásra, a túlzott vízvisszatartás elkerülésére is lehetőséget kap.

Szakértők szerint az ajzószer használata, a kokszolás sokkal jobban el van terjedve, mint ahogy az ember hinné. Az csak a jéghegy csúcsa, amikor az olimpián és más világversenyeken néhány sportolót doppingvétségért marasztalnak el, nem engedve versenyezni, vagy megfosztva érmétől. Doppingellenőrző vizsgálatnak csak a „sport versenyszisztémában a sporttevé-

kenységet megkezdő és folytató személy” köteles alávetni magát. Az összes többi amatőr testépítőt, aki a kocsz, a doppingszer révén csak erős vagy szép akar lenni, nem lehet felelősségre vonni, sem megvédeni az esetleges tartós károsodástól.

„Akkor egy kicsit megzakkantam” – mondja Schwarz Sándor, az első magyar újszives egy tévériportban. Egy sportember pedig így nyilatkozik: „Ebben a megzakkant küzdősportos világban kapitány legyen a talpán, aki ugyanolyan eredményekre képes, mint legtöbb elődje.” Másutt pedig ezt olvassuk: „Kénytelen lennők eltűnni, hogy az unokáim a gyermekeim fülébe súgják riadtan: a nagypapa teljesen megzakkant, olyan hihetetlen történetekkel ijesztget minket, hogy nem tudunk elaludni.”

A **megzakkann** ige (és melléknévi igeneve) a megzavarodik, a megbolondul, a megtébolyodik, a megőrül szinonimájaként jelenik ezekben a közlésekben. Többé-kevésbé bizalmas stílusúnak minősíthető szóval állunk szemben. Vajon mi teszi indokolttá a használatát? Nyilván az, hogy a beszélők tapintatosan mellőzni akarják az elmezavarra való utalás közvetlenebb formáit. Annak idején például már a megháborodik ige is így került a szóban forgó szinonimasorba. Eredetileg ugyanis csupán azt jelentette, hogy ’békés, csendes, nyugalmas állapota megzavarodik’. A régiek különbséget tettek a kedély megháborodása és az elmében való háborodás között. Az első akkor következhet be, ha valamilyen méltatlanság, bántódás éri az embert, a másik pedig akkor, ha megtébolyodik, megbolondul az illető.

A megzakkann igeen kívül akad még néhány bizalmas stílusú kifejezésformája az elmezavarnak: becsavarodik, bedilizik, bepörög, megkukul, meggabalyodik. A **becsavarodik** nemcsak azt jelenti, hogy ’eszét veszti’, hanem azt is, hogy ’belebolondul valakibe’, illetve ’felmérgesedik’. A **bedilizik** jelentése ’megbolondul’. A **bepörög** igét ’megdühödik’, ’megőrül’ vagy ’szerelmes lesz’ jelentésben használja a bizalmas stílus. Egyébként műszaki értelmet fejez ki: ’szerkezet hirtelen forogni kezd a saját tengelye körül’. A **megkukul** egyrészt ’megnémul’, másrészt ’meghülyül’ értelemben használatos. A **meggabalyodik** nemcsak bizalmas stílusú, hanem népies is, a megháborodik igét helyettesíti.

Néhány évtizeddel ezelőtt még csupán a **szerkentyű** főnév számított a szerkezet szó bizalmas stílusú változatának. Feltehetően abból a meggondolásból született annak idején, hogy az egyszerű embert csodálattal adózik bizonyos műszaki eszközök iránt, el van bűvölve attól, amit ezek számára megfoghatatlan és titokzatos módon produkálnak. Ahogyan az őskor embere tabunak minősítve bizonyos dolgokat, jelenségeket, az állatokat nem az igazi nevükön emlegette, úgy becézi a ma embere szerkentyűnek vagy újabban ketyerének az ördögös masinákat, szerkezeteket, szerkezetrészeket.

A **ketyere** szó elsősorban valamilyen kis készülékre utal: A mobiltelefon mind nagyobb teret hódít nálunk, a mobilkultúra azonban sehogyan sem akar

kialakulni. Úton-útfélen csörög, zenél, pityeg, rikoltozik valamilyen ketyere. – „Ma már nem maga a mobiltelefon és nyilvános használata vált ki ellen-szenvet, hanem az, ha a másik ketyeréje több szolgáltatás nyújtására alkal-mas.” – „A tömeg gátlástalanul elsodor, és akaratlanul a gigantikus labirin-tus egy eldugott sarkában találhatod magad, ahol szórakoztató elektronikai ketyeréket áruló kínai játssza mosolyogva a »boci, boci tarkát« egy piros, elemes játékgongorán.” – „A tamagocsira számító vevő azt hiszi, ketyerét vett, és otthon látja csak, hogy valódi egér van a dobozban.”

A ketyere kelléket, alkatrészt is jelölhet: Rendkívül sokféle ketyerével képesek ellátni kedvenc négykerekűjüket tulajdonosaik. Ezek között akad-nak kifejezetten hasznos örületek is, mint például a harmadik féklámpa. – „A kocsı belsejében több a ketyere, mint egy mentőautóban.” – „Az utastérben szivargyújtóról működő grill- és pizzasütőt, kávéfőzöt, ventilátort, porszívót és zuhanyozószivattyút is lehet látni. A 12 vagy 24 voltról működő elekt-romos ketyerékhez elosztók, csatlakozóaljzatok, hosszabbítók biztosítják a teljes fegyverzetet.”

Olykor a beszélők szükségesnek tartják, hogy valamilyen jelzővel, jelzős szerkezettel a ketyerének nevezett készülék méretére is utaljanak: „Valameny-nyi európai tengerparton képes megcsörrenni a mobiltelefon, de akik távolab-bi szigetekre utaznak, azok is számíthatnak rá, hogy működik a kis ketyere.” – „Nem csak irodai dolgozók számára hasznosak ezek a kis zsebben hordható ketyerék, sőt egy jelentős hányaduk kifejezetten nem őket célozza meg.”

Olykor köznyelvi szó szleng használatára kerül sor, vagyis ismert szó sa-játos, megváltozott jelentést kap a szleng beszédben (például lenyúl, dögös), vagy pedig megváltozik az alakja (például figyuz).

Újabban az utcanyelv sajátos jelentésben használja a **lenyúl** igét, mégpe-dig az *ellop*, illetve a *lop* szinonimájaként. Egyik változatában a valamit tár-gyas vonzattal fordul elő, és rosszalló értelmet fejez ki, másik változatában pedig a valakit valamivel vonzattal szerepel. A **lenyúl valamit** nemcsak arra vonatkozik, hogy valaki lop vagy ellop valamit, hanem arra is, hogy értelmetlenül jut valamihez (főleg nagy összegű pénzhez). A **lenyúl valakit valamivel** elsősorban a *kér* és a *kölcsönkér* ige helyett jelentkezik, olyan személyre mondják, aki a másikon élőködve kéreget, apró dolgokat kér köl-csön. A 'lop, ellop valakitől valamit' jelentése csupán másodlagos.

Hagyományosan a **lenyúl** ige azt a köznyelvi értelmet fejezi ki, hogy 'lej-jebb levő helyre, illetve az ott levő valaki vagy valami felé nyúl', ritkáb-ban pedig a **lenyúlik** ige helyett élnek vele, azaz választékosan arra utalnak, hogy valami függőleges irányban valameddig leér, illetve (rendszerint fel-színi alakzat) kiterjedésében lejjebb levő helyig ér. Mindenesetre itt nyoma sincs annak, hogy a lenyúl igének valami köze lenne a 'másnak a tulajdonát észrevétlenül elveszi, hogy az övé legyen' jelentéshez. Ma viszont az ebben az értelemben való használata látványosan terjed, kilép az utcanyelvből, bc-

kerül az olyan köznyelvi szavak közé, mint az elvesz, az elsikkaszt, illetve a szépítő eltulajdonít és elidegenít.

Az ellop ige rokon értelmű szavai között több olyan is akad, amely eredetileg köznyelvi, de az utcanyelv felhasználja a maga céljaira. Közéjük tartozik a **lenyel** (pénzt lop, ellop, elsikkaszt), a **rajzol** vagy **megradjol** (lop, zsebel – főként zsebtolvaj tevékenységére vonatkozik), a **megfúj** (lop, ellop), az **újít** (nemcsak lop, ellop értelemben fordul elő, hanem azt is jelenti, hogy szerez, megszerez valakit vagy valamit) stb. Rajtuk kívül persze vannak kifejezetten argotikus elemek is, mint az elcsór, az elhappol, az elszajrézik vagy a meglovasít. A bizalmas stílus további színes, hangulatos formákat kínál, ilyen a megcsap, az elcsakliz, az elsinkófál, a megléptet, a meglógat, az elzabrált stb.

Újabb taggal gyarapodott a vonzó melléknév szinonimasora, a rokon-szenves, az attraktív, a kívánatos, a tetszetős, a mutatós, a csábító stb. mellé a **dögös** is felkerült a listára. A **vonzó** választékos stílusminősítésű szó, 'érdeklődést, vonzalmat keltő' dologra, személyre utal. A **rokonszenves** 'maga iránt rokonszenvet keltő, megnyerő' jelentést hordoz. A választékos **attraktív** értelme 'feltűnést keltő, vonzó'. Kissé választékosnak számít a **kívánatos**, jelentése lehet 'amit kíván az ember', 'érzéki vágyat keltő', valamint 'helyesnek, szükségesnek tartott'. A **tetszetős** 'kellemes hatású, tetszést keltő', 'kedvezőnek, előnyösnek látszó' értelmet fejez ki. A **mutatós** 'nagyon tetszetősre' vonatkozik. A **csábító** vagy 'szerelemre ingerlő' vagy 'nagyon kedvezőnek látszó'.

A bizalmas használatú **dögös** elsősorban élményszerű zenére, táncre, mutatós autóra vagy más látványosságra utal: „A formás jövevénynek igazi amerikai show-t rendeztek. Volt füst, köd, dögös zene, misztikus fények, aztán egyszer csak a semmiből, pontosabban a zenekari árokból fölbukkant a csoda: a főszereplő, a Stratus.” – „A küzdősportok rendezvényein lassan elmaradhatatlan hölgyek, az In-Kal táncoslányai amolyan dögös boksz-táncfantáziát adtak elő a ringben, kicsit zavartan mosolyogva.” – „A Bertone karosszériaszobrász cég egy Alfa Romeo prototípust mutat be az idén a Genfi Autószalonon. A megszokottól eltérően nem valami dögös sportkocsival rukkolt majd ki, hanem egy terepjáróval.”

Dögös lehet továbbá a ruházat, a fellépés, a viselkedés, sőt maga a személy is: „A serdülők, fiatalok dolga sokkal könnyebb. Ha meg akarnak felelni a korszaknak és az ízlésük szerint klipesített világreklámoknak, dögösnek kell lenniük és szabadnak.” – „Végül a műsorvezető vigyorgott a kamerába. Fiatal, huszonéves fiú, olyan rámenős fajta. Az új generáció tagja, azé, amely most gyűri maga alá a médiát, eredetinek tűnő hang, dögös megjelenés.” – „Ezért olyan ellenállhatatlanul dögös még ma is, ha dús fürtjeim hűlt helyébe amúgy legényesen beletúrok, és elrikkantom magam, hogy: jeeee!” – „Egykor a kedvesen mosolygó, háziasszonyosan szelíd, Kudlik Juli típus volt a divat. Ma-

napság a dögös, minden testrészével »feszítő«, mindent kidomborító, kicsattanó egészségű, szexbálványként »üzemelő« hölgyeké a biztos jövő.”

A **figyel** igének egyik újabb keletű színönimája, illetve alakváltozata hangzott el egy magyar tévéfilmben. „Figyuzzatok!” – mondta az egyik szereplő a többieknek. A **figyuz** igén kívül az utcanyelv más szavakkal is él a figyel helyett, mégpedig a *stíröl* és a *skubiz* igével.

A **figyuz** szemmel láthatóan a köznyelvi figyel alakmódosulásával jött létre. Feltehetően úgy játszódtott le a dolog, hogy a figy- tőhöz hozzáillesztették az -u képzőt. Erre valószínűleg analógiásan került sor, vagyis már meglevő -u végű szavak mintájára. Először is a bizalmas jellegű **szitu** főnév jöhet számításba, amely azonban nem képzéssel keletkezett, hanem a szituáció szóból való elvonással. Van **szituál** ige is, ezt viszont nyilván nem a szitu főnévből képezték, hanem idegen ige (pl. *situieren*) magyarításával hozták létre. A **figyu** főnévnek (amely egyébként nemigen használatos) a megalkotásához mintául szolgálhatott még a bábu, az adu, az alku, a gyalu, a zsalu, a kapu, a lapu, a daru, a saru, a balyu, a zsaru stb. főnév is. Kevésbé valószínű, hogy a figyu szóban az -u kicsinyítő képző, mint az apu, anyu köznévből, illetve a Pityu, Icu, Viktu, Veru, Gézu, Lidu stb. tulajdonnévből.

Egyébként a szlengre nemigen jellemző a köznyelvi igék elferdítése, ilyesmi inkább a nyelvjárásokban tapasztalható. Így a kiabál igének *kajabál* alakja jelentkezik, nyávgog helyett *nyarvogot* mondanak, a rejteget tájnyelvi szinonimájaként a *regget* bukkan fel, a tüsszent szót némely nyelvjárási beszélők *trüsszent* alakban használják stb.

A **figyuz** igében a -z képző jelentkezése különös ugyan, de nem rendkívüli, hiszen akad néhány -u végű főnév, amelyből -z képzővel hoz létre igét a köznyelv: hamuzik, zsaluz, kenuzik. A **hamuzik** arra utal, hogy valaki égő cigarettájának, szivarjának hamuját valahova leszórja. A **hamvaz** ige a hamu választékos hamv változatának a származéka (amely jelentésében már önállósult), a vallási szóhasználatban élnek vele annak a cselekménynek a vonatkozásában, amelynek során a pap hamvazószerdán a hívőket hamuba mártott ujjával a homlokukon keresztel jelöli meg, a mulandóságra figyelmeztetve őket. Aki hamvazásban részesül, arra mondják, hogy **hamvazkodik**. A **zsaluz** igét az építőiparban használják '(vas)beton szerkezethez deszkákból vagy fémelemekből öntőformát készit' jelentésben. A **kenuzik** ige kenuval való csónakázásra utal.

A szleng különféle sajátos, olykor bizarr összetételeket is tartalmaz, mint például: tökuncsi, traccsparti, izomagyú stb.

A magyarországi fiatalok bizalmas szóhasználatában bukkant fel a **tökuncsi** szó, jelentése pedig nem más, mint 'nagyon unalmas'. A tök- előtag már évtizedek óta betölt fokhatározói jelentést bizonyos összetételekben (tökmindegy, tökrészeg, töksötét, tökhülye stb.), az uncsi viszont a kicsinyítő képzős szavaknak abba a csoportjába sorolható, amelyeknek csonka

a tövük (nagyí, fagyí, csoki, gimi stb.), azzal, hogy nem főnév, mint ezek zöme, hanem melléknév.

A **tökmindegy** a vulgáris beszédben szerepel 'teljesen mindegy' értelemben, leginkább állítmányként használják. A **tökrészeg** a holtrészeg szinonimája a bizalmas közlésben ('az öntudatlanságig részeg'), a **töksötét** pedig a koromsötét megfelelője ('teljesen sötét'). A **tökhülye** melléknév durva stílusminősítésű, nagyon ostoba, nagyon buta emberre vonatkoztatják. Ritkábban előfordul még a tökjó, a tökegyszerű, a tökjózan az ismertebb marhajó, pofonegyszerű, színjózan helyett. Vannak, akik ezt a tök- előtagot a 'mezőgazdasági növény' alapjelentésű *tök* főnévvel hozzák összefüggésbe, mondván hogy 'buta ember' értelemben való használata nyomán alakultak ki ezek az összetételek, nemcsak a tökfejű, tökagyú stb. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a **tökéletes** melléknévnek rövidített alakjával van dolgunk, amely ennek gyakran gúnyos, 'valamely tulajdonságot a lehető legnagyobb mértékben megtestesítő' jelentését vette át. A *tökéletes hülye* szókapcsolatból lett a **tökhülye**, a *tökéletesen részeg* szintagmából a **tökrészeg**, a *tökéletesen mindegyből* a **tökmindegy**.

Érdekes jelenség, hogy a tök- hangzásbeli párja, a dög- is hordoz fokozó jelentést (leginkább durva stílusminősítésű szavakban). Például: **dögnehéz** ('nagyon nehéz'), **dögfáradt** ('nagyon fáradt', 'holtfáradt'), **dögerős** ('igen erős') stb. Noha kézenfekvőnek látszik a kettőnek az összekapcsolása, nem biztos, hogy közvetlen összefüggésben vannak egymással, ugyanis a népnyelv több szóláshasonlatban is szerepelteti a **dög** főnevet (nehéz, mint a dög; bűdös, mint a dög; annyi van, mint a dög; rest, mint a dög), ezekből is keletkeztek vagy keletkezhetnek összetételek.

A bizalmas stílusnak egyik újabb eredetű eleme a **tracsparti** szó, tereférés összejövételre, olyan találkozóra utalnak vele, ahol közvetlenül csevegni szoktak. Hasonló értelmet ugyan már maga a **traccs** főnév és néhány szinonimája (a triccs-traccs, a terefere, a duma, a dumcsi) is kifejez, az emberek mégis szükségét érzik annak, hogy a dolog csoportos jellegét megfelelő szóval hangsúlyozzák.

A **tracsparti** főnév közvetlen mintája a tréfás argó **dumaparti** lehet, amely már 60-70 évvel ezelőtt létrejött. Ezt a szót többek között Vass Imre Farkasok című regényében is említik, amely az Új Kanizsai Újságban jelent meg folytatásokban. Ott **zenés dumapartiról** van szó, olyan összejövételre utalva vele, ahol zenehallgatás közben sokat beszélnek, fecsegnek.

A bizalmas stílusminősítésű **parti** a németből került a magyarba, régen leginkább olyan házasságot jelölt, amely anyagi, társadalmi szempontból előnyös, illetve olyan személyt, aki erre megfelelő. Mondják továbbá játsz-mára, kártyajátékosok meghatározott számú együttesére, munkacsoportra, különféle áruknak csak együtt vásárolható tételére is. Régen előfordult a parti 'darab, szakasz, rész', 'séta, kirándulás', 'vasúti pályamunka', 'műszak' je-

lentésben is. Arra, hogy 'társaság, társas együttlét' értelemben is használják, nyilván a 'társas összejövetel' jelentésű angol **party** szó is hatással volt.

A **tracsparti** összetétel előtagja, a **traccs** ausztriai német eredetű, a XIX. század második felében került a magyarba. A **Tratsch** jelentése 'fecsegés, csevegés, tereferé'. A **tratschen** ('fecseg, tereferél') mintájára a magyarban is létrejött ige a **traccsol**. A **triccs-traccs** szintén német eredetű. A szóban forgó német szócsaláddal már korábban kapcsolatba kerülhetett a magyar nyelv. A **trécsel** igéről van szó, amelyet főleg nők tereferelésére szoktak vonatkoztatni. Ez már a XVI. század elején készült Debreceni Kódexben is szerepel (**drécsel** alakban). Minden bizonnyal a német nyelvjárási **trätschen**, **trätscheln**, **dreitschen** átvételéről van szó.

A buta melléknévnek egyébként is bő szinonimasorát gyarapítja újabban az **izomagyú** szó. Különösen az olyan személyekre vonatkoztatják némi gúnnyal, akiknek nagy testi erejük van, az eszesség viszont nem jellemző rájuk. Például: „A sportosztály nem azért született, hogy bizonyos izomagyú embereknek lejjebb vigyék a tudás mércéjét, hanem hogy legyen egy iskola, annak pedig egy mindenkori osztálya, amelyik tolerálja a jövő nagy sportolóinak folytonos távollétét, a versenyeket, az edzőtáborokat.” – „A reálszférában a szakszervezet funkcionáriusa azonnal elbocsátható, szó szerint kipenderíthető a kapun, mi több, izomagyú gorillákkal meglazsnaoltatható.” – „Az erőszak kultusz filmipari elterjedése, az izomagyú verőgépek internacionalista hőökké válása által új világvallás, a tolerancia és tisztesség nélkül működő erő kultuszának kialakulása következett be.”

Bizonyos szövegkörnyezetekben főnévként jelenik meg az izomagyú, 'buta, korlátolt személy' jelentést fejezve ki: „A kocsz olyan izomagyúaknak való, akik arra biztatnak engem is, meg sok mindenki mást, hogy ne járjak úszni, mert az csak nagyon kicsit növeli a tömeget.” – „Az izomagyúak egyre ingerültebbek lettek. Mit szórakozik velük ez a nyikhaj, miért nem csatlakozik az övéihez, a hotel előtt rostokoló, utat eltorlaszoló autogramvadász százakhoz, Forma-1-es örült funokhoz.”

Az **agyú** más szavakban is megjelenik összetételi utótagként (pl. a szintén a buta rokon értelmű szavai közé tartozó **híagyú**), többnyire azonban sajátos jelentésű szó szerkezetek tartalmazzák: *pihent agyú* ('ráérő'), *csiszolt agyú* ('művelt'), *szikkadt agyú* ('maradi'), *kidolgozott agyú* ('refinált') stb. Például: „A szótárt egy pihent agyú, minden bizonnyal nyugdíjas katonatiszt fundálta ki.” – „Bizony nem bunkó a polgár, elnök úr, hanem csiszolt agyú és kíváncsi. – Nem sokra jutunk a zavart csak fokozó könyvek lapozgatásával, a szikkadt agyú mesterek kritikátlan istenítésével.” – „Nemcsak a kidolgozott agyú reklámbűnözőknek jár a jutalom.”

Már Pázmány Péternél is előfordul efféle kifejezés, ő többek között „fürt agyú embereknek” nevezte protestáns ellenfeleit. A *fürt agyú* nyilván hasonló jelentést hordozott, mint ma az agyafürt, vagyis 'ravasz, furfangos'.

A szleng idegen szóval is él bizonyos esetekben, ezek azonban könnyedek, játékosak, nem pedig bonyolult, nehézkes alakulatok (például: kamu, szingli, trendi).

A bizalmas szóhasználat a **kamu** szóval olyasmire utal, ami hamis, színlelt, tettetett. Ez a melléknév a tolvajnyelvben jött létre, mégpedig a francia eredetű **kamuflázs** főnév egyszerűsítésével. A francia *camouflage* egyrészt becsapásra vonatkozik, másrészt elfedésre, takarásra (a hadászatban). A magyarban az **álcázás** szinonimája a kamuflázs. A régi katonai nyelv még a **kamuflál** igével is élt, 'álcáz' jelentésben. A kamu melléknévvel van összefüggésben a tolvajnyelvi **kamuka** főnév is, amely 'ámítás, félrevezetés, csalás' értelmet fejez ki. Érdekes, hogy régen szintén kamukának neveztek bizonyos ruhaanyagokat: damasztiszövetet, brokátot, mintás szövetű kelmét. Egy XVI. századi széphistóriában olvashatjuk: „Hamar kapcsolja kamoka dolmányát / Királynak mutatja szép két almáját.”

A kamu abba a szinonimasorba került, amelyben a hamis, a mesterkél, a tettetett, a színlelt, a koholt, a valótlan, a talmi, a csinált, a mondvacsinált, a színleges stb. tartozik. A **hamis** melléknévnek igen szerteágazó a jelentése: 'az eredetit utánzó, nem valódi', 'az eredeti pótlására készült', 'számításból másokat gyakran megtévesztő, ravasz, álnok', 'tettetett, nem őszinte', 'hazug, igaztalan', 'téves, helytelen, alaptalan', 'kacér, pajzán', nyelvjárásban 'váratlanul és ok nélkül támadó' (állat), a zenei szóhasználatban pedig 'a dallamtól, az összhangtól, a hangnemtől eltérő'. Rosszallóan arra mondják, hogy **mesterkél**, ami nem természetes, csinált, erőltetett, illetve tettetett, nem őszinte. A **színlelt** melléknévnek is rendszerint pejoratív az értelme, nem igazira, csak mások megtévesztése végett mutatottira utal, a katonai nyelvben az ellenség megtévesztésére való, látszólagos dolgot jelöl, a jogi szóhasználat pedig olyan ügylet vonatkozásában él vele, amelyet egy másik jogügylet elpalástolására kötöttek. A **koholt** rosszalló megnevezése a kiagyaltnak, hamisnak. A **valótlan** arra utal, ami nem felel meg a valóságnak. A **talmi** a választékos beszéd szava, tetszetős, de nem valódi tárgyra szokták mondani, eredetileg arany ékszer utánzatát jelölte. A **csinált** nemcsak 'mesterségesen készített' lehet, hanem 'színlelt, erőszakolt' is. A **mondvacsinált** rosszalló minősítése annak, ami nem valódi, csak valaminek mondott, látszólagos. Régen arra utaltak vele, ami rendelésre készült. A **színleges** választékos stílusminősítésű szó, jelentése 'színlelt, tettetett, nem igazi', a katonai szóhasználatban olyan támadást jelölnek vele, amelyet azért indítanak, hogy az ellenség erőit elvonják a fő támadási irányból.

Egyedül élő, magános személyre vonatkozik a bizalmas stílusminősítésű **szingli** szó, amely az angol *single* melléknév nyomán bukkant fel a magyarban. Az angol szó elsősorban egyetlent jelöl, vonatkozhat továbbá egyedülire, egy személynek valóra, elkülönítetre, magányosra, társtalanra stb. is.

Különösebben nagy szükség nem volt erre az átvételre, ugyanis több olyan szava is van nyelvünknek, amely hasonló jelentést fejez ki: társtalan, egyedülálló, magányos, magános, szabad, facér, elhagyott stb. A **társtalan** választékos használatú, arra mondják, akinek nincsen társa, barátja vagy párja. Az **egyedülálló** egyrészt olyan személyt jelöl, akinek nincs vele együtt élő hozzátartozója, másrészt példátlan, páratlan dolgot a sajtónyelvben. Mind a **magányos**, mind a **magános** elsősorban egymagában álló tárgyra vonatkozik, azzal, hogy a magányos félreeső, elhagyott helyet is jelöl. Egyedül élő személyre a magányos ritkán, a magános gyakrabban utal. Régen a magános társtalan életet is jelölt. A magányos lehet továbbá emberekkel nem vagy nem szívesen érintkező, illetve társtalan személy. A magános élőlény vagy tárgy vonatkozásában 'alkalomszerűen egyedül levő' értelmet is kifejezhet. A **szabad** melléknevet néha tréfásan valakihez való kötöttségtől mentes, független személyre mondják, illetve olyanra, aki valamely időpontban nincs lekötve, elfoglalva. A német eredetű **facér** szintén a tréfás beszédben hordoz 'magányos, egyedülálló' jelentést, egyébként állástalan személyre, éppen nem használt dologra vagy olyan emberre utal, aki éppen szabad. Az **elhagyott** olyan személy, akinek nincsenek hozzátartozói, barátai, jóakarói, illetve olyan hely, amely néptelen, puszta.

A magyar nyelv szókészletében néhány olyan főnév is akad, amely beilleszthető az 'egyedül élő' jelentést kifejező szavak szinonimasorába: **agglegény** (idősebb nőtlen férfi), **vénlány** (férjhez nem ment, idősebb nő gúnyos megnevezése), **öreglegény** (agglegény tréfásan, régen valamely céhbeli mester rangidős segédére mondták), **aggszűz** (a vénlány megfelelője), **vénkisasszony** (férjhez nem ment, idősebb polgári nő), **szalmaözvegy** (a bizalmas szóhasználatban az a férj vagy feleség, akinek a házastársa jelenleg más helységben tartózkodik) stb.

Újabb szinonimája jelentkezett a **divatos** szónak, mégpedig a **trendi** képében. Manapság trendi a szabadtéri esküvő, trendinek számít a világító farmernadrág, a trendi vásárlók minikártyával fizetnek, trendi külsejű telefon kerül piacra, trendi lett a hangyatarítás stb. Hivatalosan zárt helyiségben kell esketni a párokat, de a divat kedvéért az anyakönyvvezető a parkban is megismétli a szertartást. A világító farmernadrág az olasz Luminex-technológián alapul, és viselőjének sötétben is biztonságérzetet ad. Miniatűr bankkártyát fejlesztett ki a MasterCard International, amelyet kulcstartóra lehet szerelni, és vele gyorsabba válik a fizetés. A Siemens cég digitális kamerával felszerelt első telefonja egyéni megjelenésű ugyan, a szövegbevitel azonban nem az erőssége. A német gyerekek az utóbbi időben nagy előszeretettel költik kisállat-kereskedésekben zsebpénzüket, hogy a divatnak hódolva hangyakolonniát tartsanak.

A **trendi** nyilván az 'áramlat, irányzat, irány' jelentésű **trend** főnév származéka, azzal, hogy toldaléka, az -i feltehetően kicsinyítő képző, ha a szó egyáltalán a magyarban jött létre, és nem valamelyik idegen nyelvben.

Maga a **divatos** melléknév egyrészt a legújabb divatnak megfelelőre utal, másrészt gyakran használtra, általában szokásosra. A **felkapott** azt jelenti, hogy 'divatossá, népszerűvé vált'. Az **elegáns** lehet 'ízlésesen, választékosan öltözött', 'divatos', a választékos beszédben 'előkelő', 'ízléses, könnyeden finom'. A **népszerű** leginkább a nagyközönségtől kedveltre vagy a tömegeknek tetszőre utal, jelölhet az avatatlanok számára is közérthető szellemi megnyilvánulást, olykor pedig olyasmire vonatkozik, amit a tömegek is meg tudnak fizetni. A **keresett** nemcsak kapós, jól fogyó árucikkre vonatkozik, hanem felkapottra, divatosra, sőt mesterkéltre is. A **modern** többek között a legújabb kor ízlésének megfelelőt is kifejez. A bizalmas szóhasználatban él a **kapós**, lehet kelendő (dolog), közkedvelt, szívesen látott (személy), illetve olyan nő, aki körül a férfiak szívesen forgolódnak. A **sikkes** 'könnyed eleganciát, vonzó eredetiséget tanúsító' értelemben szokott előfordulni. A **menő** argotikus eredetű, ma már bizalmasnak tekinthető szó, 'neves, népszerű, divatos' a jelentése. A szleng él még a **király** és a **pipicc** szóval is, 'nagyszerű, kiváló, csinos, szép, kellemes' jelentésben.

A szleng nemcsak szavakat, hanem szólásokat és közmondásokat is tartalmaz. Szótáraink ritkán minősítik a szólásokat és a szóláshasonlatokat. A minősítetteknek nyilván stílustöbbletük van a nem minősített szótári elemekhez képest, hiszen bizonyos emfatikus töltés kapnak. Számos szólás és szóláshasonlat választékos, sőt irodalmi stílust képvisel, például: mással kapartatja ki a gesztenyét; eben gubát cserél; otthagya, mint Szent Pál az oláhoikat. Vannak népies eredetű és hangulatú szólásaink, mint például: rendetlen, csúf, mint a böjti boszorkány. Igen nagyszámú ilyen kifejezés jellegzetesen szleng hangulatú (például mint a vöcsök, mint a pinty), amelyek előtt sokféle hasonlított fogalom állhat, mint például: jár a keze (a munkában); úgy odateremtette stb., szleng jellegű a részeg, mint a csap; csak hálni jár belé a lélek; ártatlan, mint a ma született bárány; a viszonylag új keletűek közül: elhúzza a csíkot stb.

Egyik jellegzetes szleng szólás a **belecsap a lecsóba**. Valamelyik magyarországi együttes egyik tagja, amikor a szilveszterezésről kérdezték, többek között azt is mondta, hogy „majd belecsapunk a lecsóba”. A beszédhelyzetből egyértelműen következett, hogy nagy mulatásra gondolt, arra, hogy el fognak térni a józan, szolid élet rendjétől.

A **belecsap a lecsóba** voltaképpen a kirúg a hámból szólás újabb keletű szinonimája. Ugyanúgy nem mindennapi, rendkívüli cselekvéssel szemlélteti a mindennapok megszokottságától való eltérést, mint az utóbbi, hagyományosabb forma. Az ember olykor belecsaphat a közönséges ételnek tekintett lecsóba, hogy esetleg valami finomabb dolog kerüljön asztalára. A **kirúg a hámból** eredetileg nem is emberrel kapcsolatos, neki csak képletesen van háma, az igavonó állatot viszont csakugyan hámba fogják, vagy más módon szorítják korlátba. Olykor a ló, az ökör, az öszvér vagy a szamár a hámkö-

télen, illetve a korlátán kívülre tolja a lábát, mintegy kirúg belőle. Átvitt értelemben az ember is hasonlóképpen cselekszik, amikor kicsap az erkölcsi szabályok korlátjai közül. A kirúg a hámból szólás ritkábban **kilép a hámból** alakban jelentkezik, de van **kikap a hámból** nyelvjárási változata is. Hasonló értelmet fejez ki a népies **kirúg a hámfából**, a tájnyelvi **kirúg a hámfán**, a régi nyelvi **kívül ugrik a hámfán** és a **kívül hág a hámfán** szólás. Néme-lyik nyelvjárásban a **kirúg az istrángból** forma járja.

Akadnak egyéb olyan szólások, közmondások is, amelyek rendkívüli szórakozásra, nagy mulatásra utalnak: **majd kirúgja a ház oldalát** ('széles jókedvében eszeveszetten táncol, mulat'), a népnyelvi **összetörik a kalányost** ('nagy mulatást csapnak'), **Az ördög is kiszabadul olykor a láncáról** ('a legszolidabb emberrel is megtörténik, hogy néha kirúg a hámból') stb.

Visszatérve a belecsap a lecsóba szókapcsolathoz, elmondhatjuk, hogy könnyen beilleszthető azok közé a köznyelvi szólások közé, amelyek valamilyen étellel kapcsolatosak. Például: **reszket, mint a kocsonya** ('nagyon fél, remeg'), **nem szereti a túrós rétest** ('ártatlannak tettei magát'), **hosszú, mint a kolbász** ('nagyon hosszú'), **többe kerül a leves, mint a hús** ('drágábbak a mellékes dolgok, mint a fontosabbak').

Irodalom

- A magyar tolvajnyelv és szótára. Írta és gyűjtötte: Jenő Sándor és Vető Imre. Budapest, 1900.
- A magyar tolvajnyelv szótára. Összeállította: Szirmai István, bevezető tanulmányokkal ellátta: Balassa József. Budapest, 1924.
- András László–Kövecses Zoltán: Magyar–angol szlengszótár. Budapest, 1994.
- Bachát László: Az ifjúsági nyelv és változatai = A mai magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kis Jenő és Szűts László. Budapest, 1988, 146–52. l.
- Balassa József: A magyar tolvajnyelv legrégebb emléke. Nyr., 53. (1924), 5–8. l.
- Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. Budapest, 1998. 125–34. l.
- Bálint Kelemen: Tolvajnyelv. Nyr., 26. (1897), 175. l.
- Bárczi Géza: Jegyzetek a budapesti népnyelvről. MNy., 4. (1942), 71–89. l.
- Bárczi Géza: Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. MNy., 52 (1956), 228–30. l.
- Bárczi Géza: A pesti nyelv. MNy., 27. és 28. évf. (1931. és 1932) és A magyar nyelv múltja és jelene. Budapest, 1980, 237–79. l.
- Béldy Mihály: A tolvajnyelv. Nyr., 26. (1897), 212–14. l.
- Boros Tiborné: Zsargon és magatartás. Nyr., 89. (1965), 147–57. l.
- Boros József–Szűts László: Megszólal az avvilág... (A mai magyar argó kisszótára). Budapest, 1990.
- Dénes Szilárd: Pestiességek. Nyr., 44. (1915), 367. l.
- Dobos Károly: A magyar diáknyelv és szótára. Bp., 1898.
- Dr. Kiss Károly: A mai magyar tolvajnyelv. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály. Budapest, 1963.
- Fodor István: Szleng – bizalmas köznyelv. Nyr. 124. (2000), 248–253. l.
- Grétsy László: A szaknyelvek és csoportnyelvek jelentősége napjainkban = A magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kis Jenő és Szűts László. Budapest, 1988.

- Györfly István: Tolvajszótár 1782-ből. Nyr., 39. (1910), 328–9. l.
- Hajdú Mihály: A csoportnyelvekről. Magyar csoportnyelvi dolgozatok I., Budapest, 1980.
- Herczeg Ferenc: Pesti nyelv. Nyr., 35. (1906), 364–8. l.
- Kenedi Géza: A pesti argot. Nyr., 43. (1914), 439. l.
- Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára (1980–90.). Debrecen, 1985.
- Kis Tamás: A magyar katonai szlengszótárak. MNyj. 32. (1995), 79–94. l.
- Kis Tamás: Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára. Budapest, 1992.
- Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): A mai magyar nyelv rétegződése. Budapest, 1988.
- Kolozsvári Grandpierre Emil: Utazás az argó körül. Kritika III. (1965) 5., 39–46. l.
- Kovalovszky Miklós: A nagyvárosi nyelv. MNy., 34. (1938), 288–97. l.
- Kövecses Zoltán: Magyar szlengszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Matijevics Lajos: Az utca nyelve. Forum. Újvidék, 1979.
- Nagy J. Béla: Tudományos zsargon. MNy., 27. (1931), 191–4. l.
- Nochta Rita: A budapesti motoros rendőrök szlengje (1995–1996). Debrecen, 1996.
- Péter Mihály: Szleng és költői nyelvhasználat. Nyr., 104. (1980): 273–81. l.
- Sebestyén Árpád: Szleng a sajtóban és a közéletben: Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban. Debrecen, 1994, 101–2. l.
- Simai Ödön: A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. Nyr., 32. (1903), 349. l.
- Sípos Pál: Hasonlóságok a népnyelv és a szleng között = Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Szerk. Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest, 1981, 229–32. l.
- Szabó Dávid: Az argó kutatás módszertanának néhány kérdése. Hungarológia 3., Budapest, 1993, 86–92. l.
- Szász Béla: Budapesti nyelv. Nyr., 40. (1911), 126–7. l.
- Szűcs János: Szegedi tolvajnyelv. Nyr., 43. (1914), 233. l.
- Szűts László: Szóalkotásmódok a jassznyelvben = A debreceni nemzetközi nyelvészkonferencia előadásai. Nyelvtudományi Értekezések 58., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 310–14. l.
- Thomas C. Dahn: Wörterbuch der ungarischen Umgangssprach. Ungarisch–Deutsch. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1999.
- Varsányi György: Argó nyelvi elemek szépirodalmi és publicisztikai szövegekben. Nyr., 112. (1988), 136–42. l.
- Zolnai Gyula: Budapesti nyelv. MNy., 22. (1926), 139–40. l.

SLANG AND STANDARD LANGUAGE

To define the relation between slang and the standard language is problematic in general, and so it is in the case of the Hungarian language. Slang, as a matter of fact, is less uniform than standard language, and it has regional and occupational varieties as well. In any case, it can be said that slang picks and chooses evocative expressions, witty designations and occasionally even attributes a specific meaning to words chosen from the standard language. The author analyses several slang lexemes according to their usage value, the way they have come into existence and how they integrate into the lexis.

RAJSLI ILONA

A NYELVI ÖNAZONOSSÁG TÜKRÖZŐDÉSE A VAJDASÁGI MAGYAROK NÉVADÁSÁBAN

Linguistic self-identity and the practice of name giving among
Hungarians in Vojvodina

A tanulmány a vajdasági magyarok névadásában bekövetkezett változásokat körvonalazza. A vizsgálat főbb szempontjai kiterjedtek a névadás motivációs hátterére, a névörökítés kérdéskörére, a felekezeti megoszlásból eredő névadási különbségekre, a kettős névadás szokásának alakulására, valamint a névdivat jelenségének a taglására.

Kulcsszavak: nyelvi identitás, névtan, névadás, utónévadási szokások, Vajdaság

I. Bevezetés

A társadalom és a nyelvhasználat szoros kapcsolatát a névhasználat, a névadás területén fokozottan megfigyelhetjük.

A tulajdonnév-használat társadalmi meghatározottsága ugyanis általában nagyobb, mint a közsavaké; jóval kitapinthatóbb, s tisztábban körvonalazható a társadalmi tényezőkkel való kapcsolat, mint más lexikai csoportoknál.

Manapság számos olyan területen folynak szociolingvisztikai kutatások, amelyek a személynévadás szokásaival, motiváltságával, divatjelenségeivel s magával a változás folyamatával kapcsolatosak. Mindezek fontos adalékkal szolgálnak a nyelvtörténet, a művelődéstörténet, településtörténet, néprajz, lélektan számára.

Az alábbiakban az utónévadás alakulásával, a névadási szokások tényezőivel, valamint ezek szociológiai/szociográfiai érintkezéseivel foglalkozunk. A nyelvi, etnikai, felekezeti hovatartozás szempontjait úgyszintén szem előtt tartva külön figyelmet fordítunk a névadásnak az identitástudat kialakulásában betöltött szerepére is.

Identitás és névadás

Az önazonosságnak (identitásnak) szociológiai, pszichológiai és nyelvhasználati vonatkozásai egyaránt vannak. A névadás is egyike ezeknek, hiszen névadáskor egyénítés, identifikáció történik, az egyik embernek a másiktól való megkülönböztetése, az ÉN azonosítása.

„A névadásban megfigyelhető az antropomorfizáció is: az ember a saját képére, értelmére, jellemére, érzelmeire alakítja az adott denotátumot. Aki nevet ad, az alkot, teremt. Ez pedig a **jelhagyás** ősi és alapvető ösztöne.” (BALÁZS 1998; 49 – a szerző kiemelése)

Meg kell említeni a névhez fűződő érzelmi viszonyt is. Azon kívül, hogy a névadás praktikus dolog, identifikál – így valószínűleg lehetetlen lenne nélküle a kommunikáció, a tájékozódás –, a név érzelmeket is kifejez. „Az ember saját neve tulajdonképpen az én-jének egy vetülete. Akit a nevében megcsúfolnak, nevétől megfosztanak, annak a személyisége ellen támadnak, azt csorbítják meg.” (BALÁZS 1998; 49)

A névadás tehát általános emberi sajátosság, minden népcsoport tagja a hagyományos eljárással kapja személynevét. Hajdú Mihály szerint névtudományi axiómának kell tekintenünk, hogy minden személynek volt és van saját tulajdonneve, egyénneve (HAJDÚ 2003; 51).

Az ősi társadalmakban eleinte feltehetően a rokoni viszonyok alapján kaptak nevet az emberek, amit a magyarban az alapnyelvi eredetű *Apa, *Húg, *Mény név mutat. A névválasztást leginkább az befolyásolja az egyes kultúrákban, hogy nyitott vagy zárt a névrendszer, tehát adott névkészletből választhatnak a névadók, vagy kötetlen lehetőségük van: akár a köznevek bármilyen módosításával, alakításával, akár értelmetlen hangszorral tulajdonnevet teremteni.

A honfoglaló magyarság még egyelemű neveket használt. Ezeknek egy része eredeti magyar név volt, másik része egyházi – eredeti vagy rövidült alakban –, harmadik csoportja pedig ismeretlen eredetű, egytagú szó és ennek továbbképzései. A régi névadás szoros kapcsolatban volt a társadalmi-gazdasági helyzettel.

Névadásunk korszakolása körül sok vita volt; mára már általános az a vélemény, hogy annak ellenére, hogy a honfoglalás előtti idők névadásáról keveset tudunk, ez az esemény a magyarság életében bekövetkezett jelentős változások következtében kétségtelenül új korszakhatár. Az Árpád-kor négy évszázadát is felbontják egyes kutatók – pl. Benkő Loránd – évszázadnyi időegységekre, de a későbbi korok névváltozásait vizsgálva Fehértői Katalin, Csánki Dezső is egy-egy évszázadot vesz alapul. Hogy mekkora időszakot veszünk egy korszaknak, az nagyban függ az aktuális történelmi, politikai és általános társadalmi változásoktól.

Másrészt: mindenképpen különbséget kell tenni a családnevek és a keresztnévek vizsgálata között. A családnevek megszilárdultak, öröklődővé

váltak; így lassúbb változásokat mutatnak, mint a keresztnevek, más tényezők hatnak rájuk; így például az áttelepülések, illetve áttelepítések, migrációs folyamatok. A keresztnevek gyorsabban, szinte nemzedékenként változhatnak, ezért 20–30 évnél hosszabb időszakot nem lehet összehasonlítani. Már a XVII–XVIII. században észrevehető az eltérések az egyes nemzedékek keresztnev-gyakorisága között, ez a jelenség az utóbbi évtizedekben még kifejezettebb, a változás felgyorsult, ezért indokolt állandó figyelemmel kísérése, adatolása.

Gyűjtés – korpusz – kutatási módszerek

Az utóbbi években egy nagyobb területet átfogó utónévvizsgálat egyik eredményeként az volt tapasztalható, hogy a vajdasági magyarság névadási szokásaiban jelentős változások történtek. S ez nemcsak a városok, a nagyobb települések névadási szokásaira érvényes, hanem érzékelhető az egykét ezres lakosságú falvak, szinte az eldugott tanyavilági családok névadásában is.

Az utónévadás körülményeinek elemzésekor mindenképpen figyelemmel kell lenni arra, hogy az utónevek változását nagyobb időszak távlatából már nem alkalmas vizsgálni, tehát jól adatolt, gyakran összevethető anyagra volt szükség a terepről, s ezt főként a plébániahivatalok születési anyakönyvei biztosították.

Vizsgálatunk során eddig mintegy 12 vajdasági (túlnyomórészt bácskai) helység névadásába sikerült betekintést nyernünk. Közülük néhányról (pl. Péterréve, Bácsföldvár) nagy időtávú (50–100 évnyi) diakrón képünk van, a nagyobb városok (pl. Szabadka, Újvidék) névanyagából mozaikszerűen, de bizonyos korcsoportokat tekintve megbízható mennyiségű korpusz gyűlt össze. Fontos volt a kutatási pontok közé olyanokat is felvenni, ahova már a betelepítéskor többféle felekezeti lakosság érkezett (pl. Pacsér).

A felmérésnek két alapvető típusa szerepel a jelen dolgozatban: *szinkron* és *diakrón* szempontú módszer. Ahol lehetett – mint pl. Pacsér, Péterréve esetében – egészen a betelepítéstől nyomon követtük a névadás alakulását. Számos helyszínen (adatok, dokumentumok hiányában) nem lehetett a teljességre törekedni, de bizonyos időszakok anyagának az összevetésével mégis el lehetett érni, hogy egy fejlődési vonal, irány rajzolódhasson ki az illető település névadásáról. Emellett természetesen számos szinkron vizsgálat eredménye is bekerült a dolgozatba, mint amilyen például egy-egy iskolai generáció nevének elemzése, vagy a felekezeti szempont névadásra tett hatása a betelepítés utáni bácskai falvakban stb.

Mind a szinkrón, mind pedig a diakrón szempontú felméréshez szükség volt a helyszíni kutatás több formájára. A kutatás körülményeitől függően, valamint a helyszínen talált lehetőségek függvényében az adatgyűjtés sokféle módozatát lehetett alkalmazni: az anyakönyvek adatainak elemzésétől a

kérdőíves felmérésen át egészen a kikérdezéses direkt módszerig. Módszertani szempontból a névadási szokások mérésének elengedhetetlen eszköze a gyakorisági listák elkészítése, ezek összevető vizsgálata.

II.

1. Ki adja a nevet?

Kisebb településeken nyomokban még él az a hagyomány, hogy a keresztkomának, illetve a papnak beleszólása van a névadás rituáléjába. Ez azonban már nem jellemző, sőt a felméréseink szerint, amelyet egy 70-70 fős mintán végeztünk el egész Bácska-szerte, a férfiak közül 46-an hagynák, hogy más (főleg a feleségük) „beleszóljon” a névválasztásba, 24-en magánügynek tartják, a nők közül már sokkal kevesebben, mindössze 10-en hagynak magukat befolyásolni.

Vannak települések, ahol a keresztelő pap nem fogadja tetszéssel a divatos, idegen hangzású nevet, hiszen a keresztelési szertartás szövegében hivatkozás történik az újszülött védőszentjére is, ami esetenként igen visszás helyzetet teremt (pl. Bendegúz). Ennek áthidalására vagy valami hasonló nevű szent említetik, vagy pedig leggyakrabban kimarad az illető keresztelési szertartásrész.

2. A név hangulatának kihatása a névválasztásra

Valamikor divat volt az utónév és a családnév azonossága (pl. Kálmán Kálmán), ma már nem él ez a szokás, sőt a magánhangzók azonossága is kerülendőnek számít, az alliteráló nevek viszont divatban vannak napjainkban is. A jóhangzásnak sokféle szempontja forog közkézen, pl. hogy az utónév mind hangzásban, hosszúságban, ritmusban jól illeszkedjen a családnévhez.

Eltérő nemű testvérek esetében vidékünkön előfordul egyazon név két változata: Krisztián és Krisztina, Eugén és Eugénia, Aurél és Aurélia.

3. A névadás motivációs háttere

Egy topolyai felmérés¹ során három generáció névadásának indítékait kerestük, mégpedig az ottani Csáki Lajos Általános Iskola 60 tanulójának szülei töltötték ki a kérdőíveket: így adatokat kaptunk a szülők, majd az 1989 és 1991 között született gyermekek névadási motívumairól; harmadik csoportként pedig az 1996 és 2000 között született gyermekek névadási indítékait kerestük, már inkább csak közvetett módon.

¹ A topolyai névanyag feltérképezéséhez hozzájárult Varmuzsa Ildikó *Névdívat Topolyán* című szemináriumi dolgozata is.

A szülők nevééről

Ebben a nemzedékben a Zoltán, László, István, Tibor, József; Valéria, Ilona, Ibolya a leggyakoribb név, s itt a névadást még a hagyományos, „magyaros” nevek jellemzik, szinte alig akad közöttük idegenül hangzó keresztnév – különösen vonatkozik ez a férfiak névadására.

Érdeemes megjegyezni, hogy a Zoltán 11,5%-kal, az István, László és Tibor 9,6%-kal még elég nagy névsűrűséget jelent. A 60 egyén 24 féle férfinévet mutat, ahol 13 név mindössze egyszer jelenik meg. Egy szerb név (Szasa írásképpel) is előfordul.

A női neveknél nagyobb a szórás: 34 féle név fordul elő, több a változat, Valéria 7,4%-kal, az Éva, Ibolya, Ilona és Gyöngyi 5,6%-kal szerepel. Két-két esetben fordul elő még az Erika, Erzsébet, Gizella, Hajnalka, Ildikó, Katalin, Mária, Márta és Rózsa. Ezen kívül még 20 féle női név bukkan fel ebben a korszakú vizsgált mintában. Itt is előkerül egy szerb név: Jaszmina, mégpedig magyar vezetéknevű után.

E generáció névadási motiváltsága még egészen másként alakulhatott, hiszen itt még nagy a névöröklés aránya (35,5%), de a kérdőívekből az derül ki, hogy már ekkor is jelentős szerepe volt a divatnak. Egy csoport bevallása szerint viszont kizárólag a magyaros nevek jöhettek számításba, egy-egy pontosan megnevezett kedves személy mintája. Elvéve már akkor előfordult, hogy film vagy regényhős nevét kapta a gyermek: pl. a Klementina név így került be a topolyai kisközösségbe.

Meglepően sokan (főleg nők) nyilatkoztak úgy, hogy elégedetlenek nekik hangzásával, pl. idegennek érzik az Izabella, Klementina ejtését a magyar nyelvben. Akadnak viszont olyan Ibolyák, Erzsébetek, Máriák, akik túlságosan gyakorinak vélik nevüket.

Az elégedetlen szülők gyakrabban keresnek gyermeküknek ritkábban előforduló nevet: Ármin, Karina, Heléna.

Az 1989 és 1991 között született gyerekek nevééről

A gyerekek névadási motiváltsága nagyban eltér a szüleikétől. Itt már nem annyira a tradíció volt a fő névválasztási érv – csak az esetek 4,8%-ában –, hanem sokkal inkább figyelembe vették a jó hangzást, a vezetéknevvel való hangzásbeli illeszkedést, a divatot és más szempontokat.

A legfiatalabbak neveiről (1996–2000)

Ennél a generációnál sajnos keveset tudunk meg a névadási motivációról, csak esetleg ismerősök esetében rákérdezéssel, de az adatok így is eléggé beszédesek. Ebben az öt esztendőben a nemzetközinek mondható férfinévek a divatosak: Krisztián, Tamás 20,37%-kal, Adrián 15,745%-kal, Arnold, Dániel 12,03%-kal, Dávid 11,11%-kal. Jelen van még az igencsak idegenül

hangzó Richard (7,4%) – nem a Ladó–Bíró-féle Richárd átírással –, továbbá a Patrick, Alexander (2,78%), Antonio, Dario, Eddy, Valentino.

A gazdag női névanyag fele variáns, becézett, vagy rövidített forma, előfordul más, idegen nyelvű változat is; ilyen például a Dorottya és a Dorothea, (ahol az utóbbi nyilvánvalóan szerb hatást mutat), az Adriannának különböző változatai: Adriána, Adriana, Adrienn; a Katalin, Kata változatai: Katinka, Kati, Kitti... – ez utóbbi nyilvánvalóan már különálló, új névnek számít. A legifjabbak névadásában megjelenik az Elizenda, Kinberli, Lejla, Tiffany, Dejna, Dolores, Debora, Kiara~Kyara, Lilien, Dzszenifer stb. Szerencsére előfordulnak azért hagyományos női nevek is: Emese 4,27%-kal, Csilla 3,66%-kal, Anikó 2,44%-kal, Ibolya 1,22%-kal, Rozália és Erzsébet úgyszintén néhány esetben.

Pozitív jelenségeként könyvelhető el – s nemcsak erre a vizsgált településre érvényes – a virágnevek újbóli fellendülése: a Viola, Boglárka, Bóborka stb. nevek szaporodása.

4. A névörökítés kérdésköre

A generációs névöröklés még az 1940-es években is nagy hagyománnyal bír Vajdaság szerte; az Istvánok, Józsefek és Jánosok fele, a Ferencek harmada, az Imrék és Sándorok negyede öröklí apja nevét. Női neveknél ez már ritkábban fordul elő, leginkább a Mária és Erzsébetek kapják anyjuk után a nevüket.

Az a szakirodalomban közhellyé vált megállapítás, miszerint a férfiak szívesebben adják át generációról generációra a keresztnévüket, tájainkon még ma is tartja magát. Ezt bizonyítják a legújabb felmérések; igaz, hogy csökkenő tendenciával: az 1960 körül született nemzedéknek kb. 35%-a öröklődés útján kapta a nevét, ez a szám kb. 9-10%-ra csökkent (természetesen ez településenként jócskán változhat). Itt is inkább a nempreferenciális különbségek a kiemelendők, maga a jelenség iránti attitűd: a már említett bácskai vonatkozású 70-70-es mintából kiderült, hogy a férfiak fele még mindig jönnek tartja nevének továbböröklését, míg a nők közül csak 14-en nyilatkoztak így. Szenttamáson a József, János, Sándor és István név száll manapság is leginkább apáról fiúra. E patriarchális jelleg továbbélése különösen erős a reformátusoknál. Egy pacséri (ahová Kisújszállásról református magyarokat telepítettek 1783-ban, majd valamivel később, 1800-ban kisebb számú katolikus családot) gyűjtés azt mutatja, hogy az a szokás különösen sokáig erős volt, hogy az elsőszülöttek az apa, illetve az anya nevét örökítették tovább. Ez a jelenség az 1900-as években a nőknél 33% körül mozgott, ma (2004-es felmérés) mindössze 4% – a gyérebb számú katolikusoknál ez 21%-ról 1%-ra csappant, szinte eltűnt. A férfiaknál a 34%-ról 3%-ra esett, a katolikusoknál 8%-ról 0%-ra, ami itt nem mutat nemi jellegű eltérést. Ami viszont mindkét felekezetnél föltűnő, hogy a keresztszülők után elnevezett

gyermekek számaránya a 8–9%-nyiról 0%-ra csökkent, ez a névadási szokás tehát eltűnt.

Az a valamikori hagyomány, miszerint az elsőszülött fiú halála esetén a következő fiúgyermek kapta az apa nevét, teljesen elhomályosult.

Mindvégig élt viszont (s részben még ma is) az a szokás (már a 19. századtól), hogy a gyermeknek olyan nevet adtak a szülők, amilyen névnapon született, illetve amelyik ehhez közel áll. Így a legtöbb József valóban márciusban, a legtöbb István pedig augusztusban született.

5. A kettős névadás szokásának/hagyományának alakulása

Ez a valamikor tömegesen előforduló névadási szokás alábbhagyott, de nem kétséges, hogy különböző megokolással ma is előfordul, s nemcsak a bérmanév későbbi hozzácsatolásával. Az összegyűlt adatok szerint a kételemű keresztnévadás az 1910 és 1920-as évek táján igen megszaporodott, sőt háromeleműek is előfordulnak. Minden hatodik fiúgyermekre és minden nyolcadik leánygyermekre kettős név jut ekkoriban. Leggyakoribb a Péter Pál – 1930 és 1950 között egy pár ezres létszámú faluban, Péterrévén 37 újszülött kapja ezt a kettős nevet, s ez egészen az 1940-es évekig népszerű marad. A legkedveltebb női kettős keresztnév a Mária Magdolna, ugyanebben a közösségben s ebben a vizsgált periódusban 8 leánygyermek kapja a nevet. Ezen a vidéken a Mária Anna, illetve az Anna Mária nem kifejezetten divatos ekkoriban. Sokáig hagyományos névhez szintén hagyományos nevet rendelnek, a 40-es évektől válik divattá valamilyen egyedi nevet illeszteni a hagyományozhoz: Ágoston Vida, Mátyás Hugó, Béla Albin, Bonifác Mihály. Egyedi kettős női nevek: Elizabetta Mária, Irén Paula, Katalin Cicelle, Sarolta Aranka.

A kettős névadás indíttatását keresve itt is nyilvánvalóan sok tényező hatását kell keresni: egyrészt a szülőknek így tetszik, esetenként a pap nem kereszteli meg a gyereket, amennyiben csak divatneve van, így mellé kerül egy hagyományos; a legújabb rákérdezések során olyan válasz is érkezett, hogy a kettős utónév státusszimbólum.

Nemcsak Hajdú Mihály gyűjtésében (HAJDÚ 2003; 591) fordul elő a hármas névadás érdekes példája: a Gáspár Menyhért Boldizsár, hanem az egyik adai család is ezt a hármas utónevet adta gyermekének 1905-ben.

6. Névválasztás vegyes házasságban

Számos esetben érdekes „átmeneti”, univerzálisnak mondható nemzetközi névtípusok lépnek színre az ilyen családokban: Anita, Viktor; vagy olyan nevek, amelyek mind a szerb, mind a magyar nyelvben – egy csekélyke hangváltoztatással – megtalálhatók: Daniella ~ Danijela, Gabriella ~ Gabrijela stb. Egy szabadkai gyűjtésből kiderült, hogy a magyar anyanyelvűek

között terjed az Igor, Andrej, Mirjam, Dárkó, Szeverina stb. típusú névadás, még ha a szülők magyar anyanyelvűek is. Itt arra következtethetünk, hogy van szerb, illetve más nyelvű egyén a családban, vagy egyszerűen ez tetszik a szülőknek.

Ezzel ellentételes előjelű helyzet alakul ki az olyan egészen kis közösségekben, mint pl. az általunk vizsgált (mindössze 1500 lakosú) Gunarason, ahol a vegyes házasságban született gyerekek zöme rosszul beszél szerbül, mivel csak magyar tannyelvű általános iskola van. Így az egyik iskoláskorú gyerekek – fonetikusán átírva – Gyorgye a neve, s ez főleg azokra vonatkozik, akiknek magyar a vezetéknevük.

7. A felekezeti megoszlás kihatása a névadásra

Ilyen szempontból kitűnő vizsgálati terepnek bizonyult a már fentebb említett vegyes felekezeti megoszlású Pacsér. A másik előny az volt, hogy a szerencse folytán mind a református eklézsiáról származó 1797/98-as bejegyzések, mind pedig a betelepítést követő 1825-ös katolikus plébániái anyakönyvi adatok megőrződtek, így már a kezdetektől követni lehetett a névadás hagyományainak alakulását. Már innen tapasztalható volt, s ez egészen a közelmúltig érvényben is maradt, miszerint vannak tipikusan református és katolikus nevek. Az előzőeknél: Zsuzsánna, Sára, Judit, Rákhel, Rebeka, Sámuel – az ószövetségi nevek, a katolikusoknál: Borbála, Cecília, Teréz, Mátyás, Antal stb. Az alábbiakban egy-egy év női névadását vetettük össze (megjegyzendő, hogy a katolikus hívők kevesebben voltak):

Reformátusok (1797/8)		Katolikusok (1825/6)	
1. Zsuzsánna	31 személy	Katalin, Kata	6 személy
2. Sára	20 sz.	Mária	5 sz.
3. Erzsébet	20 sz.	Teréz	4 sz.
4. Katalin	8 sz.	Anna	4 sz.
5. Mária	5 sz.	Verona	3 sz.
6. Julianna	4 sz.	Julianna, Julis	3 sz.
7. Rákhel	3 sz.	Rozália, Rozi	2 sz.
8. Judit	2 sz.	Alojzia	1 sz.
9. Rebeka	2 sz.	Zsuzsánna	1 sz.
10. Anna	2 sz.	Erzsébet	1 sz.
11. Éva	1 sz.	Ágnes	1 sz.
12. Lídia	1 sz.	Borbála	1 sz.
13. Borbála	1 sz.	Éva	1 sz.
		Magdolna	1 sz.
		Viktória	1 sz.
		Krisztina	1 sz.

A reformátusoknál sokkal nagyobb egy-egy név megterheltsége; pl. a Zsuzsánna ekkor 31%-os, vagy pl. a Lídia 1850-ben 24%-os gyakoriságú, ez még napjainkban is érezhető, a legújabb, 1993–2003-as felmérés szerint 69 nőnevet 91 lány visel, a katolikusoknál ugyanebben az időszakban 16 nevet 16 leány.

Napjaink névdivatja azonban a felekezeti névadást is nagyban befolyásolta.

8. Az utónevek előfordulásának alakulása

Erőtéljes az a tendencia, hogy egy-egy név megterheltségi foka egyre alacsonyabb. Egy kis közösség, mint pl. Gunaras névváltozását figyelve megállapítható, hogy míg 1944 és 1953 között átlagosan 4,33 személy viselt egyforma keresztnévet, addig 1984 és 1993 között ez a szám 2,25 lett. Tehát majdnem 50%-kal csökkent ez az arány.

Az elemzések során megállapítható volt, hogy a női nevek átlagosan nagyobb számban jelentkeztek minden korszakban; a 2000-ben született topoljai gyerekeknél például 108 fiúnév és 164 leánynév volt összegyűjtendő, igaz, a női neveket nagy számban gyarapították a variánsok.

A mindenkori divatnevek sora könnyen összeállítható minden korszakban; néhány név a figyelem előterébe kerül, pár évig gyakran előfordul, aztán amilyen hirtelen előkerült, úgy el is tűnik. A női neveknél – úgy tűnik – jobban eltávolodott a használat a hagyományoktól, nagyon kevés a klasszikusnak mondható megszokott név, akár ősi magyar, akár idegen eredetű, de már beépült névről van szó. Így pl. már az 1990-es évektől az Andrea, Mónika, Krisztina, Szilvia névsorral megindult nemzetközileg népszerű nevek beözönlése, majd folytatódott 2000 körül az Anett, Nikolett, Szabina típusúakkal. (Itt most eltekintünk a brazil, spanyol és egyéb eredetű szappanoperák névadó hatásának elemzésétől.) Hozzá kell tenni, hogy ugyanakkor ismét nagyon népszerű például az Anna, Hanna stb.

A férfinameveknél ugyanúgy a 80-as években megszorodtak a Krisztián, Róbert, Norbert nevűek, majd a 2000-es években a Dávid, Dániel, Attila lettek vezető pozícióban, természetesen jócskán tarkítva a sort mind kiejtésében, mind helyesírásában számos nehézséget hordozó olyan névalakkal, mint a Richard, Denis, Benjamin, Christoph stb.

9. Újabb kori szempontok a névválasztásban

A névadás indítékait tekintve nyelvünkben óriási változás történt; a valamikori *generációs öröklés hagyománya* meggyöngült, ha nem is tűnt meg el teljesen; továbbá a *tiszteleti nevek* adása, amely gesztus egy nép identitástudatát erősítheti, korszakonként még előfordul. Mégis az a következtetés vonható le: a fő motivációs szempont az lett, hogy olyan név legyen, amilyen senkinek sincs. A különösségre, az egyediségre törekvés a régebbi nyelv-

használatban sem volt új dolog, itt csak az arányokban van az intő jel, hogy ezek az idegen formák teljesen a peremre szorítják a hagyományos neveket, amit például a bennünket körülvevő szláv népek gyakorlatában el sem lehetne képzelni.

III. Összegzés

A Hét Nap újságírója, Krekity Olga nemrégiben (2006. máj. 24.) vezércikkben foglalkozott a napjainkban megerősödő névdívat „árulkodó” jellegével. Megjegyezte a többi között: jó lenne tudni, hogy tulajdonképpen miről is árulkodnak ezek a nevek: névadási szabadságról, vagy esetleg arról, hogy mi így próbálunk kitörni bezárult mikrovilágunkból, hogy ha „másképp nem, hát így tartozunk Európához, a Kánaánt ígérő Amerikához?”

Feltételezhető, hogy azok a szülők, akik Ralf, Piramidella vagy Enya, Kyara nevet adnak gyermeküknek, nem mélyednek el túlságosan a névadás indítékaiban, egyszerűen ez tetszik meg nekik, s ruházzák rá gyermekükre a nevet, az ÉN, az identitás egyik fontos jegyét különösebb továbbgondolkodás és a felelősség felvállalása nélkül.

F. Kovács Ferenc meglehetősen nagy területi kiterjesztésű és szociális érvényű korpusz alapján állapította meg, hogy évről évre növekszik a különleges – főleg idegen eredetű – nevek iránti igény Magyarországon. (F. KOVÁCS 1992; 27)

Raátz Judit viszont huzamosabb ideje kíséri figyelemmel a különleges névválasztás eseteit, s a magyarországi helyzet mellett tanulmányozta a németországi névhasználati törvénykezést és gyakorlatot is. Számtalan névválasztási kérvényt tekintett át az elmúlt évtizedekben, amivel a szülők a Nyelvtudományi Intézethez fordultak, hogy egy eddig a hivatalosan elfogadott Magyar utónévkönyvben nem található új név vagy írásforma anyakönyvezését engedélyezzék. Egyik tanulmányában, németországi tapasztalatait is összegezve, megállapítja: „egy liberálisan működő országban is vannak keretek, vannak szabályok, amelyek a gyermek személyisége mellett védik a népet, a nemzet identitását is.” (RAÁTZ 1998; 79) Ugyanakkor felveti azt is, vajon lehet-e a névizlést szabályozással, rendeletek szigorításával formálni: „Úgy gondolom, nem. S Hajdú Mihállyal egyetértve: »Gondos és jól tervezett fölvilágosító munkával, a nevek hatásának, szépségének, magyarosságának tudatos hangsúlyozásával és bemutatásával el lehet kerülni névkincsünk elidegenedését.«” (HAJDÚ 2002; 214 – idézi RAÁTZ 1997; 277)

Hivatkozások

- BALÁZS 1996: BALÁZS Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z Kiadó, Budapest
- F. KOVÁCS 1992: F. KOVÁCS Ferenc: Gondolatok a személynévadásról. Magyar Névtani Dolgozatok 113., Budapest
- HAJDÚ 2002: HAJDÚ Mihály: Keresztnévadásunk normája = Balázs Géza–Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): Éltető anyanyelvünk. Tinta Kiadó, Budapest
- HAJDÚ 2003: HAJDÚ Mihály: Általános és magyar névtan. Osiris, Budapest
- LADÓ–BÍRÓ 1998: LADÓ János–BÍRÓ Ágnes: Magyar utónévkönyv. Vince Kiadó, Budapest
- RAÁTZ 1996: RAÁTZ Judit: A névválasztás különleges esetei. Névtani Értesítő 18., Budapest, 75–85. l.
- RAÁTZ 2003: RAÁTZ Judit: Gondolatok idegen keresztneveink helyesírásáról és anyakönyvezéséről = A nevekről. A névtan oktatása és kutatása az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszékén 1984–2003. Budapest, 269–278. l.

LINGUISTIC SELF-IDENTITY AND THE PRACTICE OF NAME GIVING AMONG HUNGARIANS IN VOJVODINA

This paper studies the changes that have taken place in the naming of children among Hungarians in Vojvodina. The main aspects of the research consider the motivational background, the transmission of names, differences based on denominational division, the development of the tradition of double names and the phenomenon of fashionable names.

GEROLD LÁSZLÓ

COMOEDIA BALASSI MENYHÁRT ÁRULTATÁSÁRÓL – KÉT ÁTÍRÁSBAN

Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról (A Commoedia on the treachery of Menyhárt Balassi – a dramatized political satire) – in two transcripts

Régi drámai művek átírása a magyar irodalomban a közelmúltig eléggé ritka, szokatlan volt, újabban viszont számos ilyen írói vállalkozásról tudunk. Elsősorban XIX. századi drámákat írnak, íratnak át, de régebbi szövegek átírására is sor kerül. Átírták egyik legrégebbi drámaemlékünket is, az 1566/67-ben keletkezett Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról című művet. A jelenség kapcsán joggal sorjázhathatnak a kérdések: Miért, milyen céllal s hogyan történnek az átírások? S nem utolsósorban, hogy van-e szabály, mérce arra nézve, milyen mértékben lehet, szabad beavatkozni egy régi szövegbe. Erre előírás nincs, hiszen az átíró hozzátesz az eredetihez, betold, kiegészít, de ezt a darab stílusán, nyelvi, lexikai állományán belül maradvá kell, illik elvégeznie, ami a szükséges tartalmi, értelmezési korszerűsítés mellett nem zárja ki a nyelvi modernizálást sem. Amikor Hubay Miklós átírta az ismeretlen szerző szatirikus jellem- és társadalomrajzát, elsősorban az a cél vezérelte, hogy a soha elő nem adott dráma több mint négyszáz évvel keletkezése után végre színpadra kerüljön. Ennek érdekében írt egy drámát, amely magában foglalja a XVI. században keletkezett szöveg némileg átdolgozott változatát. Spiró György viszont mélyebben belenyúl az eredeti szövegbe, nem követi a mű cselekményét, hanem motívumait nemzeti karakterológiai jegyek ábrázolására használja fel.

Kulcsszavak: dráma, átírás, hagyomány, aktualizálás

1.

EGY DRÁMA DRÁMÁJA HUBAY Miklós: *Színház a Cethal hátán* 1972

„Fagyott embert életre kelteni, azt mondják, legjobban eleven ember melegével lehet. Élő ember feküdjék melléje, s addig ölelje az élettelen, amíg abba visszatér az élet. Hát egy agyonfagyott drámát hogy lehetne életre kelteni? A négyszáz éves hibernálódott *Balassi Comoediá-t*? Ugyanígy. Csakis ugyanígy. Élő dráma hevével.”

(Hubay Miklós)

Dráma- és színháztörténeti hőstettre vállalkozott Hubay Miklós, amikor elhatározta, hogy keletkezése után több mint négyszáz évvel színpadra segíti a magyar drámaírás kezdetén írt, soha elő nem adott művet, a *Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról* című drámát. A színpadra segítségnek Hubay azt a változatát választotta, hogy ír egy drámát, amely magában foglalja a XVI. században keletkezett szöveget. A terv valóra vált. És a Nemzeti Színház Major Tamás rendezésében 1973 szeptember 15-én bemutatta Hubay Miklós *Színház a Cethal hátán* című színpadi művét, amely nem csupán felhasználja a XVI. századi ismeretlen (ezt a szakirodalom egy része vitatja!) szerző alkotásának motívumait, nem építőanyagként tekinti a régi szöveg elemeit, hanem a hatodik kép második jelenete szinte teljes egészében tartalmazza is a négy évszázaddal előbb írt s megjelent dráma szövegének nagy részét. Nem önmagában, csupaszon, hanem drámaként a drámában, mondhatjuk, lévén, hogy színpadon is életre kelt épp a színház hibernálta szöveg, színház a színházban formában.

A *Comoedia...* a Mohács utáni évtizedeket, a három részre szakadt országban uralkodó (köz)állapotokat idézi, azt a társadalmi, politikai és emberi létbizonytalanságot, amely az egyre inkább előre nyomuló török hadak térfoglalása mellett a nyugati rész felett diszponáló osztrák császár és a töröktől függő, látszatra szuverén Erdély között bonyolódó politikai, hatalmi törekvések, ügyeskedések, játékok következményeként alakult ki. Ezt a politikailag képlékeny és fölöttébb zavaros helyzetet használták ki egyes főurak arra, hogy birtokokat szerezzenek, városok kerüljenek tulajdonukba, harácsoljanak, gazdagodjanak – bármi áron. Közöttük is talán a leghírhedtebb a becsületével is gátlástalanul kufárkodó Balassi Menyhárt volt. Az öt részből álló mű négy része erről szól. Az ötödikben, mintegy a folyamatosságot pél-

dázva, Balassi Menyhárt helyébe fia, Boldizsár lép, aki nemhogy nem hallgat az őt figyelmeztető intő szavakra (te is „olyan akarsz lenni”?), hanem kérkedik is vele, hogy folytatja apja „mesterségét”, kavarja „Az kamoraszéket”, amely ha „mentül inkább izgatják attúl inkább büdösb” lesz. Nincs, akit s amit Balassi Menyhárt ne árult volna el – többször is, ha érdeke így kívánta. Sőt feleségét és fiát is túsul adta, csakhogy újabb birtokokhoz jusson. Sportot űzött a becstelenségből. Nem véletlen mondja a bécsi követségből érkezett Szénási, hogy amikor a császár megkérdezte az uraktól, mivel fizesse érdeme szerint Balassi Menyhártot, ezt felelték, „hát egy istrángot adjon, ki-vel felakasszák”. Hogy erre valóban rászolgált, azt árulásainak, rablásainak végtelen sora éppen úgy tanúsítja, mint az Érsek előtti gyónási jelenet, amely azonban nemcsak példa a címszereplő újabb, ezúttal a hittel való kufárkodására, hanem az erkölcs általános züllésére is utal, lévén, hogy a feloldozás is úgy megvásárolható, mint bármi más. Ha van drámai csúcspontja az őt részre tagolt jellemrajzként olvasható politikai drámának, akkor az az önmagán túlmutató gyónásjelenet.

Hubaynak valóban feltett szándéka, hogy a XVI. századi dráma méltó helyén, a színpadon szólaljon meg, mert – ahogy írja – „hajmeresztően bátor aktualitásait, Shakespeare előtti shakespeare-i szituációit” lehetetlen nem tudomásul venni. Mert ez a shakespeare-i mű, amely akkor jelent meg, mikor a nagy angol még meg sem született, erre mindenképpen méltó, amint Hubay munkássága erre a kezdetektől fogva figyelmeztet. Hubay már 1941-ben a Magyar Csillagban írt róla. A „magyar dráma sorsát és hivatását illető eszmék kifejtésére” tett, ahogy utóbb a szerző megjegyezte, „naiv kísérlet”-ében felemlíti a Comoediá...-t mint méltatlanul mellőzött, elfelejtett művet. Hogy Hubay nemcsak a (magyar) dráma sorsát megváltó (színházi) mutatványt (előadást) sürgeti, hanem drámairóként is kötődik a hagyományhoz, azt első, 1942-ben írt, Hősök nélkül című polgári szomorújátékához választott ajánlása tanúsíthatja. Drámájához ajánlásul Hubay a Comoediá...-t kiadó Karádi Pál előszavából idéz. Régi szerelem, mondhatnánk, rögeszme köti tehát Hubay Miklóst a XVI. századi névtelen (?) szerző művéhez.

Itt nem lehet feladatunk, s időnk sincs rá végignyomozni az életművet, hogy a negyvenes évek elejétől a hetvenes évek elejéig, több mint három évtizeden át hol s hogyan, milyen kontextusban s milyen írói szándékkal említődik, ha említődik, a Comoedia..., az azonban félreérthetetlen, hogy más szándék vezérelte Hubayt akkor, amikor első drámájához ajánló sorokat választott, s megint más szándék irányította, amikor 1973-ban megírta a dráma drámája alcímet viselő művét. Akkor – 1942-ben! – az ajánlásnak, gondolom, aktuális üzenete volt. Hubay az egykori kiadó sorait „az maradék magyarországi vitézlő uraknak” szánja, azt kívánva, hogy az Úristen megtartsa őket hazájukban „igaz hitben, reménységben”. Ismétlem: 1942-t írunk! Három évtizeddel később, amint a már említett alcím is jelzi, Hubay a Comoediá...-t azért teszi

meg műve főszereplőjévé, mert egy dráma sorsán át általában a magyar dráma sorsáról ír, s mert – a háttérben ez a szándék is felismerhető – a névtelen előd mellőzésében a magyar drámaírók mellőzését látja, többek között a magáét is, a hosszú pálya és a sok mű ellenére is igazi sikereket nélkülöző önnön útját, sorsát. Azt, amire a Hubay-dráma címe utal, hogy – Magyarországhoz hasonlóan – a magyar dráma a cethal hátán van. Annak a cethalnak a hátán, melyről „az egykori hajósok meséltek”, mint „virágzó szigetről, amelyen kikötöttek, berendezkedtek”, de „a sziget egyszer csak merülni kezdett, s levitte őket magával a tengerfenékre”, ugyanis „nem vették észre, hogy egy cethal hátán élnek”. Ilyen cethalra épült az ország, amely Mohácsnál elsüllyedt a mélybe, s „az igazi drámák” is mindig „efféle Cethal-háton épülnek fel” – állapítja meg nem kis rezignációval Hubay Miklós.

Amikor Hubay úgy döntött, hogy drámája „szuverén és aktív hőse a *Balassi Comoedia*” lesz, akkor arra vállalkozott, hogy felszínre hozza a cethalát, amely, ki tudja, már hányadszor, elsüllyesztette a magyar dráma virágzásnak indult szigetét.

A régóta vajúdo szándék beért, csak az volt a kérdés, hogyan lehet ezt színpadi életre segíteni. Először restaurálásra gondolt, de rájött, a *Comoedia*... „ezt nem tűrné el”. Nem fejti ki, miért, alkalmasint, mert sokat sérülne a szöveg. Majd arra gondolt, hogy ír egy „XVI. századi drámát, eleven Balassival”, melyben előadásra kerülne a drámaemlék, érintetlenül. „Színpad a színpadon...”, amit, bármennyire is „kegyeletes bravúrfeladat lett volna”, elvetett, mert ugyancsak nem tűrné meg a szöveg – „Hogy montírozott ékkő legyen a drámában, ha mégoly szépen sikerülne is a foglalat” –, és ekkor döntött, úgy kell írnia „róla, mintha élne”, ha nem irodalomtörténeti emlék, hanem „eleven hős volna”.

Így született meg egyik első drámánk „fogadtatásáról, kihordásáról, megváltó belerobbanásáról a történelemben” írt huszadik századi dráma.

Az elképzelés kétségtelenül frappáns, sőt, remek, de egy drámai szöveg mégsem lehet eleven drámai hős. Kellott találni valakit, aki képviselhetné a főszereplőül választott drámát. Így esett a választás Bornemisza Péterre. Nem is aaptalanul. A szakirodalom ugyanis épp akkortájt javában cikkezett arról, hogy ő a *Comoedia*... szerzője. Ennek legfőbb szószólója a témának könyvnyi tanulmányt szentelő kolozsvári irodalomtörténész, Szigeti József, aki, miután feleleveníti a Balassi-*Comoedia* szerzősége vitájának történetét (ez egész a XIX. század elejéig vezethető vissza, amikor, s még utána sokáig, a művet kiadó Karádit vélték szerzőnek), s amely során eljut Farkas Gyula elképzeléséig, miszerint a művet nem más, mint Bornemisza Péter írta, Szigeti elvégzi a dráma valóban részletes s körültekintő elemzését, utána pedig rátér a szerzőség bizonyítására, melyhez elsősorban a *Comoedia*... és a Bornemisza írta Magyar Elektra közötti kapcsolatban talál bizonyító elemeket. Természetesen itt nem az a feladatunk, hogy végigjárjuk a Szigeti által tapo-

sott utat, de a dolgozat néhány mozzanatát nem hagyhatjuk említés nélkül, lévén, hogy ezek összefüggésben vannak, hozhatók Hubay elképzelésével, alapot szolgáltathattak a drámaírónak ahhoz, hogy Bornemiszt tekintse és szerepeltesse a Comoedia... szerzőjének.

A két mű között Szigeti nem nyelvi megfeleléseket keres, mint tették előtte mások, hanem szerkezeti, illetve inkább belső összefüggések feltárására törekszik. Mindenekelőtt a Magyar Elektra zárómonológjában és utószavában, illetve a Szophoklésznál nem létező új szereplő, Parasitus beiktatásában ismeri fel a Comoediá...-val való közös szerzőség lehetőségét.

Az, amit Bornemisza az utószóban, Szophoklész művének tanulságaként fogalmaz meg, miszerint „a görögök közül egyesek a bűnök büntetlenségét hirdetve, semmit sem rettegtek a gaztettektől, de elérte őket végzetük”, az fog beteljesedni a Comoedia... „szereplőinek jellemében, életrajzában”, elsősorban Balassi Menyhárt esetében. Amellett, hogy a Magyar Elektra „zárószava utal a Comoedia... problematikájára”, Szigeti szerint figyelmet érdemel a Comoedia... gyónásjelenete is, mert ebben esik szó Balassi Menyhárt fő árulásáról, Bebek Ferenc és a két Kendi, Ferenc és Antal alattomos megöléséről, ami a különben semmilyen aljasságtól vissza nem riadó Balassi számára csillapíthatatlan lelkiismeret-furdalást jelentett, amint erről az Érseknek vall: „Ugy tetszett, mintha éjjel-nappal a földből, mikor öttem, ittam, aludtam és egyebet is míveltem, reám tárva szájokat, kiáltottanak volna az én társaim”. Bornemisza számára emberként és protestáns prédikátorként is ez a gyilkosság Balassi Menyhárt legnagyobb bűne, mert ezzel lehetetlenné vált az a konszolidációs kibontakozási folyamat, amely Erdélyben 1556-ban vette kezdetét, s a gyilkosság az országot visszataszította az addigi politikai és társadalmi létbizonytalanságba. Erről azért kellett itt részletesebben szólni, mert a gyilkosság fontos szerepet kap Hubay drámájában is. Ez a „lelki-erkölcsi” kérdés a Magyar Elektrában, amit Bornemisza Szophoklészből nem csak fordított, hanem át is írt, szintén helyet kap, mégpedig az egyetlen, Szophoklésznál nem létező szereplő, a Bornemisza teremtette Parasitus által, aki előképe, mintegy pandanja az alig tíz évvel később írt Comoedia... Balassi Menyhártjának. Szigeti József szerzőséget bizonyítandó eljárásában az említettekén kívül fontos szerepet kap a Magyar Elektra zárójelenetének és a Comoedia... utolsó, ötödik részének kapcsolata, amittől itt azért kell eltekinteni, mert Hubay művének befejezése (látni fogjuk: okkal) eltér a Comoedia... befejezésétől.

Hubay tehát úgy pótolja a magyar színháztörténet több évszázados mulasztását, hogy ír egy darabot, melybe beépíti a Comoediá...-t, mégpedig olyképpen, mintha a mű szerzője Bornemisza Péter lenne. Így Hubay eléri azt, hogy műve egyszerre szól a magyar dráma és a magyar drámaíró sorsáról a kezdetektől fogva – szinte napjainkig.

Azzal, hogy nem változtatás nélkül, egy az egyben, hanem bizonyos módosításokkal építi be saját színművébe Hubay a XVI. századi drámát, iz-

galmos dramaturgiai nyomozásra ad alkalmat. Annak megvizsgálására, hogy hogyan kelti életre a négyszáz évvel ezelőtti szöveget, s ez az új közegben, a Hubay-dráma nyújtotta környezetben miként lesz, lehet úgy mai mondandó hordozója, közvetítője, hogy közben hű maradjon az eredetihez is.

A Színház a Cethal hátán előadásáról írt kritikájának bevezetőjében Nagy Péter megjegyzi, Hubay „az a drámaírónk, akiről köztudott, hogy mindent tud, amit irodalomról és színházról, drámáról és színpadról, íróról, rendezőről és színésztől tudni lehet”. De kritikája további részében a dicséretet már vissza is vonja, mert, miután Hubay jártasságát, felkészültségét dicséri, nyomban kifogásolja, hogy „Bornemiszából a modern drámaíró tizenhatodik századi előképét teremti meg”, akit „a történelmi viszonyok staffázsa között – mint – egy modern életérzésű és gondolatvilágú, teljes hivatástudó író sétáltat”. Következésképpen drámájában megengedhetetlenül keveredik a tizenhatodik és a huszadik századi tudatvilág. Persze! Csak ez nem vétek, mint a kritikus gondolja, hanem természetes, hiszen huszadik századi (dráma)író nem gondolkodhat tizenhatodik századi módon, csak elképzeli a múltat, igyekszik azt bemutatni, mert ami a figyelmét felkelti, érdekli, amire érzékeny, arra csak a saját módján, tudása, ismeretei alapján reagálhat. Pontosan így tesz, nem tehet másként, Hubay Miklós is, amikor a *Comoedia... szerzőjében*, legyen az az irodalomtörténet szerinti Névtelen vagy Bornemisza Péter, ahogyan a motívumvizsgálat alapján egyes irodalomtörténészek látják, saját sorstárs-elődjét fedezi fel. Aki ezt nem tudja elfogadni, az nemcsak hogy a Madáchot támadó Erdélyi János módjára értetlenkedik, amikor kifogását alátámasztandó megjegyzi, hogy Bornemisza Péter „bizonyosan sokkal inkább tartotta magát a bibliában megnyilatkozó Úristen, mint Thália papjának”, hanem egyrészt elfeledkezik arról, hogy Hubay számára Bornemisza elsősorban, de nem kizárólag, nem prédikátorként, hanem drámaíróként fontos, másrészt – ebből kifolyólag – azt sem veheti észre, hogy Hubay, amellet, hogy utólagos igazságot szolgáltat a *Comoedia... szerzőjének*, amiért műve négy évszázadon át nem került színpadra, a drámaíró Bornemiszaról ír, illetve általa a magyar dráma és a magyar drámaíró mostoha sorsáról példálózik, beleértve számos elődöt (Bessenyei, Csokonai, Katona, Vörösmarty, Madách és számos huszadik századi szerző), mi több, kiindulópontként talán éppen saját sorsát (is). Ahogy az előadás másik kritikusa, Koltai Tamás látja, Hubay műve „tükrözi szerzőjének makacs hitét a színház mindenkori erejében és a drámaíró elhivatottságában”. Miközben Hubay elégtételt nyújt a *Comoedia... szerzőjének*, kihasználja az alkalmat, hogy általában a drámáról és a drámaírásról, illetve önmagáról szóljon. Amint a bemutató utáni évben megjelent azonos című kötet, a Színház a Cethal hátán szerzői jegyzetében erről maga Hubay vall: „A dráma a XVI. században játszódik, de ma írtam, mai olvasónak, mai nézőnek”.

Míg fent említett kifogásával Nagy Péter szinte egyedül marad, még ha például Hermann István megjegyzésében, miszerint Hubay erőlteti a vegyi-

tést, amikor darabjában a Comoediá...-t össze akarja fűzni az étellel, ugyan-csak érződik némi elmarasztalás, addig Nagy Péter másik észrevétele sokkal kevésbé tekinthető egyetlen kritikus véleményének. Nevezetesen az, hogy Hubay hat képből álló színműve szerkezetileg nem egységes, két szembetű-nően elkülöníthető részre tagolódnak. Többen is úgy látják, hogy az az öt kép, amely a protestáns prédikátor, Bornemisza Péter, a katolikus főpap, Oláh Miklós és a kor legelvetemültebb főura, Balassi Menyhárt háromszögben mozgó epizódokban a Mohács utáni évtizedek, pontosabban az ötvenes és hatvanas évek politikai, társadalmi és emberi kuszáltságát ábrázolja – problematikus. Nagy Péter szerint „elevenen dialogizált, de a színpadon nehéz-kesen mozduló” esszé. Hermann István szerint „a hangulatteremtés” kitünő, de mintha Hubay többet markolna, mint kellene, „egy cethalba nagyon sok minden befér, egy színházi estébe érthető módon kevesebb”, s ezért olyan, „mint valami cirkuszműsor, ahol hol balettkar jelenik meg, hol elefántok fűj-nak tangót, hol pedig a bohócok csetlenek-botlanak”. Ézsaiás Erzsébet számá-ra a dráma „szerkezete túlszűfoltta és követhetetlené válik”. Ezzel szemben, állapítják meg az előadásról író kritikusok, a második rész, a színmű hatodik képe, amelyben a Comoedia... szinte teljes egészében elhangzik, drámaként sikeresebb, akár „szellemes egyfelvonásos”-nak (Nagy Péter) is tekinthető. Míg az első részként említett öt kép a viszonyok és az események bonyo-lultsága ellenére is híján van a szükséges akciójellegnek, addig a második rész drámaibb, vélekedik Nagy Péter, ennek magyarázata Hermann István kritikájában található, aki szerint az utolsó képben „nagyon jó dráma anyag” van, maga a tizenhatodik századi, hol politikai színműnek, hol éppenséggel politikai szatírának minősített Comoedia..., s ez menti az utolsó képet.

Kétségtelen, ahogy méltatói közül többen is megállapítják, Hubay gyak-ran nem tud mértéket tartani, túlméretezi drámáit, s ez bizonyos fokig a Szín-ház a Cethal hátán-ra is érvényes. Ugyanakkor erősen vitatható az az észre-vétel, miszerint a dráma két egymással nem szervesen összetartozó részre bomlik.

Az első öt kép lényegében körkép, amit a drámaíró jelenetekre oszt, ezek-be rendezi azt a világot, amelyről a kiváló irodalomtörténész, Klaniczay Ti-bor így ír: „...a parvenü-főurak a szélsőségek között ingadoznak, tetteik kü-lönbözőek, politikai állásfoglalásuk a legtarkább, magatartásuk ellentmon-dásos. Tetteiket a pénz, a hatalomvágy, a vagyon halmozása – vagy ahogy a reformáció írói nevezték – a »fösvénység« irányította. Egyszer harcoltak, másszor paktáltak, hol a törökkel, hol a némettel; összefogtak katolikus fő-papokkal, de elrabolták a kolostorok birtokait; támogatták a reformáció hir-detőit, de felégették az új vallás templomait. Elkeseredetten harcoltak egy-más ellen, pedig minduntalan kénytelenek voltak összefogni egy-egy részük vagy a török, vagy a paraszt ellen, és hol az egyik, hol a másik fejedelem mellett jegecesedett ki egy-egy új csoportjuk; várva az alkalmat, hogy jó fel-

tételek ellenében a másik táborba szökjön át. Az anarchia fejtelten kavargásában minden főúr csak a saját hasznát nézte, s önző érdekeinek logikája vagy logikátlansága hajtotta egyik pártból a másikba, formált barátból ellenséget, rablóból rokont, vagy gyilkosból hőst... A főurak a hazát veszni hagyták, kaput nyitottak töröknek, németnek, s velük versengve pusztították a népet, de ha életük sodrása egyiküket-másikukat olyan helyre állította, ahol érdekük volt kitartani, ahonnan további pályafutásuk, vagyonuk vagy családjuk jövőjének romlása nélkül nem futamodhattak meg, akkor makacsul kitartottak... A század harmincas, negyvenes, ötvenes évtizedeiben garázdálkodó országvesztő főurak bűnlajstroma hosszú, de gyávák nem voltak. Egy-két kivételtől eltekintve olyan emberek mind, akik hallatlan energiával vetették bele magukat a mindenki harcába, akik nem bízták sorsukat az isteni gondviselésre, hanem maguk irányították azt. Nagy testi erő, katonai virtus, iszonyú akarat jellemezte őket; merőben különböztek utódaiktól: a későbbi századok túlfinomult, elkorcsosult, degenerált arisztokratáitól.” A korban éltek és értették saját korukat: „Felismerték a kereskedelem, a bányák jelentőségét, s nem csak a kereskedők kifosztására törekedtek, hanem ők maguk is kereskedelmi vállalkozásokba fogtak”.

Ez a magyar Erzsébet-kor, véli Hubay. Az a kor, ami volt, de amit, mint az angol Erzsébet-kort, nem őrizett s nem örökített meg a drámairodalom, amelynek nem volt Shakespeare-je. Ami volt, a Comoedia..., azt sem játszották, mert ahogy Hubay drámájában az Érsek mondja: „Nem létező országban ki hallott theátrumról?”

Erről a nem létező magyar Erzsébet-korról ad hírt a Comoedia... a gaztetteit elősoroló Balassi Menyhárt vallomásában, s erről rajzol körképet a Színház a Cethal hátán című drámájának öt képében Hubay Miklós, mielőtt a Comoediá...-t megszólaltatná. S bár a tizenhatodik századi szöveg szinte a maga teljességében a színmű hatodik képében kap majd csak helyet, Hubay módot talál rá, hogy az előző öt kép ne csak történelmi foglalat legyen, melybe a Comoediá...-t belehelyezi, bár az is, amint erre például a drámába iktatott, a reformáció korát idéző zsoltárok is utalnak, hanem egy-egy részlettel, utalással, néhány sor átvételével mintegy előlegezze a drámát, s így a két rész, a foglalat és a benne levő, megidézendő mű összekapcsolódjon. Mert, bármennyire is tagadják a kritikák, a két rész tartalmilag összetartozik. A dráma első öt képe nem önálló politikai helyzetkép, hanem a Comoedia... világát előkészítő, közegét magyarázó bevezető, még ha talán aránytalanul hosszabb is a kelleténél. A tartalmi kapcsokat természetesen a Comoedia... alakjai biztosítják, elsősorban a két Balassi, Menyhárt és fia, Boldizsár, valamint az Érsek és Balassi Menyhárt környezete, Kasza Mátyás, Szénási István. Mellettük új szereplő Thurzó Anna, Balassi Menyhárt felesége, akiről a Comoediá...-ban csak hallunk, továbbá néhány valóban létezett történelmi szereplő (János király, Báthory István, Bekes Gáspár), akik a korrajzot hiva-

tottak hitelesíteni, illetve az itáliai táncosnő, Carina, aki olykor Thurzó Anna, a fontos jelenetindító dramaturgiai szerepet kapott Pictor, valamint papok, katonák, kurtizánok, rabok..., akiknek bizonyos átkötő, cselekményt segítő feladat mellett elsősorban atmoszféraformáló szerepük van a drámában.

A két mű szereplőjegyzéke között azonban a legjelentősebb különbséget Bornemisza Péter alakja, szerepeltetése, sőt szerepei (erről részletesebben később!) jelentik.

A Comoedia... tartalmi előzményének tekinthető például, amikor a Ballassiakról mint útonálló latrokról esik szó, amikor Szénási és Kasza Balassi Menyhártnak felesége visszaszerzésére tett próbálkozását említi, amikor a páztorruhában menekülő Balassi saját magáról mint idegenről vélekedik, ócsárolva azt, akiről kérdezték, s akit ő az ország megrontójának, „ganéj Ballassi”-nak mond, ki a hitet annyira becsüli, amennyire a hasa és az erszénye „teljesedhessék belül”. Ide, Hubaynak a mű szerkezeti egységére ügyelő megoldásai közé tartozik továbbá a Comoedia... szerint a „barbarus”-nak, vagyis műveletlennek ábrázolt Balassi Boldizsár ilyen bemutatása. Amikor Tamás deák megrója, hogy „mintha most jöttél volna ki Scithiából, azért egy barbarus vagy te”, Boldizsár, nem tudván mit jelent a barbarus szó, így vág vissza: „...mit teszen az barbarus, talán Borbálát...”. Hubay ezt megismétli, előtte még egyszer él a félrehallásból és tudatlanságból adódó szójáték komikumot gerjesztő lehetőségével, s mikor Bornemisza Péter megjegyzi, „Látom, kedveled a filozófiát”, Boldizsár erre így felel: „Melyik Zsófikát?”.

Ugyanakkor lényeges megemlíteni, mert Hubay remek dramaturgiai érzékére vall, hogy Balassi Menyhárt fő bűnét, a törbe csalt Kendiékkel alattomosan végző gyilkosságot, melyről a Comoedia... gyónási jelenetében értesülünk, nem „lövi ki” előre, holott célja láthatóan az, hogy a Színház a Cethal hátán-t ahhoz a történelmi valósághoz kapcsolja, amelyről az irodalomtörténész így ír: „...miután Izabella visszatért Erdélybe, (Balassi) Gyalut kérte tőle, de nem kapta meg, s emiatti haragjában ő lett a Kendi-féle összeesküvés inspirálója. Mikor azonban azt látta, hogy az összeesküvés szénája rosszul áll, hirtelen köpönyeget fordított, ő leplezte azt le, sőt a királynő utasítására éppen ő vállalta összeesküvő társai rajtaütésszerű lekasabolásának feladatát”. Erről az árulásáról Balassi maga vall az Érseknek, s Hubay a Comoediá...-ból az erre vonatkozó néhány sornyi részt szinte szó szerint, az érthetőséget segítő némi nyelvi korrekcióval átveszi, de a dramaturgiai legjobb pillanatba és helyre, műve hatodik képének második jelenetébe illeszti.

A tartalmi kapcsolódást dramaturgiai megoldások is erősítik.

A dramaturgiai jellegű kötődést biztosító legfontosabb megoldás a drámában/színházban nagyon is jól ismert, gyakorta alkalmazott szerepcsere, melynek számos változatával találkozunk mind a két szerkezeti részben.

Hubay az első kép harmadik jelenetét bevezető, egy könyvoldalnál hosszabb szerzői utasításában, miután a börtönben játszódó második jelenet

végén a Porkoláb bejelenti: „Itt az érsek úr!”, szükségesnek látja megindokolni, hogy jelenhet meg a protestáns lelkipásztor, Bornemisza Péter a katolikus főpap („Fején nagy karimájú, abroncsos kalap, tetején kereszttel”), Oláh Miklós hasonmásaként: „imád álruhákat öltetni”. S ezt alátámasztandó említi meg, hogy „lutheránus létére barátként gyóntatgatott”, illetve, hogy „angyalként jelent meg a kassai kapitánynál”. Mivel színrelépésekor ugyancsak angyali küldetést teljesít, elítélteket bocsát szabadon, a két legendás eset említése több Bornemisza átöltöző kedvének pusztá illusztrálásánál. Igazolja, miért illik rá az Angyali Péter név. De „Miért kell átkeresztelni őt? – Hát nem Bornemisza Péter ő? – teszi fel a kérdést Hubay, s azonnal meg is válaszolja: „De igen, ízről ízre Bornemisza Péter, csakhogy játékunk folyamán meg akarjuk őrizni számára azt a cselekvési és mozgási szabadságot, hogy »drámai perszónája« ne legyen kötve a történeti Bornemisza Péter – sajnos – túlságosan is töredékes és ezért aprólékos adatokból összerakott életrajzához”. Más szóval, a szerepcserével Hubay a történeten belül szabadon mozgó drámai hőst teremt Bornemiszából, kit – talán éppen ennek alapján – Hermann István „sulfangos” jelzővel illet. S a szerző ezt a mutatványt többször megismétli. Bornemiszt az ál-érseki maskara után, az igazi Érsek foglyaként, „kissé tépetten” látjuk viszont. S bár, a szintén jelen levő, hozzá hasonlóképpen fogoly Thurzó Annával együtt az esztergomi érsek palotájában bátran Kálvin-zsoltár éneklésébe kezd, hamar rá kell jönnie, hogy ő itt elsősorban kiszolgáltatott, s vele nagyon is kegyetlen színházi játékot űz a katolikus főpap: az ördögfiókának öltözött kispapok (újabb szerepcsere!) „az első biztató szóra kerülgetni kezdték Pétert, hogy le-lecsípjenek, tépjenek valamit róla, szemben szertartáskodnak, bókolnak, valami liturgikus pamfletet rögtönöznek. Hátába kerülve diabolikus vadsággá válik a ceremónia – egyre borsosabb obszcén csúfolódással”. Péter birokra kel a kispap-ördögökkel, de amikor győztesen kerülne ki, beint a pásztorbotját Plutó vasvilájára cserélő Érsek (ezzel vezényli a komédiát!), két katona lefogja Pétert, két „Kispap-Krampusz” pedig „már cibálja le lábáról a csizmáit”, míg nem „szakadt ingben, rojtos szárú szűk nadrágban, vagy akár ezek nélkül” marad, és hozzákötözik egy oszlophoz. Hogy minden komolysága ellenére már-már olyan az egész, mint egy farsangi multság, azt a következő szerzői utasítás sugallja. Maszkos, jelmezes szereplők lepik el a színt. „Mózes, kőtablákkal. A Pápa. A Császár. A Halál. Bűnbánó Magdolna – födetlen kebleit csak hajával takargatja. Dávid a hárfával. Szent Péter kulccsal, kakassal. A Rágalom, szájából kitekergő kígyóval. Iskarióti Júdás, sárga köpönyegben. Az Igazság bekötött szemmel. Fortuna, korabeli egykereű biciklin...” Megannyi jelkép, akik azonban eleinte nem aktív szereplői, csak szemlélői lesznek a farsangi jelenet folytatásának: „meghúzódnak a fal mellett”, statiszták, akik szóltanul nézik „a félig véres, félig játékos komédiát”, majd egy-egy pillanatra bekapcsolódnak a játékba. Pétert, mert ebben az ördögi karneválban

megperzselődik („Tűz nélkül megégett”), leoldják, és „Bűnbánó Magdolna olajjal kenegeti” a testét.

A tréfás-véres farsangi multság után Bornemiszt a Comoedia... szerzőjeként látjuk viszont a hatodik képben. Hogy ez ne történjen váratlanul, Hubay gondoskodik róla. Előbb Bornemisz Péter meséli a Pictornak, hogy miután az „érsek hóhérlegényeinek kezéből” szabadult (utalás az iménti jelenetre), „Passió-játékra” ifjából „egy teátrumi truppot” toborozott, amit szétverték a törökök, majd az Akasztódombon, a karóba húzottak között megrendülve társainak a Postillákból idéz, mintha hirtelen megvilágosodna az elméje, ráébred, mit kell tennie, felugrik s kijelenti, hogy az apostolok módjára kell tanítani a népet – színház által. Ekkor veti fel annak a lehetőségét, hogy a komédiát „egyszer majd eljátsszuk Balassi Menyhárt úr pofájába is”, amire neki személyes oka van, hiszen nem sokkal előbb éppen Balassi Menyhárt táncoltatta meg botját Bornemisz hátn.

És ekkor kezdődik Hubay Miklós színművének a Comoediá...-t magában foglaló, színház a színházban ötletre épülő második szerkezeti egysége, a kritikusok által egyfelvonásosnak nevezett hatodik kép.

Mielőtt azonban ezt a képet részletesen megvizsgálánk, emlékeztetnék arra, hogy a Hubay-színmű első öt képében Bornemisz Péter átváltozásai mellett több szerepcserére is sor kerül, Carina a második képben Thurzó Anna ruháit ölti magára, a negyedikben pedig azzal dicsekszik, hogy ő volt Diána, de kevésbé a női erény védelmezőjére, inkább a vadászat istennőjére gondolhat, ha már az őt kergető és vetkőzésre felszólító Boldizsár nyomban azt ajánlja neki, legyenek, ketten együtt, rinocérosz, ami egyértelmű utalás az orrszarvú szerelmi együttlétet példázó jelképszerepére, de az itáliai táncosnő inkább a férfiakkal játszó Salome lenne – ezt illusztrálandó szól Hubay utasítása: „Két kézre fogva Kasza Mátyás fejét, úgy táncol vele, mintha nem is tartoznék hozzá test”. Mindez a maga féktelenségével, túlfűtött erotikájával, obszcenitásával beleillik a farsangi, karneváli hangulatba. Balassi Menyhárt átváltozása viszont, amikor az őt kereső Báthory katonái elől pásztorként menti a bőrét, az országos létbizonytalanságra vonatkozó átöltözés.

Kétségtelen, az alakváltó karneváli játéknak kettős szerepe van. Egyfelől utal arra, hogy, amint a Pictor jegyzi meg, „dekoratívan pusztul ez az ország”, amelyről Balassi, miután Báthory azt ajánlja neki, hogy hagyjon fel állhatatlan életével s maradjon békén, ekképpen vélekedik: „Még az hiányzik! Tudod-e, Báthory, hogy ezt a földet Bécs és Gyulafehérvár között nem is tarthatja meg más, csak az örökös állhatatlanság, amely árultatásra árultatással felel. Hiszen a fejünk fölött is ez folyik. Nem látod? A török megírja a németnek, hogy ő kit látna szívesen magyar végvárban kapitánynak. A német megírja a töröknek, hogy melyik magyar várat pörkölje föl, mert nyakaskodott benne az a kurva hadinép... Ilyen posta járt ott fent a magosban, Bécs és Sztambul között... A békesség halál. Itt most már mindenki kockázik, és

vet a kocka hatot is, vakot is.” Másfelől pedig a színházra utal, egyvégtében. A kettő állandóan keveredik, át- s átvált egyik a másikba, azzal, hogy öt képen át Hubay inkább a „kort jeleníti meg” (Tarján Tamás), a hatodik kép első jelenete a színházat idézi, részben azért, hogy előkészítse a kép második jelenetét, amely szinte teljes egészében tartalmazza a Comoediá...-t, részben pedig abból kifolyólag, hogy Hubay színműve mindenekelőtt a színházról szól, a színház az előadás főszereplője.

Azt követően, hogy az ötödik képben az akkor épp prédikátorként megszólaló, a Postillákból idéző Bornemisza Péter bejelenti, hogy a jóra kényszerítsék az urakat, komédiát fognak játszani („Balassi Menyhárt úr pofájába”), kezdődhet a színház a színházban, ami, lévén, hogy éppen azok előtt keltek életre Balassi Menyhárt árultatásainak történetét, akik ennek valamilyen módon maguk is résztvevői voltak, erősen emlékeztet bennünket a Hamlet egérfogó-jelenetére.

Ahogy az első kép kezdete a Pictoré, úgy a hatodik képet is ő kezdi. Ott az a dolga, hogy az Érsek börtönének végsőkéig embertelen képét örökítse meg, s mert sötét korról van szó, feketével fest feketére. Itt viszont előfüggönyre, amely a „színpadi színpadon előadásra kerülő drámaemlék színlapja”, festi a darab címét. Az átlátszó tüllfüggöny mintegy elválasztja és ugyanakkor össze is köti Hubay színművének két világát, a történelmi valóságot és az örökké létező, még ha mostoha körülmények között is, hibernált állapotban levő színházat. Az előfüggönyön láthatók „az előző felvonások motívumai: „Oláh Miklós a trónusán, a Szamos parti vár látképe, Balassi Menyhárt bálványképe”, ez „fém tárgyakkal van összeszerkesztve: tűzszerszámokból, fegyverekből, ezüstedényekből. De kerül az építménybe rossz lábos is, meg lófarok, szösz, kötél. A bálvány arca: Balassi Menyhárt arca”, míg az Oláh Miklós-bálványban „egyházi kegytárgyak dominálnak, lila selymek, arany kereszték”, arca helyén pedig „az a rézlemez” van, amelyre a Pictor a második kép elején az Érsek portréját véste, illetve az előfüggöny mögött a felvonás színtere és szereplői, a romos templombelső a nagy oltárral, s az oltár körül „stallumokban ülő” alakok láthatók. A függönyön olvashatóak a játszó személyek nevei, s alkalmas helyen vannak felfüggesztve a Comoediá... személyeinek maszkjai. Miközben, mintegy előadáskezdő jelként, halalszik Balassi Menyhárt kürtjele, Bornemisza Péter lép a színre szerzőként és rendezőként. S mintegy igazolandó azon felfogását, hogy a dráma és a színjátszás képes beleszólni („Álgyúgolyóként, tüzes gránátként belerobbanni”) az események alakulásába, a történelembe (erre a Pictor csak ennyit mond: „ne röhögtesse, leese”), belekezd az előadás lebonyolításába. A színre lépő Boldizsárt arra utasítja, vegye fel apja maszkját, ő lesz ugyanis Balassi Menyhárt („Ki tudná nagyobb szenvedéllyel kontesztálni az öregek gazemberségét, mint enfiúk...”), s hogy szerepét minél jobban eljátszhassa, utánoznia kell apja hangját. Ezt próbálgatja Boldizsár. Jó, mondja a rendező,

de bensőséges („con amore”) „bődüléssel” jobb lenne. Amikor ez sikerül, felmegy az előfüggöny, s kezdődhet az előadás. Most már tisztán kivehető az addig csak a tüllfüggönyön áttetsző, a pusztulásban levő országot jelképező színhely: „Felégetett, romlásnak indult templom belseje. Megszenesedett faszobrok. Egy rozoga gyóntatószék”, a „kornyadozó mennyezet” alatt az állandó díszletelem, az oltár. Erre a rendező külön fel is hívja a figyelmet: „A haza oltára”, mondja, ha valaki talán nem értené a jelkép jelentését. De nem csak az országot jelképezi a színről színre, hol jobban, hol kevésbé látható oltár, hanem olyan domináns, központi díszletelem is, amely az előadás vizuális képét meghatározza, mint az édenkert két fája Az ember tragédiáját. Hogy a mozgás és a látvány mellett Hubaynak gondja van az előadás auditív vonatkozásaira, arra elsősorban a textussal összefüggő, ezt erősítő hatodik kép harangjátéka említhető: „A felvillanó szó beleolvad a harangkongásba”.

A következő néhány percet a színház a színházban közönségének Balassiról (öt várják!) folytatott beszélgetése tölti ki. Ezt szakítja félbe Bornemisza, amikor a „játszott személyek nevén” szólítja „színészeit”, a két Kisapót és a két Kurtizánt, mind megkeresi a maga álarcát, s ezzel magára ölti Szénási, Kasza, az Érsek szerepét, Balassi Boldizsár, ki apját alakítja, szerepét pedig maga Bornemisza vállalja.

Kezdetét veszi az előadás.

Miután szörcsuhában, a vezeklők köntösében megjelenik Balassi Menyhárt, teljes a csapat, s innentől kezdve a Comoedia... szövege szólal meg. Nem folyamatosan, hanem megszakításokkal, hogy a fölöslegesnek ítélt részeket ki lehessen hagyni, illetve, hogy a színház a színházban közönsége is aktív közbeszóló legyen, a Comoediá...-ban a színészekre használt terminussal élve. Hubay a megszakítások különböző formáit használja. Kasza Mátyás tiltakozik, hogy valaki őt imitálja: Boldizsár megjátssza, hogy elfelejtette a „textust”, Bornemisza ság, majd ő jelenti be a képek végét és kezdetét, olykor mintegy megnyugtatásul megjegyyezve: „Rövid lesz”, máskor magyarázattal szolgálva: „Az érsek én vagyok”; amikor Balassi tiltakozik a gyónási jelenet miatt („Ki volt ott, amikor az érsek fülébe gyónék?”), Bornemisza kilép az érsek szerepéből, feltolja a maszkot, és felszólítja a jelenlevő diákokat, „ki amit tud Balassi Menyhárt úr bűnéről, számlálja most elő!” És Bornemisza vezényletével „megindul a – kollektív – bűnvallomás”, amit szinte félelmetessé fokoz a szerző azon elképzelése, hogy a „tömeggyónásban növekszik a tömeg”, körbe mindenütt, a „templom kapujában, ablakában, az omló falakon új arcok jelennek meg” s kapcsolódnak be a hatalmas szavalókórusba; a komédiát még élvező Balassi Menyhárt előre mondja a szöveget, ság a színésznek, amikor azonban a számára legkellemetlenebb epizód, Kendiék legyilkolása következne, elüvölti magát: „Ebből öleg!”. Hiába, mert az „oltár mögül póznákra tűzve megjelenik a két kínhalál nyomait viselő fej, lassan tátoz a szájuk” s a néma csendben halk morajként hallatszik Bebek Ferenc

és Kendi Antal neve, és ezzel kiderül a titok, ki volt a gyilkosuk. Ekkor Boldizsár leveszi a Menyhárt-álarcot, s tanulságként „Köp egyet”. Egymással farkasszemét néz apa és fia, a drámai esendőt Bornemisza törli meg: „Fiadban bűnhődsz, Balassi Menyhárt. Benne és általa.”

S itt akár vége is lehetne az előadásnak. Mindkettőnek. A színházon belüli színháznak is. És a Hubay-színmű előadásának is. Hubay azonban, most már álarc nélkül, azzal a szándékkal folytatja apa és fia jelenetét, hogy a „bűnök féktelen parádézása után, melynek látása mindnyájunkat büntudatra indít”, látni kell „a büntetést is”. És következik a Comoedia... ötödik képe, Boldizsár és az őt figyelmeztető Tamás deák vitája, amelyről az a vélemény alakult ki, hogy nem kapcsolódik szervesen az előbbi négy részhez. Hubaynak azzal, hogy szembesítette a két Balassit, az apát és fiát, sikerül összekötni a Comoedia... ötödik részét az előbbi négygyel. Ezt csak nyomatékosítja, hogy amikor kiderül, Balassi Menyhártot törbe csalták, Boldizsár magára kapja apja maszkját, s a gyilkosság miatt veszélybe került apját védve nekiment a fegyvereseknek. Miközben nem tudni, mi lett a sebesült Boldizsárral, Balassit újabb csapás éri, értesül Thurzó Anna haláláról. Ettől teljesen összeroppan, mintha a téboly jelei mutatkoznának rajta. Világos pillanatában azonban tisztán látja saját helyzetét („Tartsatok csak jól, tovább, pórázon kikötve... Eddig is így éltem: Így táncoltam én kettőt jobbra, kettőt balra... Pányvák között... Bécs és Várad közt... Hoppla-hoppla!... Miksa király meg Jancsika király közt... Fiam meg asszonyom közt... Holttestek között...”), s mindenkinél tisztábban látja azt is, mit kell(ene) tenni a haza érdekében: „verjük ki a törököt /.../, fogjon össze két magyar király /.../, ne kísértsen senkit többé árulásra ez a szétépett ország”. S ennek a gondolatnak a jegyében folytatódik és fejeződik be a Színház a Cethal hátán. Míg „Carina – Thurzó Annaként is, Carinaként is – és a Santimbanco-Halál lassan táncolnak Boldizsár körül”, hívogatva őt, kit utoljára apját látni hoztak véresen vissza, Péter Boldizsár helyett, aki csak suttog, mondja ki: „Beborult a csillagos ég felettünk...”. Ezt folytatja Boldizsár „csendesén”: „Uramisten, óvd a hazát helyettünk...” Balassi Menyhárt ezt hallva odakúszik a fiához, „mellé ül, átfogja”, aki így hal meg apja karjaiban, közben Péter ráteszi Boldizsár fejére a Menyhárt-maszkot, egyesül a két Balassi („Egy élő meg egy halott”), Bornemisza Péter – az író? a prédikátor? – pedig kétségbeesetten kérdezi: „... És hányszor kell ezt még újra kezdenünk?” Megismétli, harmadszorra pedig megtoldja: „... megváltásunkra?”. Felelet nincs, de a színészek, mind, fohászt mormolnak: „Kérünk Úristen, tekints mireánk... És ne hagyj minket megnyomorodnunk semmi szükségünkben”.

Akárha a Hymnust hallanánk.

Ha az előadás folyamán a hangsúly hol a koron, hol pedig inkább a művészen, a színházon volt, észrevétlenül ide is, oda is billen, a zárójelenetben helyreáll az egyensúly, mert annak ellenére, hogy az imént idézett sorok egy-

értelműen a hazára, a nemzetre vonatkoznak, konszenzust hirdetnek, ennek felismerésében a színház volt az útmutató.

Színművével Hubay Miklós nemcsak egy négyszáz éves szöveget segített először színpadra, hanem jelezte a művészet titkos küldetését is.

2.

„A KURVA ÉLETBE!”

SPIRÓ György: *Balassi Menyhárt*

Tragédia három felvonásban

1963–1970

„Errefelé sose tudhatod, mit hoz a holnap.
Nem tudhatod, honnan, miért, kik
vágnek kupán.”

(Spiró György: Balassi Menyhárt)

A címmé tett mondattal fejeződik be Spiró György háromfelvonásos tragédiája, a Balassi Menyhárt, amely a szerző első drámaírói korszakának a terméke, s akárcsak A békecsászár című gyűjteményes kötetének öt közül négy drámája, tárgyát a történelemből kölcsönzi. Ennek ellenére drámái nem történelmi drámák, bár mind a kötet címadó szövege, mind a tizenhatodik századi magyar főúr, Balassi Menyhárt világát megidéző műve, mind pedig a Hannibál és a Kőszegők című darabja akár történelminek is mondható lenne, jóllehet nem ez a legfontosabb ismérvük. Annak ellenére, hogy a drámák választott történelmi korban játszódnak, ismert vagy felismerhető történelmi szereplőkkel – inkább történelmietlenek, illetve áltörténelmieket. Spirónak ugyanis nem célja rekonstruálni a múltat, nem akar történelmileg hiteles lenni – ahogy egy ekkortájt adott interjúbán fogalmaz –, ő azért fordult a történelemhez, mert azt hitte, „hogy abban eléggé szabadon mozoghat az ember”, nevezetesen a drámaíró, aki nem dramaturgiai szabályoknak kíván elsősorban megfelelni, következésképpen számára a dráma nem műfaji, hanem világnézeti, filozófiai és morális kérdés. A színházból viszont azt a részt érezte magához (akkor!) közelinek (később ez változott!), amely „heroikus, látványos, kavargó, őrjöngő” színházként élt benne, nem pedig a mai élet csip-csup dolgaival bíbelődő naturalista színházat. Számára a múlt, a történelem ürügy, alkalom, de nem arra, hogy dűrenmatti történelmi parabolákat írjon, amelyek kulisszái mögül rendre ki-kibújik a jelen felé mutogató, a nézőkkel, az olvasókkal összekacsintó író. Spiró szereplői nem árulják el történelmi voltukat, nem leplezik le önmagukat és az író szándékát, hanem – miközben az egyén elveszettségét, kiszolgáltatottságát, elesettségét példázzák – meg-

maradnak a látszat szerint hitelesen történelmieknak. Ennek ellenére ezek a drámák mégis átszólnak hozzánk, de nem a választott történelmi idő aktualizálódik, hanem a szereplők sorsa lesz számunkra közelebbi, érint meg bennünket. Spiró akkori drámái olyanok, mint azok az átjáróként szolgáló terek, amelyeken mindenki keresztülmegy, megáll egy pillanatra, majd továbbsiet. Ezekben a drámákban csak helyszínek és szereplők vannak, akik feltűnnek és tovatűnnek. Mint Wyspianskinál, aki a drámáiban megfogalmazott létkérdéseket olyan nyilvános színhelyeken ábrázolta, ahol a társadalom minden rétege spontán módon találkozhatott egymással „mindenféle szerzői önkény segítsége nélkül”. Spiró a „közösségi élet természetes színhelyei”-nek kiválasztását csodálja Wyspianskiban. S ennek megfelelően választja meg ő is drámái színhelyeit. A Kőszegők a kőszegi vár előtti térben, A békecsászár egy római térben, a Balassi Menyhárt pedig a szatmári felsővárban játszódik. Ide szerkeszti dinamikus tablóját, melyekben nem hagyományos értelemben vett cselekmény zajlik, s a szereplőket nem a jellemfejlődés törvényei mozgatják. Itt mindenkinek annyi arca van, ahányat az adott pillanat és veszélyhelyzet, melyben színt kell vallania, megkövetel, hogy életben tudjon maradni a következő veszélyhelyzetig.

A hagyományos dramaturgia felől nézve megengedhetetlen, amit Spiró művel. Hogy drámáinak nincs szabályos cselekménye, hogy szereplői nem a lélektani motiváltság alapján cselekszenek, de ami ebből a „merész dilettantizmusból” összeáll, az életszemléletet fejez ki. Pontosan az válik ennek a dramaturgiának előnyévé, amiben különbözik a hagyományostól. Azzal, hogy elkerüli a sztorit, megmenekül a szerkesztéssel járó mesterkéeltségtől, hogy laza szerkezetet használ, lehetővé teszi a számára fontos ironia beáramlását a történetbe. Ugyanakkor viszont olykor áttekinthetetlené válik a cselekmény, amint ezt éppen a Balassi Menyhárt kapcsán szinte kivétel nélkül felrótta kritika.

A tizenhatodik századi ismeretlen (?) komédiaszerző által megörökített magyar főúr, Balassi Menyhárt korát, világát és tetteit idéző művét Spiró György „hétévi munka után”, 1970-ben fejezte be. A kecskeméti pályázatra benyújtott s itt második díjat kapott szövegnek (az első díjat nem osztották ki, hogy ne kelljen előadni, jegyzi meg) a címnek megfelelően „jó néhány szereplője valóban azonos a Balassi Menyhárt árultatásának a figuráival”. S a kornak megfelelően a darabban is „vad szenvedélyek” dúlnak, méghozzá olyannyira, hogy valójában ezek a szenvedélyek a dráma fő szereplői.

A Balassi-történetből Spiró változatában a címszereplő és fia, Boldizsár mellett Szénási István (itt nem Balassi Menyhárt bizalmasa, hanem prédikátor, aki azzal dicsekszik, hogy „különb latin hexametereket” ír, mint Janus Pannonius, tud „egy csomó nyelvet”, ért az asztrológiához és a logikához, s mert ráunt arra, hogy „hülye urak magyartalan diktátumait” tegye tisztába, elhatározza, hogy karriert csinál, az lesz végre, aki lehet), továbbá Józsa és

Tamás deák szerepel. Hiányzik viszont Kasza Mátyás, Menyhárt hű embere, továbbá Kelemen ispán és az Érsek, bár papi személyként Forgács Ferenc püspök neve a szereplők listáján szerepel, de történetbeli szerepe nem azonos az eredeti változat Érsekével, akihez Balassi Menyhárt gyónni a hittel való kereskedés reményében megy, s nem is csalódik. Spiró új szereplői többnyire azok, akiről a tizenhatodik századi szövegben említés történik, de ott személyesen nincsenek jelen, mint Thurzó Anna, Balassi Menyhárt felesége, a főúr Kendy Ferenc, kinek élete a címszereplő lelkén szárad, Zay Ferenc, a kassai kapitány, Balassi Zsigmond, Menyhárt bátyja. Új szereplő a főúr Dobó Domonkos, Dobó István testvére, aki az egri hős birtokát szeretné megszerezni, továbbá két temesvári pasa, Melkócs, a magyarból lett török, majd az őt követő Ibrachim, illetve Svendi Lázár, a császári generális és a prédikátorként említett Hevesi Mihály.

Mindannyiuk között, lett légyenek régi vagy új szereplők, természetesen Balassi Menyhárt a vezér, a példakép, ahogyan önmagát jellemzi: „a legnagyobb gazember” és a „legjobb hadvezér” a világnak azon a részén, amit az előfüggönyön levő térkép ábrázol, abban a kis országban, ahol a világot földarabolták: „Hol a szegény nép lappangó jószág, / Bitangol, árvul, ott van Magyarország”. Balassi Menyhárthoz képest, ahogy Kendy mondja, akit rövidesen alattomosan eltesznek láb alól, mindenki inas az árulásban, abban a mesterségben, amely itt lételeme mindenkinek, aki él, s élni szeretne a „nagy hatalmak közé szorult országban”, ahogyan György Péter, a Spiró-kötet egyik recenzense fogalmaz.

Balassi Menyhárt olyan ebben a világban, mint egy falkavezér, egy farkas, kinek árnyéka mindenkit elborít. Olyan erős egyéniség, akiről, nehogy felborítsa a dráma belső egyensúlyát, nyugodtan lemond az író. Miután bemutatkozik és általa, vele kapcsolatban megtörténik a közállapotok jellemzése, mind kül-, mind pedig belpolitikai vonatkozásban, Balassi Menyhártra tovább nincs szükség, s azt követően, hogy mint egy „rusnya vadállat”, „kéjtelgő disznó” felkapja a „rúgkapáló” Thurzó Annát, s eltűnik vele, kilép a történetből. Fizikailag többé nincs jelen (a darab végén arról értesülünk, hogy Bécsben meghalt), de gonosz szelleme továbbra is jelen van, nemcsak azokban, akik közvetlen környezetéhez tartoztak, akik számára egy ember meggyilkolása nem több egy heccnél, amit aztán véletlennek lehet mondani, mint a Kendy meggyilkolása volt, hanem a többiekben is, akik ugyanazt a kaméleontechnikát alkalmazzák, mint az urak.

Az, hogy Spiró egyszer csak kivonja a címszereplő Balassi Menyhártot a történetből, több mint merész dramaturgiai megoldás, mert tartalmi magyarázata van. Ha mindenki Balassi Menyhárt módjára viselkedik, ahogy Spiró portréjában Tarján Tamás írja, „balassimenyhártkodik”, akkor magára Balassira valóban nincs szükség. Ebből adódóan Spiró György Balassi-dramája sem a tizenhatodik századi drámaemlékben levő események, árulástörténe-

tek továbbírása, kifejtése, hanem a kis balassimenyhártok gazemberségeinek, árulásainak sorozata. „Ímé a rossz!” – kiált föl Spiró-cikkében Berkes Erzsébet. Bécsy Tamás pedig így vélekedik: „...a név a magyar köztudatban – a történelemben élt alakok közül – a lehető legegységesebben hordozza épp azokat a dinamizmusokat, tulajdonságokat, amelyek az e kötetben közreadott drámák majdnem összes alakját jellemzik. Ezért a cím, illetve a címadó alaknak egy fél felvonáson keresztül való jelenléte a befogadóban egyértelműen kialakítja azt a benső irányultságot, hogy a jelzett tulajdonságokról, törekvésekről lesz szó. S ezt a várakozó irányultságot az író egyetlen pillanatra sem törli meg, vagy téríti el; a befogadó azt kapja, amit vár. Mert ezek a törekvések vagy tulajdonságok *minden* alakban ott élnek; és felvonásonként másban és másban konkretizálódnak hangsúlyosan. Így a címszereplő korai eltűnése jóformán fel sem tűnik, mert a Balassi Menyhárt nevével jelzett önző, egyéni érdek valami elvont szinten továbbhalad, alakból alakba konkretizálódik...”

Ennek a módosításnak megfelelően az eredeti szövegből Spiró csak egyetlen epizódot fejt ki, a Kendy-gyilkosságot. Ez tölti ki az első felvonás második felét, míg a tragédia második és harmadik felvonása a szereplők viselt dolgaiból szerkesztett epizód sor. Erről jegyzi meg a kritika, hogy „a történet felderíthetetlen összefüggések és kibogozhatatlanná váló élettörténetek összefonódása” (György Péter), „nem világos a Balassi Menyhárt drámai gondolatmenete” (Berkes Erzsébet), „kusza és homályos” (Ézsiás Erzsébet). S nem is egészen alaptalanul, bár ha Spiró szándékát nézzük, akkor ez a mindent elborító pesszimizmus, amely akkortájt jellemezte („tragikusan érzékelttem, éltem át a világot”, nyilatkozta egy interjúban), nem is szülhetett mást, nem állhatott össze másféle állapottá, mint amiből menekülni kell(ene). Ezt fogalmazza meg a prédikátor, Hevesi Mihály: „El kell menni innét, mert nem lehet itt maradni, és mert el kell menni akkor is, ha nem muszáj. El valahová, ahol nincsen Szatmár, ahol nem vagyunk mi sem, ennél az erdőben is jobb, mezítláb a hóban is jobb, hontalanul, bujdosolva is jobb. Ha elbujdosik egész Magyarország, hátha nem lesz magyar, aki üldözőbe venné. Innét csak elmenni lehet, mert nem lehet itt maradni, ide visszatérni se lehet, és ezért, csak ezért érdemes elmenni valahová, mindegy, hová, mert el kell menni innét, akkor is ha nem muszáj”. Erre a spirói vanitatum vanitasra rimel az a történet, amit a dráma egyik névtelen szereplője afféle példabeszédként mond el:

„Száll a szép Szabadság az ég alatt, elfárad, nézi, hol pihenhetne meg. Meglát egy darab földet, fölülről szép zöld mezők, erdők, hegyek meg völgyek, termékeny síkságok, kanyargó folyók, na, gondolja a Szabadság, ide érdemes leszállnom. Leszáll, csupa virág a mező, a fű bokáig ér, örvendezik a Szabadság nagyon. Egyszerre elővágtat három sovány vitéz, három göthös paripán, rávetik magukat a Szabadságra, megkötözik. »Mit akartok tőlem – kérdi a szabadság –, én a szép Szabadság vagyok.« »Én magyar vitéz va-

gyok – mondja az egyik –, Rudolfot szolgálom.« »Én magyar vitéz vagyok – mondja a másik –, Báthoryt szolgálom.«

»Én magyar vitéz vagyok – mondja a harmadik –, én mindenkit szolgállok.« »Mért kötöttök meg engem? – kérdi a Szabadság. A három vitéz összenéz. – Parancsot kaptatok rá?« A három vitéz hallgat. Aztán megszólal a harmadik: »Nem kaptunk rá parancsot, de bennünk él a Rabság, ezért megölünk téged.« És megölik a szabadságot. A Szabadság persze nem hal meg, fölrepül, száll tovább az ég alatt, mint a költöző madarak a télből, és nem tér vissza soha többé.»

Hogy lehet befejezni ezt a történetet, amelyben mindenki vagy gyilkos vagy potenciális hulla?

A felelet: látszatoptimizmussal!

Erre szolgál Balassi Boldizsár feltűnése a dráma zárójelenetében, akkor, amikor a magyarok általános ölelkezés közepette a török feletti győzelmet ünneplik. S bejelenti, hogy (az eredeti szövegtől eltérően) ő nem apja nyomdokain kíván haladni: „Mint egyetlen fia, én lépek örökébe. Apám jó hadvezér volt, de szemét ember. A három hazában nincs, aki ne ismerné förtelmes tetteit és becstelen árulásai történetét. Alig van köztetek, aki ne szenvedett volna kegyetlen önkényétől. Ezért ígérem nektek: nem követem apám példáját, én nyugalmat hozok Szatmárra”. Hazug beszéd. Mert alighogy a Hamletbeli Fortinbrast idézve Boldizsár befejezte beszédét, színre lép a vele érkező Józsa deák, és közli, ki fogják vizsgálni, ki hogyan viselkedett. Akire csak a gyanú árnyéka is rávetül, azt kalodába zárják, vagyonát elkobozzák. S míg a kivizsgálás és a kalodába zárás folyik, megjelennek a törökök. Nem azok, akiket legyőztek, akik „hosszú, tömött sorokban, fáradtan, elkeseredetten, megkínzottan, rongyosan, lehajtott fővel” vonulnak be a várba végeláthatatlan sorokban, hanem egy másik török had, az új pasa, Ibrachim vezetésével, akit örömmel és bókolva köszöntenek, élükön a győztes vezérrel, Balassi Boldizsárral.

Mi változott?

Semmi.

Amint említettem, Spiró nem kacsint össze a történelem kulisszái mögül saját korának nézőivel, pontosabban olvasóival, mivel ez a műve sohasem kapott színpadot, de itt, a befejezéskor mégis úgy érezzük: fölöttébb aktuális próbált lenni. (Talán erre érzett rá a kritika, amikor felrótta, hogy a dialógusok mögött „napihíreket, sztereotip kifejezéseket, napjainkra való utalásokat” lehet felfedezni?) Boldizsár imént idézett beszédét a következő szavakkal fejezi be: „Azt akarom, hogy rettegés nélkül, alkotó munkában töltsétek napjaitokat. Soha többé apám bűneit! Megvalósítjuk az emberarcú feudalizmust!”

Ezek a mondatok óhatatlanul is az '56 után színre lépő Kádárt juttatják az ember eszébe. Hogy ez az utalás valóban rejtetten ott motoszkált-e az íróban,

nem lehet tudni, de hogy ma ez a párhuzam felmerül(het), az természetes, kivált az „emberarcú” jelzővel illetett rendszer említése miatt. A szerző egyetlen szóval sem utal arra, hogy Balassi Boldizsárban Kádárt kell látni, hogy az új török had a visszatérő szovjet sereg lehetne, hogy Ibrachim az új szovjet helytartó lenne... , de ma olvasva ezt a tragédiát nehéz nem erre gondolni.

A tizenhatodik századi ismeretlen szerző művét nemzeti karakterológiai jegyek bemutatására használta fel, írta át az eredeti mű motívumait s nem cselekményét követő művében Spiró György. Hogy a mai olvasó ennél többet is lát, az éppen az átírás lehetőségét, sőt jogosságát bizonyít(hat)ja.

Jegyzetek

ISMERETLEN SZERZŐ: Comoedia Balassi Menyhárt áruktatásáról
Magyar drámairók 16–18. század
Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981, 45–94. l.

HUBAY Miklós: Színház a Cethal hátán
Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 9–144. l.

- Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987.
- Szigeti József: A Balassi-Comoedia és szerzője. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.
- Régi magyar drámái emlékek I. S. a. r. Kardos Tibor és Dömötör Tekla. Akadémiai Kiadó, Bp., 1960.
- Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1961.
- Horváth János: A reformáció jegyében. Gondolat Kiadó, Bp., 1957.
- Koltai Tamás: Hubay Miklós: Magyar drámák színháza. NPI, Bp., 1980, 201–203. l.
- Tarján Tamás: Kortársi dráma. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1983, 89–108. l.
- Ézsias Erzsébet: Mai magyar dráma. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986. 76–83. l.
- Nagy Péter: Zsöllyére ítélve. Gondolat, Bp., 1981, 264–269. l.
- Hermann István: Évadok tanúsága. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1976, 112–114. l.

SPIRÓ György: Balassi Menyhárt.

- Spiró György: A békecsászár. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1983, 169–173. l.
- Tarján Tamás: Kortársi dráma. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1983, 405–424. l.
  - Gerold László: Áltörténelmi történelmi szituációdramák. Híd, 1983. 11.
  - György Péter: „csak ember van...” Színház, 1983. 6.
  - Mészáros Tamás: „Hatalmas őrjögő, tébolyult látomás. Színház, 1979. 4.
  - Ézsias Erzsébet: Mai magyar dráma. Kossuth Kk., Bp., 1986. 238–248.
  - Berkes Erzsébet: Spiró György. Hiánydramaturgia. NPI, Bp., é. n., 86–100. l.
  - Radnóti Zsuzsa: Lázadó dramaturgiák. Palatinus, Bp., 2003, 271–309. l.
  - Mező Ferenc: Hősök nélkül. Új Írás, 1983. 9.
  - Angyalosi Gergely: Két új drámakötet. Kortárs, 1984. 4.
  - Bécsey Tamás: Folyamat vagy viszonyok? Jelenkor, 1984. 1.

COMOEDIA BALASSI MENYHÁRT ÁRULTATÁSÁRÓL (A COMMOEDIA ON THE TREACHERY OF MENYHÁRT BALASSI – A DRAMATIZED POLITICAL SATIRE) – IN TWO TRANSCRIPTS

Transcription of dramatic works in Hungarian literature was rather unusual and rare until the near past; recently, however, there have been numerous literary undertakings of this kind. It is in most cases nineteenth century dramas that have been transcribed, but some texts dating far back into the past have also been transcribed. One of the earliest relics of our dramatic literature dating back to 1566/67, *Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról* (A Commoedia on the treachery of Menyhárt Balassi), has also been transcribed. This phenomenon of transcribing may well raise questions of the kind: Why, for what purpose and how are these transcriptions done? And, last but not least, there is the question of whether there is a rule or a standard prescribing to what extent one may or is allowed to interfere with an ancient text. There are no such regulations, since the transcriber can add to, insert into and complement the original text; however, he ought to, that is, it would be appropriate for him to do it within the frames of the play's style, and linguistic and lexical stock, which does not exclude, next to the necessary modernization in contents and interpretation, some linguistic modernization as well.

When Miklós Hubay transcribed this satirical social and character portrayal, he was motivated by the intention to put onto stage the drama that had been written more than four hundred years ago and had never been performed. To this purpose he wrote a drama that incorporates the somewhat revised version of the text dating back to the sixteenth century. Whereas György Spiró handled the text more radically; he did not follow the plot of the story but used its motives for representations of national-characterological marks.

FARAGÓ KORNÉLIA

A GEOKULTURÁLIS NARRÁCIÓ KÉRDÉSTÁVLATAI

*A muzealizálás poétikája és a név-effektus**Aspects of Geocultural Narration. Poetics of muzealization
and the name effect*

A tanulmány a muzealizációs poétika térhódítását méri fel a térségi elbeszélésben. A geokulturális narratológiai megközelítés nemcsak a gyűjtőkörre, a különböző nyelveken elbeszélte „gyűjtemények” átfedéseire, hanem a gyűjtés immanens logikájára is figyelmet fordít. Azt a memóriapoétikai fordulatot látatja, amely a valamikori közös „tapasztalati, várankozási és cselekvési terek” textuális koherenciáját részint a „gyűjtött létbe” való áthelyeződésük segítségével teremti meg. Az újkonnektív szerkezetek létrehozásának szolgálatában álló eljárások különleges összeolvasó stratégiákra kényszerítik az értelmezőt.

Kulcsszavak: geokulturális, kotextus, muzealizálás, tárgypoétika, textuális koherencia

A valamikori közös „tapasztalati, várankozási és cselekvési terek” narratív reprezentációját, illetve textuális koherenciáját részint a „gyűjtött létbe” való áthelyeződésük hozza létre. Működik ezekben a jelenkori „térségi” szövegekben egy sajátos – Andreas Huyssen-re hivatkozva¹ – muzealizáció. Kulturális jelekként felfogott tárgyak és különböző immateriális artefactumok, illetve *kultúragyűjtő mozdulatok* kerülnek szövegszervező funkcióba. A geokulturális narratológiának azonban itt nem csak a gyűjtőkörre, a különböző nyelveken elbeszélte gyűjtemények átfedéseire hanem a „gyűjtés immanens logikájára” kell figyelmet fordítania, és azt a memóriapoétikai fordulatot látatnia, amely a textuális koherencia, az újkonnektív szerkezetek létrehozásának szolgálatában áll és különleges összeolvasó stratégiákra kényszeríti az értelmezőt.

Ez a poétika minden eszközével azt a felismerést közvetíti, hogy maguk a dolgok, a tárgyak, a nem-materiális artefactumok a geokulturális terek, és nem csupán odatartoznak egy térhez. A muzealizálás jelensége a tárgy né-

¹ Dubravka Ugrešić: *A jugó mitológia lexikona (A nosztalgia az agy szubverzív tevékenységé-
ge)*. Magyar Lettre Internationale, 1995, 58. sz.

zöpontját érvényesítő geokulturális elbeszélő metódusok révén egyre intenzívebbé teszi a tárgypoétikai vizsgálati irányt. Az eltűnt világ tárgyain túl a kulturális leltár *cselekvéselemei* és minden, ami a kulturális mindennapok részeként látszik megjelenni, mintha a jugoszláv geokulturális térség azon virtuális múzeumából került volna be, amelyet Dubravka Ugrešić szerkeszt *A jugó mitológia lexikona* címmel. A gyermek- és ifjúkor tárgyvilága, az örökölt és a talált tárgyak, a gyűjtőhelyek, a „szisztematizált szeméttelpek”, a depóniák, a lerakatok, a raktárhelyek és kiárusítások mind a tematikus világ elemei. Akkor válhat némiképp érzékelhetővé, hogy valójában milyen széles körű is a muzealizálás térhódítása a térségi elbeszélésben, ha megfogalmazást nyer: a vajdasági magyar prózai művektől kezdve Franja Petrinović (*Poslednji tumač simetrije*, 2005), Đorđe Pisarev (*Ponoć je u sobi uspomena*, 2005) vagy például Laslo Blašković (*Adamova jabučica*, 2005) újabb szövegein át Dragan Velikić (*Dosije Domaševski*, 2004) regényéig ez a poétikai eljárás – amely a modern művészet erős jelentésű toposzát aktivizálja, a popkultúra leltárkészítési indulataira emlékeztető gesztusokat állít újra funkcióba – jelenti az „összeolvashatóság” egyik alapját.

Amikor a muzealizáció poétikáját feltérképező elképzelések a gyűjtés korlátozottságáról, esetlegességeiről beszélnek, tulajdonképpen a szelekció, a kiválasztás, a beemelés, az elrendezés műveleteinek, ez utóbbin belül a bővítés, a növelés, a halmozás formáinak tulajdonítanak kiemelt szerepet. Voltaképpen ezek azok a retorikai eljárások, amelyek nyomán a muzealizáció tematikai megfontolásból erőteljes regénypoétikai teljesítménnyé lesz.

A kulturális narrációnak ez a változata az emlék-elbeszélést részint a tárgyak nyelvének kidolgozásaként határozza meg. Az azonos geokulturális kötődésű olvasó sajátként ismeri fel a tárgyvilágot, a mára *máshonnan* származóként megélt korábbi termékek neveit mint a múlthoz-fordulás eszközeit: a Cockta üdítőital, a Radion mosópor, a Kandit csokoládé, az Opatija cigaretta, a Plamen vaskályha, a Fičónak nevezett autó stb. együttesen jelennek meg a nevekre is építő hatáseffektus logikájában. Olykor a tárgyak a gyártó cég nevét vagy a felhasználó nevét viselik, mint a Jugoszláv Vasutak esetében, van amikor nem is a tárgy a fontos, hanem csupán az embléma, annak a geokulturális térségnek a szimbólumvilágából kiemelve, amelynek éppen alakulóban a „textuális koherenciája”. A többszöri előfordulás nyomán a márkanevek a mindennapok emblémáiként hangsúlyokat helyeznek el a geokultúrának mint narrációnak a megteremtésében. Ezek a „közönséges jelek” olyan művészetet hoznak létre, amelyet Arthur C. Danto minden bizonnyal túldeterminált szimbolizmusnak nevezne.

A terméknevekhez csatlakozó szavak felvillantják az értelmezés lehetséges irányát, ennél többet azonban nemigen nyújtanak. De gondoljuk el ezeket a termékneveket a dolgot jelölő szó hiányában: a beszéd értelemháttérének ismerete, a kulturális háttértudás nélkül még a félreértés vagy a „vad befo-

gadás” lehetősége sem merülhet fel. A névre való redukáltság mozzanatai feltételezik az értelmezési sík referenciális azonosságát.

Ami ezekben a szavakban ismerzik meg, az csak a szöveg által gondosan megválasztott, kiegészítő/beleértő olvasó számára tárul fel. S ahogyan Danto fogalmaz, „egy másik időhöz, egy letűnt mitológiához tartozik, egy olyan életformához, amellyel nem illenek már össze az emberek.”² „A márkák funkciója tehát az, hogy a pillanat törtrésze alatt felismerheti őket bárki, (...) aki ebben a kultúrában él, olyasmik, amiknek esetében a fel nem ismerés a *teljes idegenség* jele.”³ A következtetést is e gondolkodásból vonhatjuk le: egy letűnt geokulturális összefüggésrend textuális koherenciájának kimunkálásában „az egyediség nem kívánatos vonás, hiszen egyfajta ismeretlenséggel, azaz nemlétezéssel jár együtt.” Márpedig a ráismerésre építő poétika számára létező az, ami intenzív kifejezési lehetőségeket hordoz.

A kifejezett kontextus-érzékenységgel bíró szövegekben a földrajzi nevek is kizárólag ebben a síkban közvetítik saját, olykor egyáltalán nem érdektelen történetüket. Az identitás nyelv általi megszerzésének folyamatában kivételes szerep jut a helynévanyagnak, a földrajzi-vízrajzi tájelemek mennyi változatban mind geokulturális identitásjelzések. Tolnai Ottó ilyen eljárásai viselik a reflektáltság jeleit: „többször próbálkoztam a város nevét szövegeimbe oldani, például Új-Vidékként, Neusatzként írni, New Yorknak nevezni, ahol a magyar irodalom egy fejezetét írtuk volt ifjúkorunkban”.

A különböző utalások, értelem-összefüggések, egybeesések és különbségek szövetét jeleníti meg a geokulturális elbeszélés, s hogy megformálhassa e sajátos élményanyag nyelvét, olyan névpoétikai megoldásokhoz kell folyamodnia, mely megoldások sokszor nyitva hagyják a jelentést. A lokalitástermelő jelentésadás nyelv alakításában, a geokulturális tudás nyelvének a megformálásában nem a névadás, hanem a névbeemelés, névbeiktatás a jellemző. A geokultúra a neveket és a dolgokat is mint összetartozókat gyűjti egybe az egymáshoz-tartozóság rendszerének kiépítési folyamatában. A nevek azonban nem csupán a tárgyszótár kialakításában vesznek részt. A geokulturális ismeretek narratív formaként való megjelenése, a nemzeti helyett a geokultúra függvényében történő értelmezés több vonatkozásban is funkcióba helyez neveket. És bármilyen vonatkozásban is észleljünk a névpoétikai eljárásokat, rendszerint a „rések”, a „lyukas tények”, „széteső szövegek” és „titkos kulcsok”⁴ világába sodródunk. Az érintkezést és eltávolodást egyszerre kifejező nevek mintegy átluggatják a szöveget, ezek a lyukak az üres hely képzetének felelnek meg.

² Arthur C. Danto: *Az absztrakt expresszionista kólásüveg* = *Uő: Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet?* Atlantisz Kiadó, Budapest, 1977, 178. l.

³ I. m., 180. l.

⁴ Wolfgang Iser: *Az értelmezés világa*. Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2004, 67. l.

A szóban forgó, geokulturálisan összetartozó térségek bizonyos nevek rögzítését nem tudják elérni, így a narráció a nevekben is megragadhatja a történeti dinamikát, az antroponímák és toponímák kisebbségi és többségi variánsainak váltakozásában, az átformált névalakokban, a nevek idegen-ségéből fakadó jelentésekben stb. Az identitásfelmutatás mögött rejlő hermeneutikai problémák megvilágítása a névváltásokat, a kettős névhasználat problémakörét is bevezeti az elbeszélésbe.

Alapvető kérdés, hogy a nevek és megnevezések jelentése hogyan követi a korok és kontextusok váltakozását, hogyan válnak ezek előjelekből emlékeztetőkké, előzetességekből utólagosságokká, hogyan jelenik meg bennünk egyfajta kettős referencia, amikor egyszerre utalnak önmagukra és arra, hogy az identitások helyzetiek. A helyzeti jelenségek, a helyzeti összefüggések általában olyan közösségi mozzanatokat értelmeznek, amelyek segítségével az egyének több vonatkozásban is identifikálódhatnak.

Azok a kulturális formák, amelyek a regény által léteznek, sokféle módon aknázzák ki a *kotextuális* lehetőségeket, mintegy felfokozott mértékben igényelve az odatartozás tapasztalatán keresztül megértést. A szövegek hiperextenziós jellemzőinek értelmezése mindig jelentékeny olvasási esemény, amely esélyt ad a geokulturálisnak arra, hogy kibontakozhasson. Az elbeszélés a névvel jelölt tárgyak által lép cinkosságra az olvasóval, vagy zárja ki őt a cinkosságból, az így megnyitott *kotextus* a formák, színek, ízek és illatok, a testi, érzéki élmény emlékezeti-tapasztalati tere. Ezek a példák nem is önmagukban fontosak, inkább az elbeszélés jellegzetességeinek érzékeltése okán.

A *kotextus* mint sajátos jelentésbeli együttható a kifelé orientálódó szó nyomán, a kifelé forduló szövegaktivitás nyomán jön létre. A *kotextus* a „külső” világ, a közvetlen geokulturális létezés-tapasztalat beáramlása, behatolása, amelyen keresztül behatol az idő is. Ahogyan a szöveg belső életének tipikus megnyilvánulása a szubtextus (Michael Riffaterre értelmezésében olyan szöveg a szövegen belül, amely a narratívával együtt születik és nem létezik azon a textuson kívül, amelyben előfordul), úgy lehet a *kotextus* a szöveg külső világa felé való nyitottságának, geokulturális érzékenységének, szituatív gondolkodásának a megnyilvánulása. A geokulturális értelem-összetevők abban a sávban ismerhetők fel a legbiztosabban, amelyben az azonos nyelvi kultúrájú „külső” olvasót is az elbizonytalanodás és orientációvesztés jellemzi, amelyről kénytelen elismerni, hogy nem minden vonatkozásában érti, illetve hogy számára a *kotextusok* nem olvashatók teljességükben vagy teljességükben olvashatatlanok. Ebben a jelentésmezőben a biografikus emlékezettel nem rendelkező „belső” értelmezők számára is sok az elsajátítandó viszonylat, gyakran adódnak újrafelismerési és újraalkotási helyzetek a különböző kollektív cselekvések, rítusok grammatikáját vagy a kapcsolódó asszociatív vagy érzelmi töltetet illetően. A társadalmilag konstruált sajátosságok, mindaz, ami a geokulturalitást megteremtette, mindaz,

ami az értelmezés folyamatosan változó kontextusának függvénye, az ismerősségek idővel eltűnésével a saját–idegen relációk átrendeződését, a geokulturális értelemben sajátnak az idegenségét érzékelteti a közösség tagjaival is. A sorsközösségként megtapasztalt névmanipulációk az országra mint ugyanarra a világra gondolva fogalmazódnak meg. A textuális koherenciába való átfordulás akkor veszi kezdetét, amikor az ország, amelyben egységes teret alkotott az infrastruktúra, a közlekedési rendszer, a jogszolgáltatás, már csak széttagolt tapasztalatokból tevődhet össze, „ugyanazokat” a tereket már csak határokat átlépve járhatjuk be.

Amikor az artefactumokat és a tárgyrendszereket vizsgáló kutatók⁵ a tárgyjelentés antropológiai fogalmát illetően megjegyzik, hogy az valami olyasmit implikál, ami túlmutat a szemantikai kérdések korlátain, arra kell gondolnunk, hogy antropológiai értelemben a jelentés olyan jelentéstelítettség, amely már a kulturális értelem világába vezet. Egyes kutatók szerint a tárgyakban felfedezhetők ugyan bizonyos grammatikai struktúrák, de ezek sokkal lazábbak a nyelvi szerkezeteknél. A tárgyak viszont az érzéki funkciók sokkal szélesebb körét érintik, mint a szavak. A tárgyjelentés abban különbözik a szótól, hogy vele kapcsolatban mindenekelőtt a *létezés* kérdései ragadnak meg bennünket és nem a referencialitási. Ebben a gondolkodásban a tárgyak nem csupán az önértelmezés alakzatai, hanem olyan típusú absztrakciók, mint a nemzet vagy a geokultúra, vagy pl. a modernitás megteremtésének eszközei is. Mint ilyenek, kétségkívül „veszítenek” materialitásukból, és azokhoz a nem-materiális „tárgyakhoz”, életforma- és cselekvési összefüggésekhez kerülnek közel, amelyekről eddig még nem esett szó.

Ismerünk olyan poétikai irányulásokat is, amelyek a tárgyak vonatkozásrendjének a kitörlését, szimbolikus jelentésük elvetését szolgálják, arra törekszenek, hogy a tárgyakat megszabadítsák kulturális jelentésüktől, „korigálják metafora voltukat, antropomorfizmusukat.” Roland Barthes például az Új Regény poétikájának tisztító magatartásáról, az ember és a tárgyak szolidaritásának széttöréséről beszél. Ezzel áll szemben az a felfogás, amely szerint a kulturális tárgyak a tér és idő darabjai és jelentő elemei. A tárgyak közötti kapcsolatformák is jelentenek körülményeket, feltételeket vagy például szenvedésnarratívákba foglalt tapasztalatokat. Minden bizonnyal vannak olyan jelentések, amelyek kizárólag a jelenlét diszkurzusán keresztül jöhetnek létre, a nyelv materialitása éppúgy utal a dolgok világára, mint a kultúráéra, az „objektív szellem” területére, s a kettő kölcsönösen meghatározza egymást.

Valószínűleg nem kerülhetjük meg azt a kérdést sem, hogy milyen távlati lehetőségek adódnak a geokulturális narráció muzealizációs eljárásai számára a sajátos tárgyjelentéseket illetően, amikor a geokultúrák feloldódnak a

⁵ Danijel Miler: *Artefakti i značenje predmeta. Treći program*, 2005, 125-126. sz., 248-273.

transznacionális térben. Amikor a kulturális szimbólumok egységesülésével, az egyenáru térhódításával a korábban a helyi *tárgyrendszerben* gyökerező identitások is az áru-világszimbólumok segítségével fogalmazódnak meg. Végiggondolva ezt a kérdést, a gondolkodás a múlt távlatát hozza előtérbe, és felveti, eljön-e az, hogy erről a poétikáról csak bizonyos időmegjelöléssel beszélhetünk majd. A geokulturális gondolkodást várhatóan a *globális* alapfogalmára épülő szemlélet szorítja ki. A helyi kultúrák és identitások korábbi geokulturális keretei szűkülnek, hiszen szűkülnek a keretek, amelyek között a lokális érvényre jut.

ASPECTS OF GEOCULTURAL NARRATION **– POETICS OF MUZEALIZATION AND THE NAME** **EFFECT**

The study assesses the spreading of musealization poetics in spatial narratology. Geocultural approach considers not only the collector circle, and the overlapping of “collections” narrated in various languages, but also the immanent logic to collecting. It discloses the turning point in the poetics of memory that brings about textual coherence in a way by relocating the once mutual “experiential, expectational and actional space” into a state of “collected existence”. The procedures in function of generating new connective structures oblige the interpreter to use specific collating strategies.

JUNG KÁROLY

FÜZFAALMA: PRÓ ÉS KONTRA*Egy pomológiai legenda első magyar említésének 600. évfordulóján**Willow-apples: pro and contra. On the event of the 600th anniversary of the first mention of a pomological legend in Hungary*

A tanulmány a füzfaalmának nevezett ősi népi almafajta eredetének magyar és délszláv irodalma alapján vizsgálja a „füzfába oltott alma” már az antik pomológiai irodalomban is említett jelenségét, s a magyar botanikus Rapaics Raymund, valamint az etnológus Györffy István tanulmányai és könyvei alapján igazolja a fajtaidegen alanyba oltott alma hiedelmének pomológiai legenda voltát. A tanulmány első ízben vonja be a kérdés vizsgálatába a szerb művelődéstörténész és nyelvész Gliša Elezović kosovói nyelvi és hiedelmi adatait, melyek a 20. század elejéről származnak. Ugyancsak először értesül a magyar pomológiai irodalom az itt közölt adatok alapján arról, hogy már Evlia Cselebi 17. századi török világotutató és útirajzíró művében, a Sejahatnamé címűben említi a füzfaalmát Baku városa és Ciprus szigete vonatkozásában. A füzfaalma tehát olyan jelenség, melyet a nemzetközi pomológiai mitológia vonatkozásában érdemes lenne tovább kutatni.

Kulcsszavak: pomológiai hiedelmek, füzfaalma, komparatiztika, magyar és délszláv népi hiedelmek, Evlia Cselebi, művelődéstörténet, etnobotanika

Legutóbb Bellon Tibor (1941–2002) posztumusz könyvében, a Tisza néprajzáról írottban került elem a titokzatos eredetű gyümölcs, a füzfaalma kétszeri említése.¹ Bellon, tekintve, hogy a mű végleges szövegével nem készülhetett el, s könyvét mások rendezték sajtó alá, nem foglalkozott e gyümölcsfajta eredetével, a vele kapcsolatos irodalomban megfogalmazott, egymásnak ellentmondó elképzelésekkel, bár könyvének irodalomjegyzékében szerepelnek a kérdéssel kapcsolatos alapvető művek. Ma már tudható, hogy a füzfaalma eredetéről megfogalmazott elképzelések egyik nagy rétege, elsősorban a történeti adatok, a folklór körébe sorolhatók, annak ellenére, hogy „a füzfán termő alma” – nyugodtan mondható – hiedelme, még a közelmúltban is, s talán még napjainkban is, egyesek számára valósnak tűnik.²

¹ BELLON 2003. 113. és 121. Az első adat JUHÁSZ 1962. 126. alapján.

² Például: „A füzfaalma név az ártéri gyümölcsstermesztés emlékéit őrizte meg, hiszen egykor bizonyos almafajtákat füzfákra oltottak.” BARNÁ 1988. 202.

Ha az ember áttanulmányozza a kérdés magyar nyelvű irodalmát, szépen kirajzolódnak előtte a fűzfán termő alma (sőt más gyümölcsök is!) „valóságának” adatai, mégpedig az antikvitásig visszakövethetően, ugyanakkor pedig szembetűnőek a józan közelítésmód megfogalmazásai is, melyek a fűzfába oltott alma, tehát a fűzfaalma hiedelmének „valós” adatait kétségbe vonják. A pró és kontra elképzelések váltakoznak tehát a dolgozatokban, nem egyszer egymással párhuzamosan, ma már azonban – úgy tűnik – az irodalom mérvadó része „a fűzfán termő alma” mögött „természetrajzi mesét” lát, hogy Dähnhardt kifejezését alkalmazzuk.

Hogy mégis érdemes a kérdéshez ma is hozzányúlni, azt az indokolhatja, hogy a fűzfaalma ma elérhető irodalma még ebben a pillanatban sem került egymás mellé; hogy a fűzalma szerepe a Magyarország egyes vidékein lezajlott árucserében s ugyanakkor a magyar népi táplálkozásban is el nem hanyagolható szerepet játszott, továbbá magának a fűzalma (vagy fűzfaalma) elnevezésű gyümölcsnek különböző leírásai sem mutatnak megnyugtatóan egységes képet, s nemesak a magyar adatok alapján. Az eddig ismert s a magyar irodalomban idézett vagy hivatkozott történeti adatok is bővíthetők továbbá, mégpedig olyanokkal, melyek eddig nálunk nem kerültek az olvasók elé. S csaknem megfogalmazható olyan elképzelés is, hogy „a fűzfán termő alma” folklorisztikus adatai – legalábbis mai ismereteim szerint – jelentős mértékben köthetők a mohamedán világhoz, továbbá az egykori oszmán hódoltsági területekhez, ami nem zárja ki annak valószínűségét, hogy a fűzfaalmához köthető elképzeléseket a jelzett területeken az iszlám kultúra terjeszthette el, vagy legalábbis hathatósan hozzájárulhatott nagyobb mértékű elterjedéséhez. Hogy ez azonban hipotézisnél többnek tűnhessen, további támogató adatokra lenne szükség.

Hogy voltaképpen melyik almafajtát kell fűzfaalma alatt érteni, azt az alábbi leírások alapján lehet összeállítani. Mint látható lesz, nem is biztos, hogy valamennyi megnyilatkozás ugyanazt a fajtát érti rajta, ami azt valószínűsíti, hogy „a fűzfán termő alma” más-más fajtákhoz kötve is megjelent a rendelkezésre álló adatokban. A dialektológiai adatokat közlő recens szótár meghatározása szerint: „Gyenge minőségű, fanyar ízű, nyári, de sokáig elálló almafajta.”³ Bél Mátyás 18. századi megfogalmazása szerint: „Édes, melyet a fűzfáéhoz hasonló nedvéről füzes almának hívnak; héja és húsa kemény, de mikor télen meglágyul, jó ízű.”⁴ Cordus, 16. századi „tudós gyümölcsész” szerint: „Íze édes és kissé kesernyés. Nyár végén érik és középtideig tart el.”⁵ Rapaics megfogalmazása szerint: „Fűzalmának nevezik ugyanis a taplós húsú, kesernyés ízű almákat.”⁶ Hogy a dolog még érdekesebb legyen, Bereczki Máté

³ Új Magyar Tájszótár 2., Budapest. 1988.573., a fűzfaalma szócikkben.

⁴ Idézi: VIGA 2002.239.

⁵ Idézi: RAPAICS 1940.88.

⁶ RAPAICS 1940.87.

19. század végi erdélyi adata szerint: „Gyümölcse elég nagy, hosszúkás, csúcsos idomú. Késő tavaszig eláll. Húsa puha, savanykás.”⁷ A „Fűz-alma. Korán érő apró almafaj, mogyoróalma.”⁸ [Fűzfaalma] Erdélyből szállított szerényebb minőségű almafajta.”⁹ A magyar adatokban megnyilatkozó tarkaság érzékeltetésére ennyi valószínűleg elegendő, érdemes viszont bemutatni a magyar kutatás számára azokat a szerbhorvát nyelvű balkáni adatokat, melyek eddig ismeretlenek voltak előtte. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia nép- és irodalmi nyelvet prezentáló szótárában az alma (jabuka) címszó kapcsán az alábbi, bennünket érdeklő adatok olvashatóak: „*Vrbara*”¹⁰ Jelentése: fűzfaalma. Meghatározása: „Rossz ízű almafajta.” Továbbá: „*Vrbovnjača*”¹¹. Jelentése mint előbb. Meghatározása: „Fűzfába oltott almafajta.” A szótár helymeghatározás nélkül 1899-es adatként közli. Érdekes továbbá az alábbi adat is: „*Vrbovača*”¹². Meghatározása: „Fanyar ízű, kemény fajta körte.” Ez is elég tarka adatsor. Dél-szerbiai, 20. század eleji rigómezei (az eredetiben: Kosovo i Metohija) adatok szerint: „Vučitrnben fűzfaalmának nevezik azt a különleges almafajtát, amelyet a legrosszabb minőségű almák közé sorolnak.”¹³ A szerző azt is hozzáteszi: a helyi lakosság szerint ez az almafajta fűzfán terem, kései fajta, ezért téli almának is nevezték, mivel télen fogyasztották, amikor már más gyümölcs nem volt. Egyébként igen szapora fajta volt, sokat termett, akkor is, amikor más fajták szinte alig, vagyis közönséges fajtáról volt szó.¹⁴

Arra lehet tehát következtetni a magyar és a balkáni szláv (egybevágó) adatok alapján, hogy egyfajta közönséges, nem újfajta és nemesített almáról lehet szó, amely a köznép régi, bőven termő, sokáig elálló gyümölcse volt. Íze ugyan a jellemzések szerint fanyar, kesernyés vagy savanykás volt, sőt a Balkánon a legrosszabb minőségűnek tartották, ennek ellenére úgy tekinthetjük, hogy a népi táplálkozásban játszott szerepe, valamint a termelő lakosság anyagi helyzetének nivellálása vonatkozásában – lásd: árucseré – kifejezetten fontos szerepet játszott. A magyar ártéri gazdálkodás történeti kérdéseit taglalva Andrásfalvy Bertalan nem véletlenül szögezi le: „Egy-egy százados öreg almafa egymagában mázsákat termelt. Felbecsülhetetlen e gyümölcstömeg táplálkozási értéke, és nyilván hozzájárult a népesség egészségének fenntartásához.”¹⁵

⁷ Idézi: RAPAICS 1940.89.

⁸ Magyar Tájszótár I., Budapest, 1893. „fűz-alma” szócikk.

⁹ BÁLINT 1957. I. 489. A fűzfaalma szócikkben.

¹⁰ Rečnik SANU srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Tom 3. Beograd, 1965.25. Bácskából származó adatként jelölve.

¹¹ I. m., 28.

¹² I. m., 27. A szót „vrbovače” alakban jegyzi ELEZOVIC 1953.274. is, de „kifejezetten piros alma”-ként ugyancsak. Elezović az SZTMA jelzett szótárának megjelenése előtt betekintést nyert a cédulaanyagba.

¹³ ELEZOVIC 1953.273.

¹⁴ Uo.

¹⁵ ANDRÁSFALVY 2004.32-33.

Az almának általában de a füzfaalmának is, a népi táplálkozásban betöltött szerepéről írja Kisbán Eszter: „A köznép legfontosabb gyümölcsei a kora újkorban egyrészt az alma, körte és szilva, melynek használták vadon termő változatait is, másrészt a dinnye voltak. Az előbbieket fő termőterületei a folyó menti árterek és a középhegységek dombvidéke, a dinnyéé sík területek.”¹⁶ Az alma népi táplálkozásban való közvetlen felhasználása kapcsán említi Andrásfalvy, hogy „A legfontosabb vitamintartaléka a régieknek a savanyú káposztával, fontos téli tápszere, bõjtben is nyersen, aszalékként megfõzve.”¹⁷ Továbbá: „Tavaszi felé megpuhulva, kásásodva, fõzve, sütvete betegek és fogatlan öregek legfontosabb tápszere, könnyû étke; csecsemõknek elsõ tápláléka az anyatej után.”¹⁸ A hosszú ideig való eltarthatóság fontos követelmény volt az almával kapcsolatban, ez pedig, mint az eddig idézett magyar és balkáni szláv adatokból láthatjuk, kifejezetten jellemezte a füzfaalmát. Hogy nem tartozott izre és zamatra a legfinomabbak közé, az nem számított az elsõdleges szempontok közé. Másrészt megtermett az ártéri gyümölcsösökben, különleges gondoskodást nem kívánt, mint a nemesebb s újabb fajták.

A füzfaalma jelentõs szerepet játszott a termelõ lakosság árucserre-kapcsolataiban is. Általában a pénz kiiktatásával cserélték azokra a terményekre (és termékekre) amelyeket maguk nem termeltek vagy nem állítottak elõ. Ennek a kérdéskörnek külön irodalma van, melyet érdemes röviden áttekinteni.

A füzfaalma elsõ okleveles említése, latin szövegbe ékelt magyar szóként (füzalma) 1407-bõl származik,¹⁹ amibõl az következik, hogy a dolgozatomban (is) tárgyalt gyümölcsfajta elsõ (anyanyelvû) említésének éppen ebben az esztendőben van hatszázadik évfordulója. Már ez a tiszteletre méltó évforduló is indokolhatja, hogy a témát újra elõvettem, s további adatokkal megpótolva újra áttekintem. Rapaics Raymund és Gyõrffy István mûvelõdéstörténeti szemléje alapján²⁰, de mások adatait is felhasználva, tulajdonképpen megrajzolható, hogy az elsõ (elõkerült) említéstõl számított hatszáz esztendő során miféle közbeesõ adatokat lehet egymás mellé tenni a füzfaalma kapcsán, szinte a 20. század végéig. Sajnos, az adatok kontinuitásáról nem lehet beszélni. Magyar adatot közöl Lippay János a 17. század derekáról²¹, Bél Mátyás a 18. századból²², utána a 19. századból több adat bukkan elõ: Kresznericsnél (1831)²³, Bereczki Máténál és Orbay Mihálynál (1875)²⁴. A 19. szá-

¹⁶ KISBÁN 1997.508.

¹⁷ ANDRÁSFALVY 2001.499.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Körmenről, Fyzalma alakban, az alma szócikkben. Magyar Oklevél-szótár, Budapest, 1902–1906.

²⁰ RAPAICS 1935, GYÖRFFY 1937, RAPAICS 1940.87–91.

²¹ RAPAICS 1940.88–89.

²² Idézi: VIGA 2002.239.

²³ Idézi: GYÖRFFY 1937.101.

²⁴ RAPAICS 1940.89. és GYÖRFFY 1937.101.

zad derekáról egyéb említések is vannak. A 20. század első évtizedeiben az elnevezést és a kapcsolódó hiedelmet ismerték még a keleti országrészekén, de a 20. század nyolcvanas éveiben egy olyan területen, ahol legalább az elnevezés emlékének fel kellett volna bukkannia, erre nem került sor.²⁵ Ezzel szemben Rapaics Raymund a 4. századi ókori mezőgazdasági író (Palladius) munkáiban bukkan rá a fűzfaalma említésére, továbbá egy Cordus nevű (föltehetően német) tudós gyümölcsész munkájában talál német területre lokalizált adatokat a fűzfaalmával kapcsolatban.²⁶ Mindebből az következik, hogy a fűzfaalma magyar (nyelvű) irodalma magyar adatokat a 15., 17., 18., valamint a 19. századból tart számon, továbbá a 20. századból,²⁷ melynek végén – úgy tűnik – élő adatokkal már nem lehet számolni. Vagyis: ennek az irodalomnak alapján magyar és német adatok ismeretesek, valamint kora középkori lokalizálatlan jelzések.

Ezek mellé az adatok mellé sorakoztattam fel néhány balkáni szerbhorvát adatot, ezek azonban tovább bővíthetők. Korban elhelyezve ezek voltaképpen csupán a 19. század végét és a 20. század legelejét reprezentálják. Elezović felsorolásában közép-szerbiai (Kragujevac) adat szerepel az 1880-as évekből; a Rigómező kapcsán már emlegetett *vrbovača* (fűzfaalma), továbbá a *vrbovača jabuka* (fűzfán termő alma) a boszniai Zenicából,²⁸ valamint más adatok is. (A rigómezei adatokat Elezović alapján megismétli Ratomir Vukanović,²⁹ ami azt látszik aláhúzni, hogy a 20. század eleje óta ezzel a kérdéssel sem a (szerb) nyelvészek, sem pedig a néphagyomány kutatói nem foglalkoztak.) Mindebből az következik, hogy a már említett magyar és német adatok mellett mostantól számolni kell szerbiai és boszniai adatokkal is, de a szerbiai adatok egyike bácskai szerb,³⁰ tehát a fűzfaalma hiedelme elkerült Dél-Magyarország szerb anyanyelvű lakosságához is. (Később ezek az adatok térben igen távoli, kaukázusi és ciprusi adatokkal fognak kiegészülni.)

Ami a fűzfaalma szerepét illeti az Északkelet-Magyarország és a Dél-Ál-föld közötti gyümölcskereskedelem keretében, annak kapcsán egyrészt eddig ismert, másrészt nem említett adatokat lehet számba venni. Györffy szerint a fűzfaalma régen a magyar nép közkedvelt és elterjedt almafajtája volt, melyet a későbbi nemesebb fajták szinte teljesen kiszorítottak.³¹ (Mivel az első okleveles adat – mint láttuk – a 15. század legelejéről való, nagyon valószínű, hogy a fűzfaalmával, mint gyümölcsessel, s nyilván a hozzá tartozó hiedellemmel

²⁵ L.: VIGA 1983.

²⁶ L.: RAPAICS 1940.88.

²⁷ L.: OKÁLYI 1937.

²⁸ A kragujevacai adat: MILIČEVIĆ 1876.301., a Vrbovača jabuka Elezović saját vučitni gyűjtése. ELEZOVIĆ 1953.273. A boszniai adatot ugyanő idézi: ELEZOVIĆ 1953.274.

²⁹ L.: VUKANOVIĆ 2001.70.

³⁰ L. a 10. jegyzet adatait.

³¹ GYÖRFFY 1937.100.

– hogy fűzfán terem – már a középkor során számolni kell Magyarországon s Erdélyben is.) Fontos következő megállapítása is, amit későbbi szerzők adatai is támogatni fognak: „Igazi hazája a Felső-Tiszavidék, honnan tutajokon, lábokon roppant tömegben hordták le egészen Szegedig még a múlt század közepén is. [A 19. században – J. K.] Ma már csak Szabolcs megyéig hordják, ahol elvéve szintén termelik.”³² [Ez az adat a 20. század első felére vonatkozik – J. K.] Okályi Iván a fűzfaalma, illetve a vele kapcsolatos hiedelmi adatok vizsgálata során azt állapította meg, hogy Bereg megyében, Szatmár megyében és Zemplén megyében folyt elsősorban a fűzfaalma termelése,³³ de más adatokból tudjuk, hogy Erdélyt is fontos termőterületnek kell tartani: Csik megyéből vannak adatok; de másutt Ugocsa megye neve is felmerül. Viga Gyula, aki több közleményében is részletesen foglalkozik az észak-magyarországi árucserre kérdéseivel, néhány helyütt külön is, a gyümölcs szerepét vizsgálva, tárgyalja a fűzfaalma kérdését. Őt idézem: „A gyümölcskereskedelem egyik legfontosabb kérdése a szállítás módja, illetve egyáltalán annak lehetősége. A gyümölcsfajok jelentős része ugyanis a mozgatást rosszul tűri, már egy-két napos szekerezés helyrehozhatatlan minőségromlást eredményez benne. Bár lényegében minden gyümölcsfaj kereskedelmi forgalmára vannak adataink, mégis úgy tűnik, hogy mindenekelőtt az alma és a körte voltak azok, amelyek a legnagyobb szerepet játszották az árucserre ezen területén. A gyümölcs értékét a szállíthatóság nagyban meghatározta.”³⁴ Továbbá: „A hazai almafajták egy részének, s éppen azoknak, melyek forgalmazásáról legtöbbször adnak hírt, az a sajátosságuk, hogy hosszan tárolhatók, s a tárolás során, a tél folyamán érnek igazán élvezhetővé.”³⁵ Valamint: „Ilyen volt például a Páris alma, amely Erdély, főleg Marossszék dúsán jövedelmező keresetcikét képezte, s különösen ilyen volt a forrásainkban leggyakrabban emlegetett fűzfaalma, fűzfaalma. Ez a tavaszig elálló almafajta már 1407-ben felbukkan egy oklevélben, s neve ma is él, főleg a Tisza mente és a Tiszántúl népének emlékezetében.”³⁶ Viga továbbá megállapítja: „Azt tudjuk, hogy a domb- és hegyvidéki népesség számára a gyümölcs olyan jövedelmet jelentett, ami valójában nem igényelt különösebb munkát, befektetést.”³⁷

Az észak-magyarországi gyümölcs, de egyes gyümölcsstermékek is, kelőképpen előkészített és kibélelt szekereken, s különösképpen tutajokon jutottak el az alföldi sík vidékekre, egészen le Szegedig. De Szegedre Erdélyből is eljutott a bennünket érdeklő fűzfaalma, mint Tömörkénynél olvasható: „Amit az oláhok szoktak tutajokon hozni és vékaszámra mérik, azt teljes

³² GYÖRFFY 1937.100–101. Továbbá: JUIHÁSZ 1962. SZABADFALVI 1982, BARNA 1988.

³³ OKÁLYI 1937.

³⁴ VIGA 1986.181.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. Ezzel szemben a fűzfaalmáról nincs névadat: VIGA 1983.

³⁷ VIGA 1990.107.

megvetéssel fűzfaalmának nevezik, mert olyan keserű-savanykás, mintha fűzfán termett volna.”³⁸ Nyilván Trencsén megyéből szállították Pozsony és Pest felé a gyümölcsöt azok a vági tutajosok, akikről Mednyánszky Alajos számol be 1825-ben tett tutajozó kirándulása kapcsán: „Dióból, aszalt szilvából és friss almából áll nem egy tutaj rakomány, mikor késő ősszel kedvező vízállásnál útra kél Komáromba és Pestre.”³⁹ Mednyánszky ugyan konkrétan nem fűzfaalmáról szól, de tudjuk, hogy ezt az almát Zemplénben is nagyban termelték, továbbá kései, nyárvégi almáról van szó, s az idézett mondat a friss almát emlegeti, melyet késő ősszel szállítottak a tutajosok. Almával kapcsolatos adata mögött minden bizonnyal fűzfaalmát kell látnunk. Mednyánszky egyébként részletesen leírja a tutajkészítés módját, a tutajozás mesteriségét és veszélyeit,⁴⁰ tehát ennek alapján nemcsak a vági, hanem valószínűleg a tiszai tutajozás, legalábbis a felső szakaszon folyt módjáról is képet alkothatunk. A fűzfaalma így igen jelentős megpróbáltatások árán juthatott csak el az alföldi végfogyasztóhoz, akár szekerekkel, akár pedig tutajosok szállították.

Hogy honnan eredeztethető „a fűzfán termő alma” elképzelése, azt Rapaics Raymund vizsgálta meg, s később néhányan az ő adatait visszhangozták tovább.⁴¹ A kezdeteket Plinius (K. u. 23–79) Természetrájában jelöli meg, mert nála az olvasható, hogy a veres alma úgy kapja színét, hogy fekete eper fájába oltják, de azt is tőle lehet megtudni, hogy könnyű a gyümölcsöket platánra és tölgyre oltani, csak az elrontja a termés ízét. Mint írja Rapaics: „Ilyen módon keletkezett a fűzalma sajátosságainak magyarázata, hogy fűzfába oltott alma.”⁴² A nemzetközi irodalomból még Palladius kora középkori íróra hivatkozik, „aki először tanította oltásról szóló költeményében, hogy lehet az almát fűzfába is oltani.”⁴³ Az említett írók elképzelései azután továbbhagyományozódtak a középkori növénytani műveken keresztül egészen a reneszánsz gazdasági íróinak műveiig. Mielőtt „a fűzfába oltott alma” hiedelmének magyar (és később balkáni) adataira is pillantást vetnénk, idézni kell egy olyan szerzőt, akinek munkássága igen nagy területre terjedt ki, tehát alapjában véve amit az itt tárgyalt kérdés kapcsán mond, az a fűzfaalma legendájának nemzetközi (tehát komparatív) vonatkozásait gazdagítja. Az itt következő adatokat, ideértve a már idézett és idézendő balkáni adatokat is, a fűzfaalma magyar irodalma eddig nem ismerte.

³⁸ Idézi: BÁLINT 1957.1.489. Az idézet lelőhelye: Tömörkény: Célszerű szegény emberek. Szeged, 1923, 46. l. Erdélyből még egy névtani adattal rendelkezünk, ami ugyancsak a fűzfaalmára látszik visszautalni. A kalotaszegi Kiskapusról jegyezték fel a „Fűzides” almanevet (*Malus domestica* besorolással) minden további kommentár nélkül. Lásd: PÉNTEK-SZABÓ 1985.253., a köznyelvi adat: uo. „Fűzides”-ként, 318. l.

³⁹ MEDNYÁNSZKY 1981.13.

⁴⁰ l. m., 14–17.

⁴¹ L.: RAPAICS 1935, GYÖRFFY 1937, RAPAICS 1940.87–91., ANDRÁSFALVY 2001.

⁴² RAPAICS 1940.88.

⁴³ Uo.

Evliya Cselebi (1611–1683) 17. századi török világutazó, kalandor és útleírás-szerző híres művében a Sejahanámében⁴⁴ (voltaképpen Útinaplónak nevezhető) két helyről is adatokat közöl a fűzfaalmával kapcsolatban. E helyek egymástól igen távol esnek. 1666-ban Mehmed Giráj krími kán kíséretében beutazta a Kaukázus vidékét, a Kaszpi-tengert övező területeket, s így jutott el Baku városába is. (Ugyanitt egyszer korábban már járt.) Második látogatásakor felkereste a Sharimi sejk türbéje melletti derviskolostort (tekke). A türbe „mennyei kertben és gyümölcsösben található” írja Evliya, majd így folytatja: „Beleharaptam az ujjamba a csodálkozástól, amikor ezen a helyen olyan almát ettem, amely fűzfán termett.”⁴⁵ Három esztendővel később Evliya Cselebi önkéntes hitharcosként és utazóként részt vett a Fadil Ahmed Küprilli nagyvezír Velence ciprusi birtokai elleni hadjáratban, mégpedig Candia városának ostromában. Mivel 1669 szeptemberében a védők a várost feladták, Evliya kihasználta az alkalmat, hogy bejárja és leírja a környéket. Eljutott Szent Jákob kikötőjébe, majd onnan a tengerpart mellett egy „Arhanoz hegye” nevű helységbe, ahol a krétai király gyümölcsöse terült el. Ott különféle csodás szőlőtőkékkel találkozott, majd nagyobb csodával szembesült, mint a Baku melletti derviskolostor gyümölcsösében: itt „olyan fűzfát látott, amely almát és őszibarackot termett!”⁴⁶

Egyéb nem magyar vonatkozású adata a fűzfaalma kérdése kapcsán nem bukkantam, de a már eddig ismertettek is jóval a magyar „pomológiai mitológia” határain túlra röppentek a problematikát. A kérdés tehát minden bizonnyal kutatásra lenne érdemes más népek gyümölcsöskultúrájának folklorisztikus vonatkozásaiban, mert az adatok bizonyára ott lappanganak, csak nem figyelt fel még rájuk senki.

Gyakorlatilag Evliya Cselebi említett két utazásával egy időben jelent meg Lippay János gyümölcsös könyve⁴⁷, melyben ugyancsak szép adatok szerepelnek a fűzfaalma kapcsán. A következő idézetben tulajdonképpen gyümölcsöltási tanácsadás szerepel az ismert középkori és még korábbi irodalom alapján: „Almafát vadalmafára, mindenféle vadkörtvélyre, birsalmára olthatni: ezen Paradicsomalma nő, jó édes, kinek olyan szaga s íze leszen,

⁴⁴ Magyar fordításban a magyar területeken történt utazásról szóló részek: EVLIYA CSELEBI 1985. (Korábbi kiadásban is, továbbá itt újra nem közölt részek is.) A „délsláv országokról” szóló részek, természetesen szerbhorvát fordításban: EVLIJA ČELEBI 1979. Ebben azok az adatok is, amelyek a trianoni területvesztések után a „délsláv országokhoz” került magyar területekről szólnak.

⁴⁵ Gliša Elezović szerbhorvát fordítása alapján. ELEZOVIĆ 1953.273. Elezović szerint a török eredeti: „Sügüd dirahlarinde hasil olan elmagirin yeyüb.” Evliya çelebi Seyahatnamesi, Tom. VII., Istanbul, 1928.802.

⁴⁶ Elezović szerbhorvát fordítása alapján. ELEZOVIĆ 1953.273. Az eredeti török szöveg Elezović szerint: „Biz sügüd agacinde elma ve seftalu vizer.” Evliya çelebi Seyahatnamesi Tom. VIII., Istanbul, 1928.547.

⁴⁷ Adatai: Posoni kert. Gyümölcsös kert. Bécs, 1667. A kiadvány nem járt a kezemenben.

mint a birsalmának. Duráncai szilvára is olthatni, platanusra, fűzfára, ebből Métetalma lesz. Jávorfára is, azon veresalma nő.”⁴⁸

Bél Mátyás leírása, mint fõntebb már láthattuk, a 18. század elején, óvatossabb fogalmazású: édes almáról beszél, „melyet a fűzfáéhoz hasonló nedvérõl füzes almának hívnak”⁴⁹. A magyar nyelvû (magyar) adatok a 19. században már szinte zavaróan bõségesek. Kresznerics Ferenc szótára (1831) szerint: „Füzalma, melyet t.i. fűzfába szoktak oltani.”⁵⁰ A füzalmáról Rapaics Raymund áttekintést írt a Természettudományi Közlöny 1935-ös évfolyamában⁵¹, ahol a kérdés ókori és középkori elõzményeit dolgozta fel, s úgy látszik, ezzel vitatkozva és adatait kiegészítendõ írta meg Gyõrffy István a maga cikkét. Mint írja: „Nem fejt ki Rapaics, hogy miért nem lehet fűzfába almát oltani, hanem egyszerűen a mesék birodalmába utalja ezt a hiedelmet.”⁵² Közli továbbá, hogy nem kíván vitába bocsátkozni „kiváló botanikusunkkal”, de mégis hozzáteszi: „de az alábbi adatokat mégis helyénvalónak látom közölni a füzalma meséjének (?) tisztázásához.” Ezt követõen valóságos adatzáport idéz a Falusi Gazda nevû folyóiratból (?) ami azt bizonyítja, hogy a 20. század elõtt alig pár évtizeddel (1868) még töretlenül élt a falusi gazdák körében az újkoron és a középkoron át az ókorig visszavezethetõ, ma már tudjuk: semmivel sem igazolható elképzelés a fűzfába oltott almáról.⁵³ Ezek közül néhányat érdemes idézni, mert az embernek óhatatlanul a mesélõ kedvû s gyakran népmesei látásmódú Evlia Cselebi jut eszébe.

„A Beregh és ugocsamegyei magyarok a tiszamelléki lapályokon fűzfákba különféle fajokkai almagalyakat oltanak, melyek a nedvekkel bõvelkedõ alanyokon csodával határos nagy fákká nevelkednek, és a gyümölcsnek évenként iszonyatos sokaságával termik. Ily magasztos fák almáival özönlik aztán a tiszamelléki városokat Bereg és Ugocsa lakói is.”⁵⁴ Érdemes idézni a következõ adatokat is, mert belõlük a vidéki, masszív magyar szolgabírói és táblabírói valóság köszön vissza. „Alant írt tudomással bírok arról, hogy e vidéken [Bereg megye] fűzfaalma név alatt elõfordult gyümölcsfát valósággal fűzfába oltják, sõt Gulácson t. Somogyi László úr Alsó-Szilváshegy gyümölcsösében magam is láttam fűzfát, melynek egyik fele édes almát termett, míg a másik közönséges fűzfa vala.”⁵⁵ A lap további tanúkat is idéz a fűzfaalma fűzfai eredetérõl, közülük az egyik „polgári birtokos rendû”,

⁴⁸ Idézi: RAPAICS 1940.88.

⁴⁹ Idézi: VIGA 2002.239.

⁵⁰ Idézi: GYÖRFFY 1937. 101.

⁵¹ RAPAICS 1935. A cikkre Gyõrffy 1937.101. utal de teljesen pontatlanul, tehát a kérdés vizsgálójának magának kell kikövetkeztetnie, hogy hol találja meg. Családi segítséggel ez nekem sikerült.

⁵² GYÖRFFY 1937.101. Gyõrffy István cikke is elég rejtett, szinte senki sem hivatkozza.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

a másik pedig főkertész, „ki nemcsak fűz, de égerfába is sikerrel oltott almagalyat; de ennek gyümölcse oly keserű lett, hogy ily oltás a fáradságra érdemtelen.” Egy további – szintén Bereg megyei – tanú, miután érdeklődött a dolog irányába, megtudta, „hogy amelyet fűzfaalmának szokás nevezni, valóban fűzfákba oltott fákon terem.”⁵⁶ S ami szintén jellemző volt a 19. század végének kis magyar valóságára, nem maradhatott el a koronatanú sem: „Főt. Ruzsák Lajos munkácsi főesperes az oltásnak e nemét gyakorlatban is látta, eredményeiben is, mely állításunkat megerősítő.”⁵⁷

E szinte mikszáthi kedélyű szövegekre a fűzalma kérdésére három év múlva (1940) újra visszatérő Rapaics⁵⁸ ügyet sem vetett, s újra idézte inkább a jeles gyümölcsész Bereczki Máté egyik levelezőjét, aki Csíkszentmártonból az alábbiakat írta neki: „Van nekünk egy almafajtánk, amely Háromszéken Fűzalma név alatt nagyon el van terjedve. Ezen almát dugvány által szaporítják, mint a fűzet.”⁵⁹ Rapaics adatait nem idézem tovább, hisz azoknak egyike sem a fűzfába oltott alma hiedelmét bizonyítja, hanem nagyon is racionális lehetőségeket sorol fel annak kapcsán, hogy a fűzfaalma honnan származhat. Íme mégis ezek közül egy: „A Fűzalma hazája a Háromszék, vagyis az egykori Kézdi, Orbai, Sepsi és Miklósvár székek. Kézdiszentléleken magotlan almának is nevezik. Eredetéről semmi bizonyosat ki nem kutathattam. Nagyon valószínű azonban, hogy a Kászon vizének iszaplerakódásában kelt magról a fűzbokrok közt, honnét a fűz vagy fűzi alma nevet kaphatta, és ahonnét beiszapolás következtében föld alá került s meggyökerezett ágairól és vesszeiről kezdték elejénte elszaporítani.”⁶⁰

Györffy István – mint fentebb elmondtam – cikkében hangsúlyozta szkepszisét Rapaics józan álláspontjával kapcsolatban, ezért közölte az addig egyébként ismeretlen adatokat az urambátyámos Magyarország Falusi Gazda című lapjából. Ez egyébként mindenképpen korrekt eljárás, még ha az adatok csupán a kor jellemzésére alkalmasak is elsősorban. Ugyancsak a szerkesztő néprajztudós korrekt eljárását bizonyítja, hogy saját cikke után közvetlenül közölte Okályi Iván cikkét⁶¹, amely gyakorlatilag földbe döngölte „a fán termő alma” elképzeléseit. Györffy a cikk után – szerkesztőként – az alábbi mondatot közölte: „Ezek alapján a fűzfaalmát a néphiedelmek közé sorozzuk.”⁶² Nem lehetetlen, hogy a „fűzfán termő alma” folklorisztikus adataival a magyar néprajztudomány azóta sem foglalkozott.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ RAPAICS 1940.87–91.

⁵⁹ RAPAICS 1940.89.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ OKÁLYI 1937.

⁶² Ethnographia 48(1937).102.

Okályi Iván cikkét azonban nem árt legalább kivonatossan megismerni. Annyit mond magáról, hogy 1926–1927-ben „hivatalos kiküldetésben” négy hónapot töltött „a felsőtiszahát folyóártéri gyömölcserdőiben”. Tanfolyamokat tartott a gyümölcsbirtokos lakosságnak, s itt találkozott a fűzfába oltott alma témájával is. Miután a téma kapcsán már maga is érdeklődött, alapvetően fontos megállapítást fogalmazott meg: „A Felsőtiszaháton a hivatkozott – minden közlekedéstől és általában kultúrától távolos – községekben a hit a fűzfába oltott almában általános volt.”⁶³ A lakosság több ilyen „termő fát” meg is mutatott neki. Miután Okályi a megnevezett – általában nagy, öreg – fák gyökereit megásatta és megvizsgálta, megállapította, hogy mind almagyökéren állt. A bizonyíték láttán a jelenlevő emberek is megállapították, hogy „babonaságról” van szó. Ezek után Okályi Zemplénben felkért valakit, hogy kíséreljen meg fűzfába almát oltani: gyakorlati ellenőrzést végzendő. Egy esztendő múlva megállapították, hogy az eredmény a semmivel volt egyenlő. A cikk szerzőjének konklúziója ezek után az volt, hogy a fűzfaalma elnevezés eredete „elsősorban a dugványról való szaporíthatósága lehetett, az, amelynek alapján a népnyelv – per analogiam – a fűzfaalma névvel jelölte meg.”⁶⁴ Ennyit lehet tehát ma, a fűzfaalma első magyar nyelvű említésének hatszáz esztendő s jubileumán a kérdéssel megállapítani.

Ami pedig a fűzfaalma (*vrbovača*) balkáni délszláv adatait illeti, a dolgozatomban eddig is elmondottak mellett az alábbiakat érdemes még figyelembe venni. Gliša (Gligorije) Elezović (1879–1960) szerb nyelvész, művelődéstörténész és turkológus maga is kosovói származású volt. (Vučitrnben született.) Törökül kitűnően tudott, iskoláinak egy részét Isztambulban végezte. Mint e dolgozat elején már közölt adataiból tudjuk, a fűzfaalma nevével és a vele kapcsolatos hiedelemről szülőhazájának szerb parasztjai körében hallott, valamikor a 20. század elején, amikor a terület szerb nyelvjárásának szókincsét gyűjtötte. Cikkében bevallja, hogy a parasztok által elmondottakat nem hitte el, alapjában úgy találta, hogy azok „átverés okán” közölték vele a fűzfaalmával kapcsolatos szótani és hiedelmi adatokat.⁶⁵ Dialektológiai gyűjtésének adatait a '30-as évek elején kétkötetes szótárában tette közzé, de bennük a *jabuka vrbovača* (fűzfa alma) nem is szerepel. A 20. század elején és a harmincas években mindössze két nyomtatásban is dokumentált adata volt a délszláv fűzfaalmának: Bogoslav Šulek növénytanai nomenklatúrájában⁶⁶, valamint M. D. Miličevićnek a szerb fejedelemségről írt testes könyvében.⁶⁷ Mindkét mű még a 19. század 70–80-as éveiben je-

⁶³ OKÁLYI 1937.102.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ ELEZOVIĆ 1953.253.

⁶⁶ ŠULEK 1879.118. A kérdéses almanév: „vrbika”. A származás helyének megjelölése nélkül.

⁶⁷ MILIČEVIĆ 1876.301. A kérdéses almanév: „vrbovača”, a kragujevaci körzetben. Elezović a szerző nevét tévesen közli.

lent meg. Ezeket az adatokat Elezović később ismerte meg, amikor fontos dolgozatát írta.

Mint írja, a kérdés akkor kezdte komolyan foglalkoztatni, amikor Evlia Cselebi Utinaplójának VII. és VIII. kötete megjelent (1928), illetőleg amikor a két kötetet elolvasta.⁶⁸ Ott fedezte fel ugyanis a Vučitrnben hallott adatok évszázadokkal korábbi párhuzamait. Dolgozata 1953-ban jelent meg, s valószínűleg mindenki számára meglepetést jelentett: ismereteim szerint a fűzfaalma kérdésével a délszláv folklorisztikában azóta sem foglalkozott senki, előtte pedig ezt a kérdést fel sem vetették, s Evlia Cselebit sem olvasta senki, főleg nem törökül. Azt pedig, hogy ennek a kérdésnek van magyar, sőt ókori és középkori irodalma is, azt tudni pedig a délszláv folklorisztikától elvárni naivitás. Nagyon úgy tűnik tehát, hogy Elezović társtalan adatközlése kissé gyanúsnak számít a Balkánon, annak ellenére, hogy tudjuk: tulajdonképpen kincset mentett meg a tudomány számára. Veselin Čajkanović etnobotanikai szótára⁶⁹, melyet jegyzetei alapján posztumusz tettek közzé, természetesen nem tud a fűzfaalmáról, de a műhöz írt pótlásokban és kiegészítésekben a sajtó alá rendező megemlíti Elezović adatait és dolgozatát, afféle kuriózumként.⁷⁰ Az SZTMA szótára, mint e dolgozat elején már idéztem, három olyan nyelvi adatot közöl, ami ide tartozik, s köztük egy mellett szerepel a fűzfába oltott almafajta meghatározás is. Ezt viszont nem emlegeti a szerb folklorisztika. Ennyi tudható ma a szerb fűzalma kérdéséről.

Ebben a pillanatban tehát azt tud(hat)juk, hogy a fűzfaalma elnevezése és a vele kapcsolatos hiedelem ismert a magyarságnál, Magyarországon és Erdélyben;⁷¹ a szerbeknél és valószínűleg a horvátoknál⁷², a Balkán-félszigeten; a Kaukázus vidéki mohamedán népességnél (Baku, 17. század); Cipruson, 17. század. Hogy van-e olyan elem, amely ezeket az egymástól igen távoli helyszíneket összeköti, vizsgálandó. Az is, hogy a fűzfaalma hiedelme másutt is felbukkant-e. (Rapaicsnál láttuk, hogy 16. századi hesseni, tehát német adatokat is emleget.) Ami a magyar és balkáni adatokat illeti, s velük együtt az Evlia Cselebi által említetteket, nem lehetetlen, hogy ezek mögött a mohamedán világ vagy moszlim háttér képzelhető el. Ez különösen Elezović adatai mögött valószínű, hisz Kosovo albán és más lakosságának jelentős része az iszlámhoz tartozik és tartozott, s hogy a kérdéskör adatai éppen a szerbeknél bukkantak fel, az a terület lakosságának körében az évszázados kulturális kölcsönhatás bizonyítéka lehet. S ne feledjük: a balkáni oszmán-török hódoltság csaknem félezer esztendeig tartott. Török hódoltság Magyarországon is volt, igaz, csak másfél évszázadig, ami pedig Erdély hosz-

⁶⁸ ELEZOVIĆ 1953.273.

⁶⁹ ČAJKANOVIC 1985.

⁷⁰ ČAJKANOVIC 1985.272.

⁷¹ L. még a 38. jegyzetben idézett kiskapusi adatot is!

⁷² Valószínűleg ŠULEK adata. L. a 66. jegyzetet.

szű ideig működő török vazallusi státusát illeti, az közismert. Evlia Cselebi adatait is az iszlám szelleme hatja át. Úgy tűnik tehát, hogy a fűzfaalma hiedelmének – legalábbis elterjesztésében – a moszlim világnak jelentős szerepe képzelhető el.

Hogy a mondottak a gazdag magyar adattár vonatkozásában ne tűnjenek légből kapottnak, csak azt idézem, amit Bellon Tibor Bereg megye kapcsán olvasott az egyik 19. századi szerzőnél: „A szilva dominanciája napjainkig él. Hogy ebben milyen szerepe lehetett a Lehoczky Tivadar által emlegetett történetnek, nehéz megítélni. Azt írja, hogy a XVI–XVIII. században a hódoltság alatt a török »gyakorlatba hozta, hogy a magyar legények közül addig senki sem léphet házasságra, míg legalább húsz szilva- és négy más gyümölcsfát nem ültetett, s magát az iránt kellően nem igazolta!«⁷³ Ezután ismertette a munkácsi uradalomban lévő gyümölcsfák számát, melyek között a szilvafák száma nagyságrenddel nagyobb volt, mint az ugyancsak felsorolt alma-, körte-, dió-, barack-, meggy-, stb. fák száma. Tehát: a hódoltató törökség gyümölcskultúrája a hódoltsági területen, legalábbis Bereg megyében, messzemenő nyomokat hagyott maga után, az 1781-es adatok szerint legalábbis. Ennek alapján nem elképzelhetetlen, hogy a „pomológiai mitológia” adatai, ha a területen korábban megvoltak is, további megerősítést nyertek a hódoltság hosszú évtizedei alatt.

Izgalmas kérdés, hogy a balkáni török hódoltság hosszú évszázadai során érvényben voltak-e hasonló rendelkezések a szilvafákkal kapcsolatban, hisz köztudott, hogy a kékszilva szerbiai kultusza napjainkban is tart, elsősorban a belőle főzött szilvapálinka miatt, s e gyümölcsöt sokan a szerbség nemzeti jelképének tartják. Ide vonható adatokat nem ismerek, pedig nem lehetetlen, hogy helytörténeti kiadványokban ott lappanganak, s majd akkor kerülnek elő, amikor már nem lesz rájuk szükség. Ugyanez a problematika Bosznia vonatkozásában is feltárássra lenne érdemes, hisz az iszlamizáció nagyobb mértéke következtében az ottani törökösök körében a török gyümölcskultúra kifejezettebb befolyásával lehet számolni.

Irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

2001 Gyümölcskultúra. = *Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Gazdálkodás. Magyar Néprajz II.* Budapest, 2001, 493–527. l.

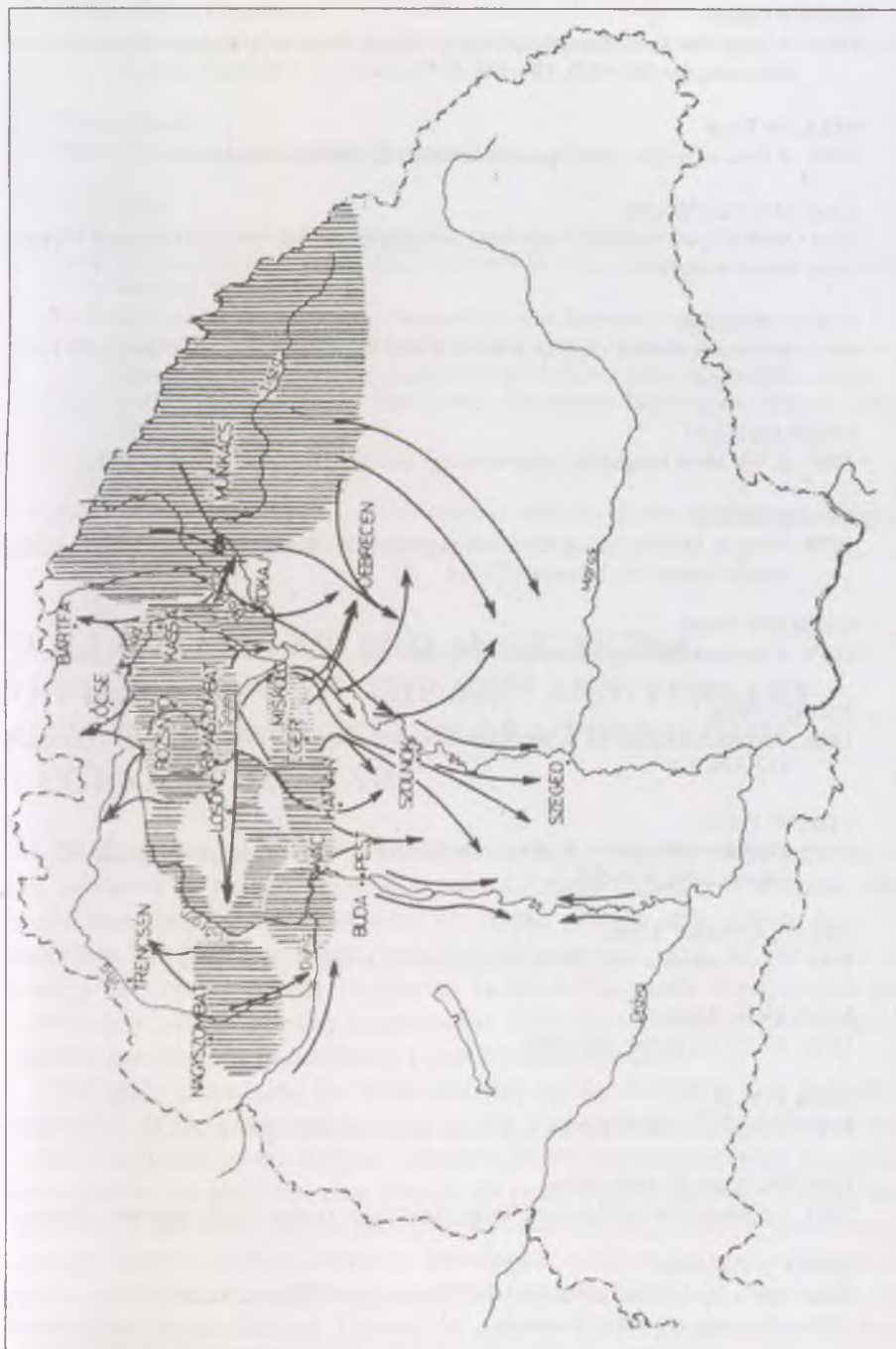
2004 *Hagyomány és jövő.* Népmiszereti tanulmányok. Lakitelek

BÁLINT Sándor

1957 Szegedi szótár I–II., Budapest

---

⁷³ BELLON 2003.117. Lehoczky szövegét nem láttam.

A Felföld gyümölcskereskedelmének fő irányai. In: VIGA 1990. 103.

BARNA Gábor

1988 A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén. *Ethnographia* 99(1988), 189–212. l.

BELLON Tibor

2003 *A Tisza néprajza*. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön. Budapest

ČAJKANOVIC, Veselin

1985 *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Rukopis priredio i dopunio Vojislav Đurić. Beograd

ELEZOVIC, Gliša

1953 Jabuke vrbovače i vrba. In: *Zbornik EM u Beogradu 1901–1951*. Beograd, 1953, 273–274. l.

EVLIA CSELEBI

1985 *E. Cs. török világtutató magyarországi utazásai 1660–1664*. Budapest (Ed. 2.)

EVLIJA ČELEBI

1979 *Putopis*. Odlomci o jugoslovenskim zemljama. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. Sarajevo (Ed. 2.)

GYÖRFFY István

1937 A füzalma. *Ethnographia* 48(1937), 100–101. l.

JUHÁSZ Antal

1962 A tiszai tutajozás és a szegedi super-mesterség. *MFME 1960–1962*. (Szeged), 117–146. l.

KISBÁN Eszter

1997 Táplálkozáskultúra = *Balassa Iván (főszerk.): Életmód. Magyar Néprajz IV.*, Budapest, 1997, 419–583. l.

MEDNYÁNSZKY Alajos

1981 *Festői utazás a Vág folyón. Magyarországon (1825)*, Bratislava

MILICEVIC, Milan Đ.

1876 *Kneževina Srbija*. Beograd

OKÁLYI Iván

1937 Felelet a 2. számú kérdésre. *Ethnographia* 48(1937), 101–102. l.

PÉNTEK János–SZABÓ Attila

1985 *Ember és növényvilág*. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Bukarest

RAPAICS Raymund

1935 A Füzalma. *Természettudományi Közöny, 1935. TOM. 67, 120–123. l.*

1940 *A magyar gyümölcs*. Budapest

ŠULEK, Bogoslav

1879 *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb

SZABADFALVI József

1982 Vándorárusok Nádudvaron = *Bulassa–Ujváry (szerk.): Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen, 1982, 421–426. l.

VAJKAI Aurél

1948 *Népünk természetismerete*. Budapest

VIGA Gyula

1983 Gyümölcsnevek a Bükkaljáról. *Névtani Értesítő* 1983, No. 8., 79–85. l.

1986 Gyümölcs a népi árucserében = *Szabadfalvi–Viga (szerk.) Árucseré és migráció*. Miskolc, 1986, 175–194. l.

1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon*. Debrecen–Miskolc

1996 Gyümölcsstermesztés és gyümölcskereskedelem = *Viga Gyula: Hármast határon. Tanulmányok a Bodroghöz változó népi kultúrájáról*. Miskolc, 1996, 92–110. l.

2002 Lápos alma, füzalma. In: *Viga Gyula: Miscellanea museologica*. Miskolc, 2002, 238–239. l.

VUKANOVIĆ, Tatomir

2001 *Enciklopedija narodnog života, običaja i verovanja u Srba na Kosovu i Metohiji*. VI vek – početak XX veka. Beograd

WILLOW-APPLES: PRO AND CONTRA. ON THE EVENT OF THE 600TH ANNIVERSARY OF THE FIRST MENTION OF A POMOLOGICAL LEGEND IN HUNGARY

By basing the research on the Hungarian and South Slav literature about the origin of an ancient popular species of apple called willow-apple, the study examines the phenomenon of „apple grafted into willow tree” – mentioned already in antique pomological literature, - and, on the basis of studies and books by the Hungarian botanist Raymund Rapaics and the ethnologist István Györffy, supports the claim that the belief in the apple grafted into unrelated understock is a pomological legend.

The study examining the issue includes for the first time data from the beginning of the twentieth century on the linguistic and folk beliefs from Kosovo compiled by the Serbian cultural historian and linguist Gliša Elezović. It is also for the first time that Hungarian pomological literature, from data revealed in this study, learns about the fact that Evliya Çelebi, a seventeenth century Turkish globe-trotter and travelogue writer mentioned the willow apple in connection with the town of Baku and the island of Cypress in his book titled *Seyahatnamesi*. The willow apple is therefore a phenomenon that would be well worth researching further with in relation to international pomological mythology.

PEJIN ATTILA: A ZENTAI HÍRLAPOK TÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIÁJA (1875–1962)

Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2004

Egy zentai történész merész, nagy tárgyidőszakot felölelő gyűjtése, sajtótörténetünk hiánypótló vállalkozása a Thurzó Lajos Közművelődési Központ kiadványa.

A szerző előszavában gördülékenyen fogalmaz, szabatosan, egyértelműen határolja körül tárgyát, a hírlap fogalmát. A tájékoztatás, az információközlés fejlődéséről szólva nagyon óvatosan s igen találóan állapítja meg: „...minél fejlettebb egy társadalom, annál differenciáltabban, szelektívebben és rafináltabban történik az egyén tájékoztatása (esetenként szándékos félretájékoztatása, sőt félrevezetése).”¹ Pejin a gyors tájékoztatás eszközeiként tekint a hírlapra, amely mindig egy megcélzott társadalmi réteghez szól, lényegében azonban minden hírlap hasonló kliséket követ, s ami még közös bennük a szerző szerint, az az olvasóval való manipulálás. A zentai hírlapírás majd’ százévnyi anyagát jellemezve Pejin elégedetten konstatálja, hogy a vidék hírlapírása ebben az esetben nem lebecsülendő, a helyi szerkesztők és publicisták állták a versenyt a fővárosi lapokkal, ugyanakkor időről időre felébresztették az el-elszunnyadó kisvárost, behozták a nagyvilágot Zentára. Pejin bibliográfiájába, amint ő maga is kifejti a Bevezetőben, csak a szűkebb értelemben vett zentai hírlapok kerültek be. Csupán az alkalmi lapokkal tett kivételt, melyek általában egy-egy hírlap mellékleteként jelentek meg. Nem vette be a segédlet anyagába az üzemi lapokat, diákújságokat, közlönyöket. Miért? „... elsősorban azért, mert ezek megjelenése újabb keletű, s néhány kivételtől eltekintve 1945 után láttak napvilágot. Másrészt közösségformáló szerepük is általában elhanyagolható, s jelentőségük zömmel csak az őket kiadó mikroközösségre terjed ki. Hasonló megfontolásból maradt ki néhány szaklap-folyóirat is, mint pl. a Bácskai Tanügy, illetve a Vajdasági Méhészet, melyek kihagyását az is indokolta, hogy csupán rövid ideig jelentek meg Zentán, szerkesztőségük székhelye időnként megváltozott. Ugyancsak eltekintettünk a hirdetőújságok, illetve a város (község) hivatalos lapjainak elemző feldolgozásától.” A sajtótörténeti részben viszont kitér rájuk, és lelőhelyeiket is közli. Talán hasznosabb lett volna beépíteni adataikat a bibli-

¹ Előszó = Pejin Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875–1962). Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2004, 5. l.

ografiába is, ha már, amint azt Pejín is jelzi, Zenta teljes hírlaptermésének feldolgozása a cél.

A zentai hírlapírás történetét körvonalazva a zentai történész két periódust különít el. Az első (1875-től, az első helyi újság megjelenésétől 1944-ig) a folyamatos lapkiadás időszaka. A második az üzemi lapok, iskolaujságok ideje, kérészetletű lapok megjelenésének a korszaka (Testvériség, 1952–53), mely időszakban a folyamatosan megjelenő sajtó hiányában a helyi múzeum és történelmi levéltár égisze alatt megszületik a dokumentálás igénye. Képzett muzeológusok és levéltárosok hiányában általános iskolai és gimnáziumi tanárok, lelkes amatőrök vállalják a helytörténeti kutatások gondját, megalakítva 1961-ben a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körét. A Társaság tagjainak elsődleges feladata, írja Pejín a Bevezetőben, a város monográfiájának a megírása lett volna. Mint később kiderült, túl nagy fába vágták a fejszéjüket, ezért pusztán a legfontosabb alap kutatásokra vállalkoztak, amelyek eredményei, egy majdani monográfia forrásai, a Monográfia Füzetek és a Zentai Füzetek sorozatában láttak napvilágot. A téma korai kutatója, bibliográfusa Erdélyi István², kinek műveire, a Zentai Füzetek c. sorozatban megjelent helyismereti bibliográfiáira elsősorban támaszkodik Pejín, de hasznosítja Szloboda János zentai sajtótörténetét³ is.

A bibliográfiai részben a szerző újabb keletű példákra, módszertani megoldásokra figyelt. Bibliográfiája a hírlapokat illetően teljességre törekszik, olyannyira, hogy a bevezető végén kijelenti: „ami viszont a hírlapokat illeti, a kutatásokat lezártnak tekinthetjük, azaz a jövőben már nem várható komolyabb meglepetés...”⁴ Állítása hihető, hiszen több forrásból ellenőrzi kutatásait, s noha a feldolgozott tárgyidőszak eléggé terjedelmes, a megjelenés helye nem feltételez egy becserkészhetetlen vagy nehezen feltérképezhető sajtótermék-mennyiséget. A teljesség érdekében nemcsak azokat a lapokat dolgozta föl, amelyeket kézbe is vett, hanem másodlagos, közvetett források adatait is beiktatta. „Munkánkat nehezítette, hogy a zentai hírlapokat több lelőhelyről kellett begyűjteni. Egyes számok, illetve teljes évfolyamok található Zentán a Városi Múzeumban, a Történelmi Levéltárban és a Városi Könyvtárban, Szabadkán a Városi Könyvtárban, Szegeden a Somogyi Könyvtárban, Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban. Ezeknek a lelőhelyeknek a feltárása, illetve az ott található lapok összeírása részben már korábban megtörtént, s ezek az előmunkálatok nagyban megkönnyítették dolgunkat. Egyes lapok (pl. a Zentai Híradó) évfolyamaira még repertóriumok is készültek” – írja a szerző a Bevezetőben. A lelőhelyek közül csak azokat

² Erdélyi István: Bibliografija senčanskih izdanja. Senta, 1965; Erdélyi István – Vojislav Jan-ković: Bibliografija pisaca Senčana = A zentai írók bibliográfiája. Zenta, 1968.

³ Szloboda János: A zentai sajtó története. Zenta, 1995.

⁴ Bevezető = Pejín Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875–1962). Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta. 2004. 9. l.

tünteteti föl, amelyeknek anyagát személyesen átnézte, a másodlagos forrásokból begyűjtött, általa nem ellenőrzött lelőhelyadatokra nem hivatkozik. Kár, hiszen, ha a hírlapok számbavételénél másodlagos források adatait is beépítette, a lelőhelyjegyzék esetében is nyugodt lélekkel megtehetné volna ezt.

A sajtóbibliográfiák készítését mindig is jellemezte, jellemzi a fent említett nehézség, miszerint több könyvtár, múzeum állományából kell előkotorni az egyes lapokat, évfolyamokat, nyilván ezért is vállalkoznak oly kevesen az ilyen jellegű gyűjtésre, ellentétben pl. az egyes sajtótermékek repertorizálásával, amikor maga a lapkiadó is őrzi a teljes kiadványsort (habár történeti anyag repertorizálásánál szintén előfordulhat, hogy még a nemzeti könyvtárakban sem teljesek az évfolyamok). Merész vállalkozás volt tehát Pejin Attila részéről ez a munka, még akkor is, ha, mint említi, voltak már előmunkálatok, repertóriumok. Kár, hogy nem emlékezik meg az előmunkálatok elvégzőiről, az említett repertórium készítőjéről. Módszertanilag fontos mozzanat, hogy az egyes sajtótermékek, lapok esetében a lehető legrészletesebb bibliográfiai leírásra törekszik, vagyis „igyekeztünk egy-egy lapnál minden lényeges változást (szerkesztő, nyomda, megjelenési gyakoriság, cím stb.) tetten érni, nyomon követni, s úgy véljük, hogy ez a többségnél sikerült, s nem sikkadtak el lényegbe vágó változások.” A hírlapok részletező bibliográfiai feldolgozása mellé a témának egy rövid sajtótörténeti áttekintését is mellékeli a szerző. Ennek kutatástörténeti előzményeit a munka előszavában ismerteti.

Pejin *Kis zentai sajtótörténete a XIX/XX. század fordulójának magyar sajtótörténeti összefüggéseiben*, állapotának a fényében mutatja be a zentai sajtóviszonyokat, nem feledkezve meg a helyi lapok megjelenésének történelmi, gazdasági-társadalmi, technikai háttéréről (nyomdák, kiadók, szerkesztők, újságírók) sem. Belepillantva a zentai lapok történetébe, érdemes felidézni, hogy az első helyi lap egy kéziratossá váló újság („gyermeki próbálkozás”), mely *Zentai Közlöny* címmel látott napvilágot 1865-ben, egy 13 éves kamasz fiú jóvoltából. Tulajdonosa, kiadója, írója Dudás Ödön, a neves zentai helytörténész, Dudás Gyula akkor még tanuló bátyja. Az első nyomtatott lap, a *Zentai Figyelő* 1875 januárjában indul Baresay Zsigmond zentai nyomdájának köszönhetően, a zentai hírlapkiadás állandósulása viszont csak valamivel későbbre, 1882-re tehető, amikor útjára indul az első hosszabb életű, szabadelvű hetilap, a *Zentai Híradó*, valamint versenytársa, a függetlenségi *Zentai Ellenőr* (1883). „... 1918-ig minden évben legalább két újság jelenik meg a városban. Olykor azonban több is; a századfordulót követő években gyakran három újság állt a zentai olvasók rendelkezésére, 1908-ban pedig minden addigi rekord megdőlt, abban az évben ugyanis öt hírlap jelent meg” – írja Pejin⁵. Habár az akkori olvasható helyi lapok sokszor igen rövid életűek, Zenta sajtótörténetének mégis ez a lepezgőbb időszak, hiszen a gyakran pártlapként is funkcionáló

⁵ I. m., *Kis zentai sajtótörténet*, 22. l.

napilapok mellett szaklapok (Bácskai Gazda, Bácskai Tanügy, Zentai Gyorsíró) teszik gazdagabbá a képet. A két világháború közötti korszak zentai sajtótörténete mindössze nyelvi gyarapodást jelez, a magyar mellett szerb nyelvű újságok (Jedinstvo, Sloga, Zastava) is készülnek ezen a tájon: „A szerb hírlapírás ebben az időben, bármilyen furcsa is, hasonló célokat szolgált, mint a magyar sajtó. Az impériumváltás után ugyanis a tudatos kolonizációs politika ellenére Zentán továbbra is a magyarság maradt túlnyomó többségben, s az itteni szerbek egyidejűleg voltak többségek és kisebbségek. Közérzetüket és öntudatukat voltak hivatottak javítani tehát a zentai szerb lapok.”⁶ Az 1945 utáni, időben hozzánk legközelebb álló lokális sajtó történetéről Pejín igen röviden ír. Igaz, nincs mivel büszkélkedni, hiszen a szocialista időszak a zentai magyar nyelvű lapkiadás lassú, csendes elhalását jelenti. Kétnyelvű közlönyök (a hatalom szócsövei), diák- és üzemi lapok jellemzik ezt a korszakot. A fentiek ellenére talán mégis érdemes lett volna az előző korszakok bemutatásához hasonlóan egy-két oldalt vesztegetni az egyes sajtótermékek (Testvériség, Éjféli Újság) részletezőbb tárgyalására. S talán az üzemi és diáklapok, iskolai évkönyvek nevesítése, rövid bemutatása sem lett volna érdektelen, még akkor sem, ha csupán az őket kiadó mikroközösségre terjednek is ki. A Magyar Szó mellékleteként megjelenő Tiszavidékről⁷ Pejín a következőket írja: „A jugoszláviai magyarság napilapja, a Magyar Szó sokáig magába szippantotta azokat az erőket, amelyek egy esetleges új zentai lap megindítását kezdeményezték volna. A napilap önálló, heti mellékletének, a Tiszavidéknek a megindítása pedig inkább hiánypótlás volt, de nem igazi megoldás. Nem is csoda, hogy a mellékletet alapító községek (köztük Zenta is) hagyták megszűnni. (Az utolsó években – 1991. szeptember 6-tól 1993. július 30-ig – már önálló hetilapként jelent meg.)”⁸ Kalapis Zoltán a Magyar Szó fél évszázados történetéről⁹ írva nem tartja fontosnak a lap vidéki mellékleteit bemutatni, még az alapvető bibliográfiai adatleírás szintjén sem. Szerinte is hiánypótlás eredményei az 1969-ben induló Tiszavidék és társai, noha az ő szemszögéből úgy tűnik, a zentai olvasók is elégedettek lehettek ezzel a megoldással, hiszen „... a magyarlakta községekben megvolt az igény az ilyen jellegű szócsövek megjelentetésére, úgyhogy ezt szerencsés találkozásnak is nevezhetjük. Így aztán a Magyar Szó keretein belül, annak mellékleteként, csakhamar megjelentek a nagy önállósággal rendelkező helyi lapok: újságok az újságban.”¹⁰

⁶ I. m., 30. l.

⁷ Feldolgozását nem várhatjuk el a szerzőtől, hiszen nem Zentán jelent meg, a kilencvenes évek próbálkozásairól viszont – Zentai Hírmondó, Zentai Heti – szívesen tudnánk valamivel többet.

⁸ Kis zentai sajtótörténet = Pejín Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875–1962). Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2004. 31. l.

⁹ Kalapis Zoltán: A Magyar Szó fél évszázada. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994.

¹⁰ I. m., 93. l.

S ha a sajtótörténeti szöveg végén fölmerül a kérdés, miért 1962-vel zárul a vizsgált tárgyidőszak, hiszen a sajtótörténeti rész nem itt ér véget (az utolsó bekezdés a kilencvenes évekre vonatkozik), akkor a kérdésre a választ a bibliográfiában lehetjük meg, ugyanis az utolsó feldolgozott periodikum az Éjféli Újság 1953–1962 megjelenési évekkkel.

Mindent egybevetve elégedettek lehetünk Pejin Attila bibliográfiájával, rövid sajtótörténeti összefoglalójával. Elégedettek lehetünk, hogy megszületett sajtótörténetünk újabb fejezete. És még elégedettebbek leszünk, ha a fenti kiadvány folytatása is elkészül.

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

HUNGAROLÓGIAI

KÖZLEMÉNYEK

Magyar Tanszék

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének folyóirata / felelős szerkesztő Bányai János ; főszerkesztő Harkai Vass Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–. – Újvidék : Magyar Tanszék, 1976–. – 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350–2430

COBISS.SR-ID 17698